

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

İLYAS SAMİ (MUŞ) BEY'İN PARLAMENTO FAALİYETLERİ (1908 – 1939)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Cemal AYDIN

OCAK 2018

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

İLYAS SAMİ (MUŞ) BEY'İN PARLAMENTO FAALİYETLERİ (1908 – 1939)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Cemal AYDIN

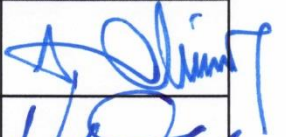

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ

OCAK 2018

TRABZON

ONAY

Cemal AYDIN tarafından hazırlanan *İlyas Sami (Muş) Bey'in Parlamento Faaliyetleri (1908 – 1939)* adlı bu çalışma 22.01.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı- Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ	Başkan	☒	☐	
Doç Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ	Üye	☒	☐	
Doç. Dr. Sezai BALCI	Üye	☒	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEN
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ – Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Cemal AYDIN

02.01.2018

ÖNSÖZ

İlyas Sami Bey, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde üç dönem, TBMM'de ise dört dönem görev yaparak, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne geçiş dönemini yaşamış bir devlet adamıdır. Osmanlı Mebusan Meclisi'nde mebusluk görevine devam ederken İtilaf Devletleri tarafından tutuklanarak Malta Adası'na sürgüne gönderilmiştir. Ankara Hükümeti'nin girişimleri sonucu serbest kalınca Anadolu'ya gelerek TBMM içerisinde yer almış, Muş Mebusu olarak birinci ve ikinci dönemde seçilmiştir. Türk siyasi hayatı içerisinde uzun yıllar bulunarak, tarihe tanıklık etmiş olan İlyas Sami Bey hakkında detaylı bir çalışma yapılmamış olması tez konusunun seçiminde etkili olmuştur. Yapmış olduğumuz çalışmayla birlikte bu alanda hissedilen eksikliği gidereceğimiz kanısındayız. İlyas Sami Bey'in hayatı ile bilgilere ulaşmada bazı zorluklar yaşanmıştır. Özellikle ailesi, çocukluk yılları ve eğitim hayatıyla alakalı bilgiler sınırlıdır. Fakat parlamento hayatı, faaliyetleri ve düşünceleri titizlikle incelenmiştir.

Tezde büyük oranda ana kaynaklardan yararlanılmıştır. Başbakanlık Devlet Arşivlerinden Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivlerinden ilgili belgeler kullanılmıştır. Bunun yanında TBMM Kütüphanesi ve Arşivinden elde edilen Meclis Zabıtları ve Seçim Mazbatalarından ziyadesiyle faydalanılmıştır. Yine konu ile alakalı gazete ve telif eserlerden yararlanılmıştır.

Tez çalışması süresince bilgi ve tecrübesiyle yol gösteren, tezimin her aşamasını titizlikle inceleyerek katkılarda bulunan değerli danışman hocam Doç. Dr. Uğur Üçüncü'ye, bazı belgelerin transkripsiyonlarında yardımlarına başvurduğum KTÜ öğretim elemanlarından Okt. Veysel Usta'ya, Giresun Üniversitesi'nin değerli akademisyenlerinden Doç. Dr. Sezai Balcı'ya teşekkürlerimi sunarım. Aynı şekilde desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, değerli vakitlerini bana ayıran, kıymetli hocalarım Prof. Dr. Hikmet Öksüz, Prof. Dr. Mehmet Okur ve Öğr. Gör. Edip Öncü'ye teşekkürlerimi borç bilirim. Son olarak çeşitli konularda yardımlarına başvurduğum Yunus Demir, Gökhan Kaya, Ebru Güney, Fatmanur Aydın ve kıymetli Ağabeyim Murat Aydın'a, eğitim hayatımın her evresinde destek olan aileme şükranlarımı sunuyorum.

Ocak, 2018

Cemal AYDIN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	X
GİRİŞ	1-11

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İLYAS SAMİ (MUŞ) BEY'İN HAYATI VE PARLAMENTO FAALİYETLERİ	12-61
1.1. İlyas Sami Bey'in Hayatı	12
1.2. Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki Faaliyetleri	18
1.2.1. Görev Yaptığı Komisyonlar ve Kullandığı İzinler	18
1.2.2. Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki Takrirleri	20
1.2.2.1. Sual Takrirleri	20
1.2.2.2. İlyas Sami Bey'in Kaleme Aldığı Takrirler	21
1.2.2.3. Arkadaşlarıyla Verdiği Takrirler	26
1.2.3. Oylamalardaki Tutumu	35
1.3. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri	37
1.3.1. Görev Yaptığı Komisyonlar ve Kullandığı İzinler	37
1.3.2. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Takrirleri	40
1.3.2.1. Sual Takrirleri	40
1.3.2.2. İlyas Sami Bey'in Kaleme Aldığı Takrirler	42
1.3.2.3. Arkadaşlarıyla Verdiği Takrirler	43
1.3.3. Oylamalardaki Tutumu	59

İKİNCİ BÖLÜM

2. İLYAS SAMİ (MUŞ) BEY'İN OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NDE DEVLET VE TOPLUM HAYATI HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ	62-95
2.1. Siyaset	62
2.1.1. Devlet Yönetimi	64
2.1.2. Osmanlı Mebusan Meclisi	66
2.1.3. Ermeniler Hakkındaki Düşünceleri	67
2.2. Asayiş, Askerlik Ve Hukuk	74
2.2.1. Asayiş	74
2.2.2. Askerlik	75
2.2.3. Hukuk	77
2.3. Sosyal Hayat	81
2.3.1. Eğitim	83
2.3.2. Sağlık	88
2.4. Bayındırlık Ve Ulaştırma	99
2.5. Ekonomi	90
2.5.1. Tarım	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İLYAS SAMİ (MUŞ) BEY'İN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE DEVLET VE TOPLUM HAYATI HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ	96-124
3.1. Siyaset	96
3.1.1. İnkılaplar Hakkındaki Düşünceleri	96
3.1.1.1. Saltanatın Kaldırılması	96
3.1.1.2. Halifeliğin Kaldırılması	97
3.1.1.3. Şapka Kanunu	100
3.1.2. Lozan Barış Antlaşması	102
3.1.3. Devlet Yönetimi	103
3.1.4. Türkiye Büyük Millet Meclisi	108
3.1.5. Dış Politika	110
3.1.5.1. Yunanistan	110
3.1.5.2. İngiltere	111
3.2. Asayiş Ve Hukuk	113
3.2.1. Asayiş	113
3.2.2. Hukuk	114
3.3. Sosyal Hayat	116
3.4. Bayındırlık Ve Ulaştırma	119

3.5. Ekonomi	120
4. SONUÇ	125
5. YARARLANILAN KAYNAKLAR	128
6. EKLER	134
7. ÖZGEÇMİŞ	155

ÖZET

Bu tezde İlyas Sami Bey'in Parlamento faaliyetleri incelenmiştir. Çalışmanın amacı uzun yıllar siyasette bulunan bir şahsiyetin faaliyetlerini, fikirlerini ve tutumlarını tarih ilminin gerektirdiği objektif bir bakış açısıyla ortaya koymaktır.

İlyas Sami Bey, Muş'ta doğmuştur. Eğitimi için Mısır'a gitmiştir. Medrese eğitimini başarı ile tamamlayarak Anadolu'ya dönmüş, İstanbul'da Murat Paşa Cami'sinde müderrislik görevinde bulunmuştur. Burada görevine devam ederken Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Birinci Dönemi için Muş'tan Mebus seçilmiştir. İkinci ve üçüncü dönemlerde yine Muş mebusu olarak görev yapan İlyas Sami Bey bunun yanı sıra İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde 13 Ekim 1915'ten 3 Nisan 1919 tarihine kadar Arapça müderrisi olarak görev yapmıştır. İtilaf Devletleri tarafından tutuklanarak Malta'ya gönderilmiş, TBMM Hükümetinin girişimleriyle serbest bırakılmıştır. Anadolu'ya dönen İlyas Sami Bey, TBMM'nin birinci ve ikinci döneminde Muş mebusu olarak yer almıştır. Üçüncü dönemde Bitlis'ten mebus olarak seçilmiş, dördüncü dönemde ise Meclis'te yer almamıştır. 1 Nisan 1930 tarihinde memuriyetten emekli olmuştur. TBMM'nin beşinci döneminde ara seçimlerde Çoruh'tan mebus olarak seçilen deneyimli siyasetçi siyasi yaşamına 1939 yılında son vermiştir.

İlyas Sami Bey Kürt kökenli bir mebustur. Buna rağmen Osmanlı Devleti'ndeki ayrılıkçı faaliyetlere karşı çıkmıştır. TBMM çatısı altında da aynı düşüncede hareket etmiş, Kürt – Türk kardeşliğine inanan bir tutum sergilemiştir. İlyas Sami Bey'in Ermeni Tehciri ile ilgili Meclis'te yapmış olduğu açıklamaları günümüzdeki yansımaları açısından çok önemlidir. Kendisi yaşananlar hakkında hem kaynak göstermiş hem de şahit olduğu olayları hakikatlere dayanarak açıkladığını net bir şekilde beyan etmiştir. Bu tezde tarihin önemli bir bölümüne tanıklık etmiş, bu doğrultuda Osmanlıdan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne geçiş dönemini yaşamış bir siyaset adamının parlamento faaliyetlerini ve düşünce yapısını değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlyas Sami Bey, Mebusan Meclisi, TBMM, Ermeni Meselesi.

ABSTRACT

This thesis explored the parliamentary activities of İlyas Sami Bey in the perspective of a historical study in order to objectively unravel the ideas, thoughts, position and actions of a character who had an active political career for a long time.

The ever-active politician, İlyas Sami Bey was born in Muş and went to Egypt for education at an early age. After successfully completing his studies he returned to Turkey and he began to serve at the Murat Paşa Mosque in İstanbul. While serving there he was elected to the Ottoman Parliament (Osmanlı Mebusan Meclisi) from the province of Muş. In the second and third terms of the Parliament he was also elected from the same province. In the meantime he taught Arabic in the Darülfünun at the Faculty of Literature between 13 October 1915 and 3 April 1919. When WWI ended he was arrested by the Allied Powers and sent to exile to Malta as a political prisoner. He was eventually freed by the initiatives of Turkish Grand National Assembly (TBMM). Upon his return to Turkey he was elected to the First and Second Terms of TBMM as the representative for the province of Muş. He continued his service from the province of Bitlis for the Third Term but he was not elected for the Fourth Term. On April 1, 1930 he retired from the public service. In the by-elections for the Fifth Term of TBMM he was elected from the province of Çoruh and he ended his political career in 1939.

Despite being a parliament member of Kurdish origins he resisted the separationist activities in the late Ottoman Empire. He acted on the same grounds in the Turkish Parliament and believed in Turkish-Kurdish friendship. His parliamentary statements on the Armenian issue, on the other, carry great significance for our day. In his statements he not only cited reliable sources but also explained the realities based on his personal experiences. In this regard, this thesis sought to interpret and evaluate the intellectual life and parliamentary career of a man of politics who witnessed an important period of Turkish history in transition from the Empire to Republic.

Keywords: İlyas Sami Bey, The Ottoman Parliament, Turkish Grand National Assembly, The Armenian Issue

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı geçen eser.
A.g.m.	: Adı geçen makale.
A.g.t.	: Adı geçen tez.
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
Bkz	: Bakınız
BEO	: Babıali Evrak Odası
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Haz.	: Hazırlayan
İT	: İttihat ve Terakki
KTÜ	: Karadeniz Teknik Üniversitesi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
Yay. Haz.	: Yayına hazırlayan

GİRİŞ

Bu tezin konusu, İlyas Sami Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi'nde başlayan mebusluğunun TBMM'de devam etmesi sürecinde düşünce, tutum ve fikir yapısının ortaya çıkarılmasıdır. Çalışma hem Osmanlı'nın son dönemi hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki siyasi hareketin aydınlatılmasına ışık tutacaktır. Osmanlı Meclisi içerisinde İslami değerlerle yetişen ve hacı hoca olarak saygı duyulan bir şahsiyetin Meclis'teki çalışmaları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde TBMM çatısı altında çalışmalarına devam ederken, Mustafa Kemal Paşa ve hükümeti destekleyen politikalarının neleri ihtiva ettiği açıklanmıştır. Yapılan inkılaplar hakkındaki düşünceleri, beyanları değerlendirilmiştir. 25 yıldan fazla siyaset sahnesinde bulunan İlyas Sami Bey'in bu süre zarfındaki faaliyetlerinin değerlendirilmesi bu çalışmanın temel amacıdır. Bu yönüyle tez, sadece tarihçileri değil, siyaset ve sosyoloji bilimcilerini de ilgilendirmektedir.

İlyas Sami Bey hakkında bugüne kadar geniş çerçeveli bir çalışma yapılmamıştır. Bazı eserlerde kendisi hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Bunların ilki TBMM Vakfı Yayınlarından çıkan "*Türk Parlamento Tarihi*" (*Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919 – 1923, TBMM II. Dönem 1923 – 1927, TBMM III. Dönem 1927 – 1931, TBMM V. Dönem 1935 – 1939*) adlı eserlerdir. Eserde Meclis'teki mebuslar hakkında özet bilgilere yer verilmiştir. Burada yazan bilgilerin benzer şekilde diğer eserlerde neşredildiğini söylememiz mümkündür. TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü tarafından yayınlanan "*TBMM Albümü (1920 – 2010)*" adlı eserde İlyas Sami Bey'in Meclis dönemlerinde çekilmiş olan resimleri ve bazı kısa bilgileri yer almaktadır. Bunlardan başka Bilal N. Şimşir'in "*Malta Sürgünleri*" adlı eserinde İlyas Sami Bey'in tutuklanarak Malta Adası'na gönderilmesi ile ilgili bilgilerden bahsedilmiştir. Yine Malta Adası'nda bulunmasıyla alakalı Vartkes Yeghiayan tarafından hazırlanan "*Malta Belgeleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı "Türk Savaş Suçluları" Dosyası*" adlı eserde tutuklanması ile alakalı bilgilerle beraber diğer eserlerde yer alan kısa açıklamalar yapılmıştır. Hasan Kendirci'nin "*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Meclis-i Mebusan Kökenli Üyeleri*" başlıklı yüksek lisans tezinde İlyas Sami Bey ile alakalı bazı bilgiler verilmiştir. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinde, Bünyamin Kocaoğlu tarafından hazırlanan "*Mütareke Meclisinde Ermeni Meselesi Tartışmaları*" başlıklı makalede İlyas Sami Bey'in Ermenilerle ilgili Mebusan Meclisi'nde yaptığı konuşmalarından bazı örnekler verilmiştir. Görüldüğü üzere İlyas Sami Bey'in şahsını konu alarak hazırlanmış bilimsel bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle tez, konu ile alakalı ilk çalışmadır ve literatürdeki bu boşluğu doldurma amacındadır.

İlyas Sami Bey'in Parlamento faaliyetlerinin ve düşünce yapısının ortaya konulmasında önemli bir eksikliğin giderildiğine inandığımız çalışmamızda birinci el kaynaklar olarak öncelikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgeleri kullanılmıştır. TBMM Arşivi'nden ise milletvekilleri özlük dosyaları alınmıştır. Dosyalardaki seçim mazbataları ve telgraflar önemli bilgiler içermektedir. İlyas Sami Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi ve TBMM'deki faaliyetleri ve konuşmaları ile ilgili kullandığımız ana kaynak Mebusan Meclisi ve TBMM zabıt cerideleridir. Basın da taranmış ve ilgili bilgiler kullanılmıştır. Ankara'da *Hâkimiyet-i Milliye*, İstanbul'da *Milliyet ve Cumhuriyet* gazeteleri başvuru alan bazı gazetelerdir. Dönemin hatıra eserleri de incelenmiş ve kullanılmıştır. Bunların yanında ikinci el kaynaklardan telif eser, makale ve bildirilerden de yararlanılmıştır.

Çalışma için ilk önce İlyas Sami Bey ile alakalı bilgi ve belgeler tespit edildi. Sonra farklı yerlerdeki bu bilgi kaynakları temin edildi. Osmanlıca olan arşiv vesikaları ve gazeteleri Latin alfabesine çevrildi. Çalışmanın amacı gereği zabıt cerideleri titizlikle ve derinlemesine incelendi. İlyas Sami Bey'in yapmış olduğu konuşmalar, düşünceleri kısmının yazılmasında kullanıldı. Çalışmanın büyük bir bölümü Soyadı Kanunu öncesini kapsadığı için şahıslar isim ve unvanlarıyla kullanılmıştır. Örneğin; İsmet Paşa, Fethi Bey, Mehmet Vasıf Efendi, Dr. Rıza Nur gibi...

Tez, İlyas Sami Bey'in hayatını tafsilatıyla ortaya koyma iddiasında değildir. Amacımız İlyas Sami Bey'in Parlamento faaliyetlerinin ortaya konulmasıdır. Bu Tez ile uzun yıllar Meclis içerisinde hizmet etmiş bir şahsın, özellikle Ermeni Meselesi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ayrılıkçı faaliyetler, Milli Mücadele, devrimler tarihi ile ilgili fikirleri ortaya çıkarılacaktır. Bu eserle İlyas Sami Bey hakkındaki çalışmalara son noktanın konulduğu söylenemez. Çalışma yeni araştırma ve araştırmacılara fayda sağlayacaktır.

Türk toplumu uzun ve köklü bir geçmişe sahiptir. Böylesine köklü bir toplum içerisinde ise pek çok yönetim şekli uygulanmıştır. Osmanlı Devleti ortaya çıktıktan sonra uzun yıllar padişah yönetimi altında mutlak monarşi ile yönetilmiştir. Devletin güçlü dönemlerinde sorun olarak görülmeyen bu durum, Avrupa karşısında geri kalmışlığın ortaya çıkmasıyla bazı yeniliklerin yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Bu yenilikler çeşitli alanlarda olduğu gibi yönetim anlayışına da yansımıştır.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda oldukça zor dönemler geçirmiştir. Osmanlı yöneticileri devletin kurtuluşu için reformlar yaparak kötü gidişi engellemeye çalışmışlardır. Bu çabalar içerisinde Tanzimat Fermanı olarak bilinen belge 3 Kasım 1839'da ilan edilmiştir. İşte bu dönemde Osmanlı toplumu da ilk kez seçimle tanışmıştır. Devlet vergi toplamadaki verimliliği arttırmak için Muhassıl Meclisi (Meclis-i Muhassılın) adı altında yerel kurumlar oluşturmuştur. Kurumların başlarında bir tür Vali olan "*Muhassıl*" adında yönetici bulunmuştur. Bu yöneticinin yanında seçimlerle belirlenen bir meclisin olması düşünülmüştü. Aday ve seçmenlerin o yörenin akıllı,

namuslu ve muteber kişilerinden olması tasarlanmıştı. Ancak uygulamada seçimden çok atama yöntemiyle meclisler teşkil edilmişti. Meclis, kelime anlamı itibariyle oturulacak yer, toplantı yeri, bir meselenin görüşülmesi için bir araya gelen insan topluluğu gibi manalara gelmektedir.¹ Tanzimat Fermanı'yla ortaya çıkan diğer önemli bir konu da vilayet sisteminin yeniden düzenlenmesidir. Mithat Paşa'nın 1864 yılında Tuna Vilayeti'nde başlattığı uygulama giderek tüm ülkeye yayılmıştır. Bu şekilde Vilayet, Liva, Kaza ve Nahiye İdare Meclisleri kurulmuştu.²

XIX. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı Devleti Batı toplumları karşısında zayıf bir konuma düşmüştü. Bu zayıf durum özellikle Balkanlarda milliyetçi ayaklanmaların başlamasını beraberinde getirmişti. Ayrıca Avrupalı büyük devletler de Osmanlı Devleti'nin içindeki azınlıkları bahane ederek Osmanlı'nın iç işlerine müdahalelerde bulunmuştu. Ortaya çıkan bu koşullarda Osmanlı Devleti içerisindeki bazı aydınlar Batılı toplumların idare şekli olan Meşrutiyet yönetiminin Osmanlı Devleti'nde de uygulanması gerektiğini düşünmüşlerdi. Bu aydın grup “*Yeni Osmanlılar*” olarak adlandırılmış ve Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi önemli yazarlar Mustafa Fazıl Paşa ve Mithat Paşa gibi devlet adamlarının yanında örgütlenmişlerdi. Yeni Osmanlılar, devletin idare şeklinin Anayasalı ve Meclisli bir şekilde oluşturulmasıyla Avrupalı devletlerin baskısının azalacağı ve devletin güç kazanacağını düşünmüşlerdi. O süreçte II. Abdülhamit, Meşrutiyet'i ilan edeceği vaadiyle tahta çıkarılmıştı.³ Balkanlarda ortaya çıkan isyan hareketleri ve burada yapılacak olan ıslahatlar hakkında görüşmek için Rusya, İngiltere ve Fransa elçilerinin öncülük ettiği İstanbul Konferansı kurulmuştu. Tüm bu gelişmelerin etkisini azaltmak adına Mithat Paşa Kanun-i Esasi'nin hazırlanması için acele etmişti.⁴

Kanun-i Esasi doğrudan padişahça atanmış bir komisyon tarafından düzenlenmişti. 1876 metni hukuki açıdan bakıldığında padişah isteğinden doğan ferman anayasa örneğidir.⁵ Mithat Paşa başkanlığında, 16 mülkiye memuru, ilmiyeden 10 kişi, askeriyeden 2 ferik ve 3 Hristiyan müsteşardan oluşan bir komisyon özel olarak kurulmuştu. Bu komisyon Kanun-i Esasinin maddelerini düzenlemeye çalışırken ayrıca parlamentonun oluşabilmesi için de yasa taslaklarının nasıl hazırlanacağını düşünmüştü.⁶ Kanun-i Esasinin ilanı ve parlamenter sistemin kurulması kolay olmamıştır. Mithat Paşa, Süleyman Paşa, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi Meşrutiyetçi düşünce yanlılarının başını çektiği kişiler, padişah hakları konusunda tutucu olan Mütercim Rüstem Paşa, Tarihçi Cevdet Paşa gibilerle karşılaşarak bazı konularda geri adım atmak durumunda kalmıştır.⁷ Seçim hakkındaki hükümlerin de tamamı Kanun-i Esasi'de yer almamıştır.

¹ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, 1993, s.594-595; Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul, 1989, s.1293.

² Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi”, **Görüş Dergisi**, No: 48, Mayıs 1999, s.48-49.

³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2015, s.312.

⁴ Seydi Vakkas Toprak, “İlk Osmanlı Seçimleri ve Parlamentosu”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, Sa 26, 2013, s.172.

⁵ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yay., 25. Baskı, İstanbul, 2015, s.133.

⁶ Toprak, a.g.m., s.172-173;

⁷ Selda Kılıç, “1876 Meclisi Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, OTAM Yay., Sa 30, Ankara, 2011, s.28.

Kanun-i Esasi'de ilgili hükümlerin yeterince yer almaması üzerine seçimlerin yapılabilmesi için bir yasa metni hazırlanmıştır. “*Meclis-i Umumi'nin suret-i intihabına ve tayinine dair Talimat-ı Muvakkate*” başlığı altında 29 Ekim 1876 tarihli “*irade-i seniyye*” ile onaylanıp 6 Kasım 1876'da ilan edilen ve 7 madde ile oluşturulan talimatla meclisin nasıl şekilleneceği açıklanmıştır. Kanun-i Esasi'de “*Meclisi Umumi*” olarak anılan meclis “*Heyet-i Ayan*” ve “*Heyet-i Mebusan*” şeklinde ikiye ayrılmıştı. Ayan Meclisi üyeleri padişah tarafından atanmış, Mebusan Meclisi üyeleri ise halk tarafından seçilmiştir.⁸

Seçimler sonucunda ilk Parlamento, Dolmabahçe Sarayı'nda 19 Mart 1877 tarihinde II. Abdülhamit huzurunda görkemli bir törenle açılmıştır. İlk toplantısını Sultanahmet'teki Darülfünun binasında yapmıştı. Bu ilk Meclis 28 Haziran 1877'de Osmanlı – Rus Savaşı'nın çıkması nedeniyle dağılmıştı. Zamanın kısıtlı olması nedeniyle ikinci genel seçimler aynı seçim yasasına göre yapılmıştı. Fakat bu Meclis de Kanun-i Esasinin II. Abdülhamit'e verdiği yetkiler neticesinde 14 Şubat 1878'de kapatılmıştı.⁹ Bu şekilde Meclis'in ilk toplantı yılı üç aydan biraz fazla, ikincisi ise iki ay kadar faaliyet gösterebilmişti. Meclis'teki faaliyetler “*Nizamname-i Dâhili*” esaslarına göre yürütülmüştü.¹⁰

Meclis farklı milliyet, din ve mezheplerden gelen kişilerden oluşmuştu. Meclis'te özellikle gayrimüslimlere yer verilmesi imparatorluğun gerektirdiği bir neticeydi. Gayrimüslimlerin Meclis'te bulunmaları diğer toplumlarla kıyaslandığında ulusçuluk faaliyetlerinin henüz Osmanlı Devleti'nde az yaşandığını göstermekteydi.¹¹ Meclis'teki üyeler ilk zamanlarda kendi seçim bölgelerinin sorunlarını gündeme getirmişlerdi. Daha sonra ise genel ülke sorunları, iç politika ve dış politikalarla ilgilenmişlerdi.¹² İkinci Meclis bir seçim yasası yapmayı başardı ama uygulanması II. Meşrutiyet döneminde olmuştu. Ayrıca bu yasa 1943 yılına kadar bazı değişikliklerle yürürlükte kalmıştır. Birinci Meşrutiyet döneminde iki genel seçim yapıldı ve iki dereceli sistem uygulandı.¹³ Bu sistem Cumhuriyet döneminde de 1946 yılına kadar yürürlükte kalmıştı.

Birinci Meşrutiyet Dönemi'nin sona ermesinden sonra II. Abdülhamit kendi otoritesini sağlamlaştırarak ülkeyi 30 yıl kadar kendi idaresi altında yönetmişti. II. Abdülhamit yönetiminin uygulamış olduğu baskı politikasının yanı sıra pek çok alanda yenileşme ve modernizasyon gerçekleşmişti. Yeni kurumlarda yetişen nesil giderek örgütlenmiş¹⁴ Meşrutiyet'in tekrar ilan edilmesini sağlamıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülkede artan gücü ve yoğun faaliyetleri

---

⁸ Servet Armağan, “Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri”, **Kanuni Esasinin 100. Yılı Armağanı**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1978, s.149-167; Toprak, a.g.m., s.174; Alkan, a.g.m., s.49.

⁹ Alkan, a.g.m., s.49.

¹⁰ Tanör, a.g.e., s.155; Armağan, **Memleketimizde İçtüzükler**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., 1972;

¹¹ İlber Ortaylı, “İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletinin Temsili”, **Kanuni Esasinin 100. Yılı Armağanı**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1978, s.169-172.

¹² Tanör, a.g.e., s.157-158.

¹³ Alkan, a.g.m., s.49.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz; Tanör, a.g.e., ss.168-174.

sonucunda 23 Temmuz 1908’de Anayasa yeniden yürürlüğe konularak Meşrutiyet ilan edilmişti. Kasım ve Aralık aylarında seçimlerin yapılması kararlaştırılmıştı. Seçimler, 1877 Meclisinde görüşülen “*İntihab-ı Mebusan Kanunu*”na göre iki dereceli seçim sisteminde yapılmıştır.¹⁵

İkinci Meşrutiyet’in ilk parlamentosu 17 Aralık 1908’de Padişah’ın söyleviyle açılmıştı. Mebusan Meclisi başkanlığına ise Ahmet Rıza Bey getirilmişti. Bu dönemde Parlamentoda dikkat çeken bazı yenilikler de yaşanmıştı. Bu yenilikler; Padişah egemenliği anlayışından milli egemenliğe geçişin oluşmaya başlanması, ilk defa hükümet programının hazırlanması ve kamuya ilanı, hükümete karşı güvenoyu istemi ve güvenoyunun yapılması, hükümetin düşmesi, olarak gösterilebilir.¹⁶

Osmanlı Devleti’ndeki ilk çok partili genel seçimlerini İttihat ve Terakki adayları kazanmıştı. Ahrar Fırkası adayları ise fazla varlık gösterememişti. Seçim sonucunda İttihat ve Terakki, biri hariç 280 sandalyeyi kazanmıştı. 1908’deki Mebusan Meclisi’nde İttihat ve Terakki’ye karşı zamanla yaşanan istifalarla muhalefet oluşmuştu. Muhalefettekiler 1911 yılında tek çatı altında toplanmıştı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın İstanbul için Aralık 1911’de yapılan ara seçimi kazanması İttihat ve Terakki Fırkası’nı harekete geçirmişti. Yeni kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın teşkilatını tamamlamasına fırsat vermemek için seçimlere gidilmesi kararının alınması hızlanmıştı. Neticede Anayasa’nın 35. maddesi bu amaç için araç olarak kullanılmış ve 1908 Mebusan Meclisi (İlyas Sami Bey’in de yer aldığı Birinci Dönem) 4 yıllık normal çalışma süresini tamamlayamadan fesih yoluyla kapatılmıştı.¹⁷

İttihat ve Terakki, 1911 yılındaki İstanbul mebusluğunu kaybettikten sonra kendisine karşı artan muhalefeti baskı altına alma politikasına yönelmişti. İttihat Terakki’ye karşı olan muhalefet Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nda toplanmıştı. 1912 yılındaki Meşrutiyet’in ikinci genel seçimlerinde İttihat ve Terakki üyeleri baskı ortamı yaratmıştı. Tarihte bu dönem seçimleri “sopalı seçimler” adıyla anılmıştı. Sonuçta yeni Meclis 264 İttihat ve Terakki üyesi 6 muhalif¹⁸ mebusla çalışmalarına başlamıştı.¹⁹ İttihat ve Terakki seçimlerde sandalye kazanmasına rağmen saygınlığı üzerinde ciddi bir düşüş yaşamıştı.

---

¹⁵ Alkan, a.g.m., s.49-50; Tanör, a.g.e., s.183; Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, Baha Matbaası, İstanbul, 1959, s.7-10; Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, İmge Kitabevi, 2014, s.65-68.

¹⁶ Tanör, a.g.e., s.187.

¹⁷ Olgun, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sa 79, Cilt XXVII, Ankara, 2011, s.6-7.

¹⁸ Mebusların sayıları ile ilgili bilimsel eserlerde farklı sayılar verilmiştir. Alkan makalesinde İttihatçıların 270 muhaliflerin 15 mebus kazandığını belirtmektedir. Olgun ise 278 İttihat ve Terakki üyesi, 6 muhalif olduğu sayısını vermektedir. Bkz; Alkan, a.g.m., s.50; Olgun, a.g.e., s.7.

¹⁹ Tanör, a.g.e., s.200.

İttihat ve Terakki'ye karşı huzursuzluk Trablusgarp Savaşı ve Rumeli'deki ayaklanmaların getirdiği sıkıntılarla daha da artmıştı. Hatta bu durum İttihatçıların güçlü olduğu ordu içerisinde bile ortaya çıkmıştı. Ordu içerisindeki “Halaskar (kurtarıcı) Zabitan”²⁰ adı altındaki askeri grup hükümetin çekilmesi, ordunun siyasetten uzaklaştırılması adil ve dürüst yeni seçimlerin yapılması taleplerinde bulunmuştu.²¹ Sonuçta hükümet çekilmek zorunda kalarak, İkinci Dönem Meclisi de zamanından önce 4 Ağustos 1912'de feshedilmiştir.²²

Meclis'in feshi sonrası yapılması gereken seçimler Balkan Savaşı'nın getirmiş olduğu zorluklar neticesinde gerçekleşmemişti. Bu nedenle 24 Ekim 1912 tarihinde hükümet bir kararname yayınlanmıştır. Kararnamede seçimlerin “*imkân olana kadar*” ertelendiği bildirilmişti. 1914 seçimleri öncesi yaşanan iktidar mücadelesi sonucunda İttihat ve Terakki gerçekleştirdiği Babıali baskısıyla yönetimi tamamen eline geçirmiştir. Ocak 1913 sonrası İttihat ve Terakki, muhalefeti etkisiz hale getirmiş ve iktidara hâkim olmuştu. Ocak – Nisan ayları arasında yapılan ve tek parti olarak İttihat ve Terakki'nin katıldığı 1914 seçimlerinde hükümet, suiistimaller noktasında titiz davranmıştı. Seçimlerde haksız oy kullanıldığı, devlet memurlarının suiistimal yaptığı gibi seçim şikâyetlerinin, incelenmesi sonucunda seçimlerin adaletli ve tarafsız bir şekilde yapıldığı sonucuna varılmıştı.²³ İkinci Meşrutiyet döneminde en uzun ömürlü Meclis olan 1914 Mebusan Meclisi, 14 Mayıs 1914 tarihinde açılmış,²⁴ 310 oturum gerçekleştirerek 21 Aralık 1918 tarihinde kapanmıştı.²⁵

1908 ile 1918 tarihleri arasındaki 10 yıllık süreç İttihat ve Terakki Fırkası'nın yönetimi ve ona karşı yapılan muhalefet faaliyetleriyle doludur. 1918 sonu geldiğinde ise artık İttihat ve Terakki'nin politikalarının iflas ettiği ortaya çıkmıştı. Yenilgi ile biten bir savaş ve arkasından yapılan mütareke baskı altında bulunan muhalefeti canlandırmıştı. İttihatçılara karşı bir tutum sergileyen VI. Mehmet Vahideddin'in 3 Temmuz 1918'de tahta çıkması muhalefetin gücünü daha da arttırmıştı.²⁶ Meclis'in kapalı olmasından dolayı kurulan hükümetler bir nevi Saray Hükümeti niteliğindedeydi. Ülke bu dönem içerisinde kararnamelerle yönetilmiştir. Vahdettin dönemindeki bu kararnamelerin sayısı 621'dir.²⁷

Mütarekeden sonra Anadolu'da işgaller başlamıştı. Tüm bu karışıklıklar hükümeti zor durumda bırakıyordu. Özellikle İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden sonra Meclis'in boşluğu “*Şura-ı Saltanat*” toplantılarıyla doldurulmaya çalışılmıştı. Aslında bu toplantıların

---

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz; Kenan Olgun, “Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”, **İlmi Araştırmalar**, Sa 7, İstanbul, 1999, s.157-175.

²¹ Tanör, a.g.e., s.200-2001.

²² Cezmi Eraslan ve Kenan Olgun, **Osmanlı Devletinde Meşrutiyet ve Parlamento**, İstanbul, 2006, s.108.

²³ Olgun, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, s.8.

²⁴ **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)**, Devre: 3, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 1, TBMM Kütüphanesi, Ankara, s.1.

²⁵ **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, İçtima: 5, Cilt: 1, Birleşim: 29, s.359.

²⁶ Taha Niyazi Karaca, **Son Osmanlı Meclisi Mebusan Seçimleri**, TTK Yay., Ankara, 2004, s.5.

²⁷ Tanör, a.g.e., s.229.

İzmir'in işgalinden çok önce yapılması düşünülmüştü. 18 Ocak 1919'da Sultan'a okunması için Abdülmecit Efendi tarafından Ali Fuat Bey'e verilen muhtıradaki saltanat şurasının toplanması teklif edilmişti.²⁸ Anadolu ve Trakya'da oluşan iktidar boşlukları önce “*yerel kongrelerle*” sonra bunların birleştirilerek “*ulusal kongrelerin*” yapılmasıyla doldurulmaya çalışılmıştı. Ulusal hareket, Kanun-i Esasi'nin belirttiği resmi kurumların çalıştırılması ve özellikle de Mebusan Meclisi'nin toplanmasını istemekteydi. Artık seçimlerin yapılması bir zorunluluktur. Bu durumu Ali Rıza Paşa Kabinesi de kabullenmişti.²⁹ Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Mustafa Kemal başkanlığındaki Temsil Heyeti arasında yapılan Amasya görüşmeleri neticesinde seçimlerin yapılmasına karar verilmiştir.³⁰

Genel seçimler “*İntihab-ı Mebusan Kararnamesi*” (7 Ekim 1919) uyarınca Aralık 1919'da yapılmıştı. İşgal altında olan Adana, İzmir gibi bazı yerlerde seçimler yapılamamıştı. Damat Ferit Paşa ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlıları seçime karşı çıkarken Müdafaa-i Hukukçular seçim kararını desteklemişlerdi. 11 Ekim 1919'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine yazılan tamimlerde, milletvekili seçimlerine özen gösterilmesi, adaylıklarını koyan kişilerin Heyet-i Temsiliye'ye bildirilmeleri istenmişti.³¹ Seçimleri Mustafa Kemal Paşa'nın önderlik ettiği Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adayları çoğunlukla kazanmıştı. Bu harekete karşı olmayan, Milli Türk, Osmanlı Mesai, Teceddüt Fırkalarıyla, Osmanlı Çiftçiler Derneği'nin gösterdiği adaylardan bazıları da seçilmişti.³² Son Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de Fındıklı'daki binada toplandı.³³ Meclis'e Erzurum Milletvekili olarak seçilen Mustafa Kemal, tutuklanma ihtimaline karşı hastalığını sebep göstererek katılmamıştı.

Meclis, Misak-ı Milliye (Ahd-ı Milli) 22 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda görüşmüş, 28 Ocak'ta açık oturumunda kabul etmişti. Kararlar 17 Şubat 1920 tarihinde yayınlanmıştı. Misak-ı Milli kararlarının ilanı Meclis'in sonunu hazırlamıştır. Önce İstanbul İtilaf Devletlerince 16 Mart'ta resmen işgal edilmişti. Bu durum üzerine Mebusan Meclisi, 18 Mart'ta “*mebusluk vazifesinin yapılmasında emniyet verici bir halin gelmesine kadar*” çalışmalarına ara vermişti. Neticede Meclis-i Mebusan 11 Nisan 1920 tarihinde Padişah tarafından kapatılmıştı. 1877 seçimleri ile başlayan Meclisler Dönemi her defasında feshedilmek suretiyle sonuçlanmış, 1919 Mebusan Meclisi de bu akıbete uğramaktan kurtulamamıştı.³⁴

---

²⁸ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Yay., Ankara, 2010, s.182; Gazi Aşıroğlu, **Son Halife Abdülmecid Efendi**, Burak Yay., İstanbul, 1992, s.189-190.

²⁹ Tanör, a.g.e., s.229.

³⁰ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, TTK Yay., Cilt II, Ankara, 2009, s.414-429; Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, ATAM Yay., Ankara, 1997, s.162-167; Sami Önal (Haz.), **Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler**, Literatür Yay., İstanbul, 2003, s.102-103.

³¹ İhsan Güneş, “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkasına Geçiş”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt IV, Sa. 10, Kasım 1987, s.431.

³² Güneş, a.g.m., s.432.

³³ Alkan, a.g.m., s.50.

³⁴ Olgun, “Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları”, s.10.

İstanbul'un işgali ve Meclis'in basılması Osmanlı Devleti'ni fiilen sona erdirmiştir. Bu durum Anadolu'da yeni bir meclisin açılmasına meşruiyet kazandırmıştır. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgalini haber alır almaz Ankara'da olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin toplanması kararını almıştı.³⁵ İlk olarak Temsil Heyeti sıfatıyla İstanbul'un işgalini ve Meclis'in basılmasını uluslararası alanda protesto etmişti.³⁶ Ardından 19 Mart 1920 tarihinde bir seçim beyannamesi yayınlayarak seçimlerin yenilenerek Ankara'da bir meclisin toplanacağını bildirmişti.³⁷ “*Vilâyetlere ve Müstakil Livalara ve Kolordu Kumandanlarına*” hitaben çekilen seçim beyannamesinde şu hususlar yer almaktadır:

Ankara'da olağanüstü yetkilerle halkı yönetecek bir Meclis açılacaktır. Meclise üye olarak seçilecekler mebusluk şartlarını taşımalıdır. Sancak usulü esas alınacak, her sancaktan 5 üye seçilecektir. Seçimler, her sancakta, kazalardan çağırılan ikinci seçmenlerle sancak merkezinden seçilecek ikinci seçmenlerden, sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk yönetim kurullarından, illerde il merkez kurullarıyla il yönetim kurullarından, il merkezinde belediye meclisinden il merkezi ile merkez kazası ve merkeze bağlı kazaların ikinci seçmenlerinden oluşturulmuş bir kurul tarafından yapılır. Meclis üyeliğine her parti, zümre ve cemiyet tarafından aday gösterilmesi mümkün olduğu gibi herkesin bağımsız olarak adaylığını koyma hakkı da vardır. Seçimlere her bölgenin en büyük sivil yöneticisi başkanlık edecek ve seçim güvenliğinden sorumlu olacaktır. Seçim, gizli oyla ve salt çoğunluk esasına göre yapılacak, oylar kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi tarafından ve kurul önünde sayılacaktır. Seçim sonunda bütün kurul üyelerinin imzalayacakları veya kendi mühürleri ile mühürleyecekleri üç nüsha tutanak düzenlenecek, bir tanesi yerinde alikonularak, öteki iki nüshadan biri seçilen şahsa verilecek, diğeri Meclis'e gönderilecektir. Üyelerin alacakları ödenek daha sonra Meclis'çe kararlaştırılacaktır. Ancak yolluklar seçim kurullarının belirleyeceği miktar üzerinden mahalli idarelerce ödenecektir. Seçimler en geç on beş gün içinde tamamlanacak, sonuçlar üyelerin adlarıyla birlikte derhal bildirilecektir. Seçilen mebuslar acilen Ankara'ya hareket edeceklerdir.³⁸

Bunun yanı sıra Mebusan Meclisi üyesiiken, Meclis'in kapatılması üzerine Ankara'ya gelen mebuslar da yeni Meclis'in üyesi sayılacaktı.³⁹ Son Osmanlı Mebusan Meclisi Başkanı Celalettin Arif Bey de 10 Nisan 1920 tarihinde Mebusan Meclisi mebuslarına acilen Ankara'ya gelmeleri için telgraf çekmişti.⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın beyannamesi gereği seçimler 15 gün içerisinde tamamlanmıştı. Buna göre, 66 seçim çevresinden 349 mebus seçilmişti. Osmanlı Mebusan Meclis'inden gelen 88 mebusla Meclis'te, ilerleyen tarihlerde bu sayı 437'ye ulaşmıştı. 34 mebus Meclis'e katılmadan istifa ettiğinden Birinci Dönem TBMM'nin mebus sayısı 403 kişiden oluşmuştur.⁴¹ Seçilen mebuslar Nisan ayı başlarında Ankara'ya gelmeye başlamışlardı. O günün Ankara'sında Taşhan'dan başka yatacak yer olmadığı gibi kiralık ev bulmak da zordu. Bu nedenle Erkek

³⁵ Cemil Özgül, **Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1989, s.156.

³⁶ Atatürk, a.g.e., s.278-279.

³⁷ İksan Köse, “Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi ve TBMM'nin Açılışı”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.31-32.

³⁸ Atatürk, a.g.e., s.281-282.

³⁹ Özgül, a.g.e., s.156.

⁴⁰ Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar**, Sel Yay., İstanbul, 1955, s.25.

⁴¹ Çoker, a.g.e., s.39.

Öğretmen Okulu, Ankara'ya gelen mebuslara otel olarak ayrılmıştı.⁴² TBMM'nin toplanması için İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında Numune Mektebi olarak yaptırdığı bina tespit edilmiş ve gerekli tamirat Ankara halkının katılımlarıyla yapılmıştı.⁴³

Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin açılışıyla ilgili bir program ilan etmişti. Buna göre, Meclis 23 Nisan tarihinde Hacı Bayram Veli Camii'nde kılınacak cuma namazından sonra Hatim ve Buhârî-i Şerif eşliğinde açılacaktı. Dini törenlerden sonra bütün ülkede resmi törenler yapılacak cuma namazından önce mevlitler okunacaktı.⁴⁴ Meclis planlandığı gibi 23 Nisan 1920 cuma günü açılmıştı. Hazır bulunan tüm mebuslar, memurlar, eşraf ve halk önce Hacı Bayram Veli Camii'nde cuma namazını kılmışlardı. Ardından önde sancak-ı şerif taşıyan bir ulema heyeti olduğu halde tekbirler eşliğinde TBMM binası önüne gelinmişti. Meclis'in kapısında dualar edilerek, kurbanlar kesilmiş, ardından herkes Meclis binasına girmişti. Sancak-ı şerif dikkatlice Meclis kürsüsüne örtülmüştü. Hacı Bayram Veli Camii'nden beri okunmaya başlayan Kur'an-ı Kerim'in hatimi bir duayla tamamlanmıştır. Ardından en yaşlı mebus olması nedeniyle TBMM geçici başkanlığına getirilen Sinop Mebusu Şerif Bey başkanlık kürsüsüne çıkmıştır. Böylece Meclis resmen açılmıştı. Açılış saati olan 13.45'te, Sinop Mebusu Şerif Bey'in yönetimindeki Meclis'te 115 mebus hazır bulunmuştu.⁴⁵

Birinci Büyük Millet Meclisi, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı yürütmüş, Cumhuriyet'i müjdelemiş ve Saltanatı kaldırarak Lozan Konferansı görüşmelerini başlatmıştı. Bir anlamda Cumhuriyet'in ilk anayasasını "*Teşkilat-ı Esasiye*" adıyla kabul etmişti. Anayasa'da seçimlerin iki yılda bir yapılması öngörülmüştü. 23 Nisan 1920 tarihinde açılan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, 15 Nisan 1923 tarihinde Seçim Kanunu'nda bazı değişiklikleri kapsayan yasa'yı kabul ettikten sonra 16 Nisan 1923 tarihinde son toplantısını yapmış, seçim sonrası toplanmak üzere çalışmalarına son vermişti.⁴⁶

1923 seçimleri Birinci TBMM Döneminde kabul edilen yeni Seçim Kanunu'na göre yapılacaktı. Osmanlı döneminde 50 bin kişiye bir mebus oranı, yeni kanunda 20 bin kişiye bir mebus şeklinde düzenlenmişti. 25 olan seçmen yaşı 18'e indirilmiş, vergi verme şartı kaldırılmıştı. 1923 seçimlerinde her il bir seçim çevresi sayılmış, 72 ilde yapılan seçim neticesinde 287 mebus seçilmişti. Seçimi Birinci Grubun adayları kazanmış, yeni TBMM 11 Ağustos 1923 tarihinde ilk toplantısını yapmıştı. Lozan Barış Anlaşması'nı onaylayan, Cumhuriyeti ilan eden, Halifeliği kaldıran, 1924 Anayasası'nı kabul eden bu Meclis'tir. 1923 Meclisi 11 Ağustos 1923 – 26 Haziran 1927 tarihleri arasında 4 yıl 1 ay açık kalmıştı. İkinci Dönem çalışmaları, 26 Haziran 1927 tarihinde Afyonkarahisar Mebusu Ali (Çetinkaya) Bey'in verdiği bir önergenin kabulü ile sona ererek 1 Kasım 1927 tarihine kadar tatile girdi. 371 sayı numarası ile yayımlanan bu kararın, açıkça

⁴² Çoker, a.g.e., s.40.

⁴³ Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (1920-1923)**, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.48

⁴⁴ Atatürk, a.g.e., s.288.

⁴⁵ Çoker, a.g.e., s.41;

⁴⁶ Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", s.11.

ifade edilmemiş olmakla birlikte, seçimlerin yenilenmesini de kapsadığını söyleyebiliriz. Böylece İkinci Dönem Meclisi son bulup Üçüncü Dönem hazırlığı başladı. Üçüncü Dönem seçimleri 1908 tarihli "*İntihabı Mebusan Kanunu'na*" göre yapılmıştı.⁴⁷

Seçimden önce 16 Haziran 1927 tarihli yasa değişikliği ile ordu mensuplarının adaylıktan önce ordudan istifa etmeleri veya emekliliklerini istemeleri şartı getirilmişti. Seçim öncesinde Mustafa Kemal, İsmet ve Kazım Karabekir Paşalar askerlikten emekli olmuştu. Mustafa Kemal, zaferden sonra ilk kez İstanbul'a gelmiş, seçim hazırlıklarını da burada yürütmüştü. 20 Temmuz'da ikinci seçmenlerin seçimine başlandı. Halk davullarla zurnalarla, hatta bazı yerlerde bando ile seçime davet edilmişti. 1927 seçimleri sonrası oluşan TBMM, 1 Kasım 1927 – 26 Mart 1931 tarihleri arasında 3 yıl 7 ay 19 gün açık kalmıştır.⁴⁸

Tek parti dönemi boyunca iki kez çok partili siyasi yaşama geçme girişimi yaşanmıştı. Bunlardan ilki, 1924 yılındaki Terakkiper Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla yaşanan deneyimdi. Bu parti, seçimlere katılmamıştı. İkincisi ise Atatürk'ün emriyle ve Fethi Okyar'ın öncülüğünde 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasıyla yaşanmıştı. Serbest Cumhuriyet Fırkası, 1930 yılındaki belediye seçimlerine katılmasına rağmen tıpkı Terakkiper Cumhuriyet Fırkası gibi kısa süre sonra kapandığı için genel seçimlere katılamamıştır.⁴⁹

1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması ve ardından yaşanan Menemen olayı üzerine 1931 seçimlerinde farklı bir taktik geliştirilerek, Meclis'te parti yerine bağımsız milletvekillerinin bulunması yöntemine geçilmişti. Atatürk, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendini kapatmasından sonra yurt gezisine çıkmış, Kayseri, Trabzon, İstanbul, İzmir, Aydın, Antalya, Mersin, Konya, Afyon gibi pek çok yeri gezerek incelemelerde bulunmuştu. Bu gezi sonrası Çankaya köşkünde Atatürk başkanlığında Başbakan, Meclis Başkanı ve Genelkurmay Başkanı'nın katıldığı bir toplantı yapılarak seçimlerin yenilenmesine karar verilmişti.⁵⁰

Atatürk, bu seçimlerde Meclis'te Cumhuriyet Halk Fırkası'nı denetime tabi tutmak amacıyla yeni bir taktik geliştirmişti. Cumhuriyet Halk Fırkası 22 ilde 30 milletvekilliği için aday göstermemiş, buralarda bağımsızların seçilmesi için onlara fırsat tanımıştı. Ancak bu adayların laik, cumhuriyetçi ve milliyetçi olmaları istenmişti.⁵¹ Cumhuriyet Halk Fırkası Başkanlık Divanı'nın aldığı bu karar 15 Nisan 1931 tarihinde Genel Sekreter tarafından açıklanmıştı. Cumhuriyet Halk Fırkası 63 olan seçim çevresinde 287 aday göstermiş, 22 seçim çevresinde Adana, Afyon, Aksaray, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bolu, Burdur, Bursa, Isparta, Kastamonu, Konya, Manisa, Niğde, Sinop,

⁴⁷ Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi, (TBMM III. Dönem 1927-1931)**, Cilt 1, s.4.

⁴⁸ Alkan, a.g.m., s.52.

⁴⁹ Alkan, a.g.m., s.52.

⁵⁰ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM-IV. Dönem (1931-1935)**, Cilt 1, s.3.

⁵¹ İhsan Güneş, "Atatürk Döneminde Kamuoyunun Oluşumu: Seçimler (1920-1938)", **Atatürk 4. Uluslar arası Kongresi, Bildiriler**, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, Cilt II, Ankara, ATAM Yay., s.793.

Tekirdağ illerinde birer, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Kütahya, Samsun'da ikişer, İstanbul'da ise 4 olmak üzere toplam 30 adaylık bağımsızlara bırakılmıştı.⁵²

Milletvekili seçimleri 25 Nisan'da yapılmış, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilan ettiği 287 aday seçilmiş, bağımsızlara bırakılan 30 milletvekilliğinden ancak 20'si seçilebilmiştir. 30 bağımsız milletvekilliği için 194 adayın mücadele ettiği seçimlerde İstanbul'da 3, Samsun ve Tekirdağ'da bağımsız adaylar seçilememişlerdir. Seçilen 3 bağımsız aday da iki yerden birden seçildiği için 10 bağımsız adaya ayrılan milletvekilliği boş kalmıştır. Bağımsız olarak seçilen 20 milletvekilinden 10'u dönem içinde Cumhuriyet Halk Fırkası'na katılmış Kütahya'dan seçilen 2 bağımsız milletvekilinin milletvekillikleri görevlerinden zamanında ayrılmadıkları gerekçesiyle onaylanmamıştır. 63 seçim çevresinden 317 milletvekilinin seçildiği 1931 seçimlerinde üç milletvekili iki ilden birden seçilmiştir. Bunlardan İstanbul ve Bolu'dan kazanan Salah Cımcıoğlu İstanbul'u, Kütahya ve Burdur'dan kazanan Recep Peker Kütahya'yı, Malatya ve Manisa'dan kazanan İsmet İnönü ise Malatya'yı tercih etmiştir. 1931 seçimleri sonucunda oluşan TBMM 4 Mayıs 1931-23 Aralık 1934 tarihleri arasında 3 yıl 9 ay 13 gün açık kalmıştır.⁵³

1924 Anayasası gereği 1923, 1927 ve 1931 seçimlerine sadece erkekler katılmışlardır. 5 Aralık 1934'te kabul edilen yasa ile kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Ayrıca azınlıkların da Meclis'te ilk defa temsil edilmelerinin önü açılmıştır. 1935 genel seçimleri 1934 tarihindeki yeni bir Seçim Kanunu'na göre yapılmıştır. Seçim Kanunu'na göre; 20 bin nüfusa bir olan milletvekili sayısı 40 bin kadın – erkek nüfusa bir olacak şekilde düzenlenmiştir. Milletvekili sayısı illerin nüfusuna göre 1 – 55 bin arası bir, 55 – 95 bin arası iki olacak ve buna göre arttırılacak şekilde yeniden belirlenmiştir. Seçmen yaşı ise 18'den 22'ye çıkartılmıştır.⁵⁴

1935 seçimleri sonucunda TBMM'de ilk defa azınlıklardan da milletvekilleri yer almıştı. Bağımsızlara ayrılan kontenjandan aday olan Dr. Taptas (Ankara), Keresteciyan (Afyon), İstemat Zihni (Eskişehir), Dr. Abravaya (Niğde), milletvekili seçilmişlerdi. Ayrıca 18 kadın⁵⁵ milletvekilinin de seçilmesiyle birlikte kadınlar da, ilk defa TBMM'de temsil edilmeye başlanmıştır.

---

⁵² Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", s.15.

⁵³ Olgun, a.g.m., s.16.

⁵⁴ Olgun, a.g.m., s.16.

⁵⁵ Kadın milletvekillerinin resim, isim ve seçildikleri yerler için bkz; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, Haziran 2012, s. X-XI.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İLYAS SAMİ (MUŞ) BEY'İN HAYATI VE PARLAMENTO FAALİYETLERİ

1.1. İlyas Sami Bey'in Hayatı

İlyas Sami Bey⁵⁶ 1879 yılında Bitlis vilayetine bağlı Muş sancağında doğmuştur. Muş'un Kale Mahallesi'nden Hacı Abdülhamit Efendi'nin oğludur. Annesinin adı Hatun'dur. İlk ve Ortaöğrenimini Muş'ta tamamlamıştır. Babasının Hacı olmasından dolayı küçük yaşlardan itibaren dini ilimlere yakınlık duymuştur. Daha sonra medrese eğitimi almak için Mısır'a gitmiştir. İlyas Sami Bey Mısır'daki eğitimini başarı ile tamamlayarak buradan müderrislik icazeti almıştır. Müderris unvanıyla kendisi gibi Muş'un Kale Mahallesinden olan Molla Halil Efendi'ye icazet vermiştir.⁵⁷ Doğu kültürü üzerine ilgi duyan İlyas Sami Bey Şark İlimleri alanında ihtisas yapmıştır. Yabancı dil öğrenme konusuna ayrı bir önem vererek kendisini bu alanda geliştirmiştir. Türkçe dışında Farsça, Kürtçe, Arapça, Ermenice ve İngilizce dillerini bildiği TBMM hal tercümesinde yazmaktadır.⁵⁸ Yaşadığı dönem göz önünde tutulursa onun bu derecede eğitilmiş ve donanımlı oluşu döneminin aydın insanları arasında yer aldığına göstergesidir.

İlyas Sami Bey, İstanbul'daki Murat Paşa Cami'sinde müderrislik görevinde bulunmuştur. Buradaki görevine devam ederken Osmanlı Mebusan Meclisi'nin I. Dönemi için 8 Kasım 1908 seçimlerinde Muş'tan Mebus seçilmiştir. İlyas Sami Bey, Meclise açılışından yaklaşık bir ay sonra katılabilmiştir. Kendisiyle birlikte Meclis'e geç katılanların listesi 5 Mayıs 1909 tarihinde 67. birleşiminde okunmuştur. Buna göre; Muş Mebusu İlyas Sami Bey'in Meclis'e Bitlis vilayetinden 24 Ocak 1909'da katıldığı belirtilmiştir.⁵⁹ Mebusan Meclisi'nin İkinci ve Üçüncü Dönemleri için de yine Muş'tan mebus seçilerek görevini ifa etmiştir. İlyas Sami Bey ayrıca İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde 13 Ekim 1915'ten 3 Nisan 1919 tarihine kadar Arapça Müderrisliği⁶⁰ ile

---

⁵⁶ Yapmış olduğumuz incelemelerde İlyas Sami Bey'in ismi farklı şekillerde yazıldığı görülmüştür. Bunlar; Hoca İlyas Sami, Hacı İlyas Sami, İlyas Sami Efendi, İlyas Sami şeklinde olabilmektedir. Ayrıca Soyadı Kanunu'ndan sonra kendisine Muş soyadı verilmiştir. Biz çalışmamızda bütünlük olması için İlyas Sami Bey olarak kullandık. Türkiye Büyük Millet Meclisi kültür yayımları tarafından hazırlanan TBMM Albümü adlı eserde ise TBMM'nin; I. Döneminde "Hacı İlyas Sami Efendi", II. ve III. Dönemlerinde "İlyas Sami Bey", V. Döneminde ise "İlyas Sami Muş" olarak kayıtlara geçtiği açıklamasına yer verilmiştir; **TBMM Albümü (1920-2010)**, Ankara; 2010, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, s.67.

⁵⁷ Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali)**, Zafer Matbaası, İstanbul, 1980, s.47-48.

⁵⁸ **T.B.M.M. Arşivi**, İlyas Sami Bey'in V. Devre TBMM Milletvekili Özlük Dosyası, Sicil No 406.

⁵⁹ **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 3, Birleşim: 67, s.262-263.

⁶⁰ İlyas Sami Bey TBMM'nin İkinci Dönem Hal Tercümesinde kendi el yazısıyla "Darülfünun Lisan Şube'sinde 8 sene Arapça müderrisliğinde" bulunduğunu yazmıştır. Bkz; **T.B.M.M. Arşivi**, İlyas Sami Bey'in II. Devre TBMM Milletvekili Özlük Dosyası, Numara 353.

Mahkeme-i Bidayet-i İstinaf-ı Adliye’de görev yapmıştır.⁶¹

Birinci Dünya Savaşı’nda Muş ve Bitlis’in Rusya tarafından işgal edilmesiyle İlyas Sami Bey’in ailesini işgal bölgesinden aldırması gerekiyordu. Bu nedenle ailesinin önce Diyarbakır’a oradan da Urfa’ya gönderilmesi istenilmiştir. Bu amaçla 28 Şubat 1916 tarihinde Dâhiliye Nezareti’nden gönderilen şifrede İlyas Sami Bey’in ailesinin Tayyib Efendi mahiyetinde olduğu, Diyarbakır civarında Hani Nahiyesine geldikleri ve buradan Diyarbakır’a sevk edilmeleri talep edilmiştir.⁶² 16 Nisan 1916’da ise Mebusan Meclisi Reisi Adil Bey, Diyarbakır Valisi Süleyman Necmi Efendi’ye, Muş Mebusu İlyas Sami Bey’in ailesinin Tayyib Efendi refakatinde her türlü vasıttan istifade ettirilerek Urfa’ya gönderilmesi hakkında yazı yazmıştır.⁶³ Bu durum Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’nda zor dönemlerden geçtiğini, Meclis’teki mebusların aileleri üzerinde dahi etkileri olduğunu göstermektedir.

İstanbul’da Damat Ferit Paşa Hükümeti kurulduktan sonra 4 Mart 1919’da İngiliz Yüksek Komiserliği, sözde “*Ermeni Kırımından suçlu olanların tutuklanması*” konusunda çalışma başlatmıştır. İlyas Sami Bey, İngilizlerin tutuklular listesi olarak hazırlanmış oldukları belgelerde 3. listede yer almıştır. Buna göre tutuklanması Amiral Ryan Webb tarafından 27 Mart 1919’da Sadrazama bildirilmiştir. İngiltere’nin Dışişleri Bakanlığı’nın listesinde ise 7. listede ismi geçmektedir. Nisan 1919’da tutuklanan kişiler arasında İlyas Sami Bey de yer alarak Bekirağa Bölüğüne⁶⁴ konulmuştur.⁶⁵ Fakat burada delilik belirtileri gösterdiği gerekçesiyle önce müşahedeye alınmış daha sonra serbest bırakılmıştır. İlyas Sami Bey tutuklanması hakkında Dâhiliye Nezareti’ne yazı yazmıştır. Kendisinin suçsuz olduğunu, kanunlara uyduğunu belirtmiş, rahatsızlığından da bahsederek serbest bırakılmasını istemiştir.⁶⁶

4 Kasım 1919’da Polis Müdüriyet-i Umumisi namına Mustafa Bey, Dâhiliye Nezareti’ne konuyla alakalı yazı göndermiştir. Yazısında; İlyas Sami Bey’in neden tutuklandığı hakkında açıklamalar yapmış ve akıl sağlığındaki rahatsızlığından dolayı Toptaşı Akıl Hastanesi’nden ailesine teslim edildiğini bildirmiştir. Muayenesi ile alakalı raporlar Divan-ı Harbi Örfiye 25 Ekim 1919 tarih 4187 numaralı yazıyla gönderilmiştir.⁶⁷ Ancak İngilizlerin ikna olmamasından dolayı 7 Aralık 1919’da tekrar tutuklanmıştır. Son Osmanlı Mebusan Meclisi’ne seçilmiş olmasına rağmen

⁶¹ T.B.M.M. Arşivi, İlyas Sami Bey’in II. Devre TBMM Milletvekili Özlük Dosyası, Numara 353; Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923**, TBMM Vakfı Yay., No: 6, Cilt 3, s.797-798.

⁶² BOA, DH. ŞFR, 61, 139, 1.

⁶³ BOA, DH. ŞFR, 63, 36, 1.

⁶⁴ Adını ilk müdürü olan Binbaşı Bekir Ağa’dan almıştır. II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet döneminde siyasi suçları bulunan kişiler bahsi geçen bu tutuk evine kapatılırdı. Yine Mütareke Döneminde tutuklanan pek çok İttihat Terakki ileri geleni burada hapsedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Taylan Sorgun, **Mütareke Dönemi ve Beğirağa Bölüğü**, 1. Baskı, Kaynak Yay., 2017.

⁶⁵ Vartkes Yeghiayan, **Malta Belgeleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı “Türk Savaş Suçluları” Dosyası**, Belge Yay., İstanbul, 2007, s.340.

⁶⁶ BOA, DH. EUM. AYŞ, 74, 65, 1.

⁶⁷ BOA, DH. EUM. AYŞ, 74, 65, 2.

tutuklu bulunması nedeniyle Meclis'e katılamamıştır. Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmek istenen Sevr taslağında müttefikler arası mahkemede suçlu Türklerin yargılanması konusu gündeme getirilmiştir. 12 Şubat 1920'de İngiliz Yüksek Komiserliği, kendi hükümetinin talimatı üzerine Londra'ya üç başlık altında bir liste sunmuştur. Başlıklardan ilki; “İngiliz savaş tutsaklarına zorbalık edenler:” 18 kişi, ikincisi; “Türkiye Hristiyanlarına zorbalık edenler:” 130 kişi, üçüncüsü; Mütareke anlaşmasını çiğneyenler: 9 kişi şeklindedir. İlyas Sami Bey hazırlanan bu listelerin ikinci başlığı altında listelenmiştir.⁶⁸ Fakat yargılanması yapılmayarak 9 ay tutuklu kaldıktan sonra 29 Ağustos 1920'de Malta Adası'na sürgüne gönderilmiştir.⁶⁹

İlyas Sami Bey, tutuklu olmasına karşın 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan TBMM'nin Birinci Dönemi için Muş Mebusu seçilmiştir. Mazbatasını 3 Haziran 1920 tarihinde Meclis'in 23. birleşiminde okunarak kabul edilmiştir.⁷⁰ Onun İstanbul'da tutuklanması konusu Meclis'te 21 Eylül 1920 tarihinde gündeme gelmiştir. Bu hususta Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey açıklamalarda bulunmuştur. İlyas Sami Bey'in İstanbul'da tutuklu bulunduğu dönemde tahliye edilmesi için 1.500 liralık kefalet istenildiğinden bahsetmiştir. Bu paranın verilmesi hususunda Meclis'in karara varmasına rağmen uygulamaya vakit kalmadan İlyas Sami Bey'in Malta Adası'na götürüldüğünü söylemiştir. Bundan dolayı belirlenen bu paranın İlyas Sami Bey'in ailesine verilmesi mebuslar tarafından oylanarak kabul edilmiştir.⁷¹ Malta Adası'nda tutuklu bulunanlarla ilgili Müdafaa-i Milliye tarafından yürütülmesi kararlaştırılan 21 Ekim 1920 tarihinde bir kararname hazırlanmıştır. Buna göre askeri zabıtların ve sivillerin tutuklanmalarından itibaren başlamak üzere maaşları ailelerine verilecektir.⁷² İlyas Sami Bey, Malta Adası'nda iken Malta Valisi vasıtasıyla 25 Eylül 1920 tarihinde dilekçe göndermiş ve dilekçesinde Türk Hükümeti tarafından iki defa tutuklanarak serbest bırakıldığını ifade etmiştir.⁷³ İlyas Sami Bey'in suçlanma sebebi ise Ermeni Tehciri sırasında Sisak Nalbantyan ile Azniv (Asniv) Sayatyan'ın aleyhindeki beyanlarıdır.⁷⁴

Malta Adası'ndaki tablo bu şekildeyken Anadolu'da ise Milli Mücadele tüm hızıyla devam etmekteydi. Türklerin Sakarya Zaferinden sonra İstanbul'da bulunan İngiliz makamları, İngiliz tutsaklarının kurtarılabilmesi için harekete geçmiştir. Bu konuda İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold Londra'ya telgraflarla görüşlerini açıklamıştır. 24 İngiliz tutsağına karşılık 48 Türk'ün bırakılmasına Türklerin razı olmayacağını bu nedenle tüm Malta sürgünlerinin serbest bırakılması hakkında görüşlerini dile getirmiştir. İngilizler, ilk olarak İstanbul'la ilişki kurmuş ve Ahmet İzzet Paşa aracılığıyla Ankara Hükümeti nezdinde temasta bulunmak istemiştir. Fakat Ankara Hükümeti

⁶⁸ Bilal N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yay., Ankara, 1985, s.223.

⁶⁹ Şimşir, a.g.e., s.196; Çoker, a.g.e., s.798.

⁷⁰ **Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M.) Zabıt Ceridesi (ZC)**, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 23, TBMM Kütüphanesi, Ankara, s.66-67.

⁷¹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 4, Birleşim: 69, s.241.

⁷² BOA, 30, 18, 1, 1, 15, 10

⁷³ Yeghiayan, a.g.e., s.341.

⁷⁴ Şimşir, a.g.e., s.71.

bunu kabul etmemiştir. Görüşmeler için Ankara temsilcisi olarak Hamit Bey'i⁷⁵ yetkili kılmıştır. Bu şekilde doğrudan Ankara – Londra görüşmelerinin başlatılması sağlanmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda Türk tarafının istekleri İngilizler tarafından kabul edilmiştir. İngiliz tutsaklarına karşılık Malta Adası'ndaki tüm Türk esirlerinin serbest bırakılması kararı alınmıştır. Buna göre; Türk esirlerinin iki gemi ile birlikte İnebolu'ya getirilmesi planlanmıştı. Yolcular Chrysanthemum ve Montenol adlı gemilerle gönderilmiştir. Bu gemilerden Chrysanthemum, diğerine göre daha iyi durumdaydı. Bu nedenle gemiye önde gelen kişiler, çoğunlukla paşalardan oluşan 17 kişi, Montenol adlı gemiye ise İlyas Sami Bey'le birlikte 42 yolcu bindirilmişti. Bu şekilde Türk sürgünleri 25 Ekim 1921 tarihinde Malta'dan yola çıkarılmıştır.⁷⁶

İlyas Sami Bey Anadolu'ya döndükten sonra 3 Kasım 1921 tarihindeki Meclis toplantısında ailesini getirmek için kendisine 9 Kasım 1921 tarihinden itibaren 20 gün izin verilmiştir.⁷⁷ Daha sonra 1 Aralık 1921 tarihindeki toplantıya katılarak Meclis Reisi tarafından Genel Kurula taktim edilmiştir. Meclis'teki mebusların alkışları eşliğinde kürsüye çıkarak şu konuşmayı yapmıştır;

Muhterem arkadaşlar, milletler kuvvet ve kudretlerin hazinesidir. Yeter ki, bunlar kendi harekâtlarında basiretkâr, bir nâzım ve müdür bulsunlar. En güç şey onu bulmaktır. Fert için de böyledir. Bulursa feyzi rehber zibasiret bir kemalinden, çıkarır bir hükümet bir avuç millet, hayalinden. Hakkı hayatı uğrunda son merdaneyi gösteren milletler, harikalar icat ve ibda etmişlerdir. Tarihî mefahir ile meşhun olan milleti Osmaniye, Türk ve îslâm Milleti, birçok emsalini zerrin sayfalarla tarihte gösterdiği gibi, bu sefer de işte o muvaffakiyetinin bir eseri güzini olarak, fakir âciz, burada her birinize sarılıp öpmekle, toprağına olan hasret ve iştiyakı, her birinizi öpmek, sarılmak derecesinde olan ihtisasıyla, muvaffakiyeti mütevaliye ilâhiyenin basit bir eserini bendenizi burada karşımızda ispatı vücut şerefini ihraz etmekle ispat etmiştir.

İklimler fethine muadil olan Malta mazlum ve mağdurlarının istihlâsı çünkü bunlar hak ve hakikat uğrunda mazlum olmaktan sarfinazar, bütün kudret ve azametle beşeriyeti titreten bi aman bir zâlimin pençesinde lâkin yeis ve hıraman anları, eninleri geçirmek üzere bulunuyorlar. Onun için hasmın azametini, mahuf olan azametini düşündükçe, hamaseti milliyenin bir nümunei zirvakarını, her birinizin nâsiyenizde okuduğum, şu İslam ve Türk milletinin necabetini taşıyan şu zevatı muhteremenin, o kadar metin, o kadar kavi, o kadar büyük bir düşmanın İnebolu'da esirlerini teslim ettirmek, cidden harekât ve mesainize tevfikı Hudanın rehber olmasını daima temenni ettiğim hakkın bir eseri lütuf ve mefharetidir. Size vazifei teşekkürü ifa etmeyeceğim. Hepimiz arkadaşlar; birlikte Cenabı Hakka müteşekkîr olacağız. Bu muvaffakiyet, bir büyük muvaffakiyeti milliyedir, bir büyük millî saadettir. Lâkin saadetler musibetler gibi tek gelmez.

Arkadaşlar sakın doymayınız; milleti Osmaniye ikbal ve istikbal hususunda doymayacaktır. Efendiler üç senedir mütareke devresinin her Türk kalbinde hakaret yaraları Öyle az şey ile doymaz. Sakın doymayalım. Cenabıhakk'ın eltafi mütevaliyen gelecektir. Benim ve mazlum arkadaşlarımla huzurunuzda ispatı vücut etmesi, o tevali edecek naam ve muvaffakiyeti ilâhiyenin birer numunesidir. Cenabıhakk'a hepimiz birden teşekkür edelim Ve hepimize sarihi ve derâğuş ederim. İstikbal ve ikbal bizindir. Yeise meydan vermeyiniz, istiklâl İslamiyet'in ve Türklerindir.⁷⁸

⁷⁵ Uğur Üçüncü, **Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz**, Altınpost Yay., Ankara, 2012, s.431-432.

⁷⁶ Şimşir, a.g.e., s.389-398.

⁷⁷ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 14, Birleşim: 104, s.34.

⁷⁸ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 14, Birleşim: 120, s.417-418.

İlyas Sami Bey'in bu konuşmasının satır araları incelendiğinde Türklüğe ve İslamiyet'e yaptığı vurgu ön plana çıkmaktadır. O milletin azimli ve kararlı duruşu karşısında hiçbir gücün muvafık olamayacağını belirtmiştir. Meclis'in gayretleriyle tutuklu olan arkadaşların kurtarılmasının önemi üzerinde durarak sadece bu başarıyla yetinilmemesi, düşmanlardan diğer haklarının da alınması gerektiğine değinmiştir.

Birinci Dönem TBMM üyeleri için “*gelecekte bekledikleri*” adlı bir anket yapılmıştır. İlyas Sami Bey ankete katılarak beklentilerini kendi el yazısıyla 11 Mart 1922 tarihinde 4 madde üzerinde açıklamıştır. İlk maddede; Bolluk ve verimi, birey ve ulus için ruhsal ve toplumsal devrimlerin ikizi olarak gördüğünü belirtmiştir. İkinci maddede; İslam dininin boş inançlardan soyutlanarak gerçek toplumsal ve ahlaki biçiminde açıklamak için, İslam çevrelerinden çağrılarak yüksek bir bilim kurulu oluşturulması gerektiğine inandığını açıklamıştır. Bu sayede ahlaktan başka bir şey olmayan ve bütün insanlıkça akılcılığın ve mutluluğun yol göstericisi olan İslam dininin gerçek amacına kavuşmasını, milli mücadeleden sonra yapılacak işlerin en hayırlısı olarak gördüğünü söylemiştir. Üçüncü maddede; askerlik alanında bolluk ışığına erişmeyi ancak ve ancak bayındırlık ve ekonomi işlerinde her türlü özveriye karşın yabancı bayındırlık girişimlerine geniş bir akım ve gelişme sağlanması gerektiğine inandığını belirtmiştir. Chester Projesinde olduğu gibi içi boş anlamsızlıklarla yaşamın tadından ve nimetlerinden yoksun kalınmaması gerektiğini açıklamıştır. Dördüncü maddede güven ve düzeni, hakların korunmasının sonucu olarak tanımlarken hükümet teriminin de eş anlamlısı olduğunu beyan etmiştir. Bu önemli konunun ise adalet örgütüyle kolayca sağlanabileceğini belirtmiştir. Fakat bunu da iyi uygulama özelliği taşıyan ve koşullarını kendinde toplayan öngörülere sahip yöneticiler bulmakla sağlanabileceğini ifade etmiştir.⁷⁹

İlyas Sami Bey TBMM içerisinde Birinci Grup olarak adlandırılan oluşumda yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunarak ona destek olmuştur. Meclis içerisinde muhalefetin oluşmasıyla özellikle yapılan inkılaplara karşı bir tutum sergilendiğinde İlyas Sami Bey muhaliflerin karşısında yer almıştır. Saltanat ve Hilafetin kaldırılması, Şapka Kanunu gibi meselelerde gerek Meclis'te yapmış olduğu açıklamalar gerekse gazete ve dergilerde yayınladığı makalelerle inkılaplara destek vermiştir. İlyas Sami Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya inanan, onu lider olarak kabul eden ve siyasi hayatında onunla beraber hareket eden bir şahsiyettir. Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından dolayı Meclis'teki mebuslar tarafından duygu ve düşüncelerin dile getirildiği konuşmalar yapılmıştır. İlyas Sami Bey, kendisinden önce söz alan arkadaşlarının Atatürk hakkında beyan ettikleri fikirlerine katıldığını ifade etmiştir. Sonrasında Atatürk ile ilgili duygularını şu ifadelerle açıklamıştır:

---

⁷⁹ TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, İlk Meclis Anketi (Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekte Bekledikleri, (Hazırlayan; Cihangir Gündoğdu), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, Nisan 2004, s.314.

Ulu Atam; ...Arkadaşlarımın şu hitabesine imtisal etmek mecburiyetindeyim. Şarkın ve garbın mechulât âlemine rağmen öldükten sonra, bir faninin cesedi öldükten sonra, sahibine yani toprağa tevdi olunduktan sonra ruhunun, bütün efradı ailesi, kendinden sonra, fazilet, şuur, rüşd ve ilhamı altında ne yaptığını görmek için bekler diye bir anane vardır. Onun için tekrar Atanın ruhu huzuruna hitab ile realitesini, mesaisini ve ölümü günlerinin Büyük Meclise verdiği ilhamı muhtasarın arz edeceğim:

Realitesi: bu parçadır.

Fıtratın bir milleti mesud eden her kuvveti

Daima bir ferde vermektir kadim âdeti

İşte karanlık günlerde her ferdin cevheri bir araya toplanıp ondan bir Kemal timsali meydana gelmiştir. Bu Atatürk'tür. Mesaisi bu beyitlerle hulâsa edilebilir:

Kaydü tarih ile tam on beşe girdi yaşımız

Nereden nereye çıkardın bizi olgun başımız

Korudu, kurdu, yetiştirdi bu mesud yurdu

Lakin insan idi, eyvah hayatı söndü

Sekaf onun, Meclis onun, yurd ile illerde onun

Nasıl izhar edelim matemi dillerde onun.

Bu elim boşluğu, bu azîm ziya-ı kelime, dil tabir ve ifade edemeyince ölümü iki gündeki hal ve vaziyetimizde gördüğümüz rüşd ve ilhamının asarıdır. Birinci; bütün hayatı bir feyzü irfan olarak geçen Şefimizin ölümünden sonra devam eden bu hal onun ruhunu işbaa kâfidir.

İkinci; bu güneşin ufulünün tesiri ile titreyen yürekleri ve halefinin yarım saat içinde takdir ve sürür ile intihabını, istikbalde yüce zafer ve saadet şahikalarına milletimizin namzedliği parıltısını görmemek için kör olmak lâzımdır.

O halefi ki abidelerinde onu tebid etmiş ve bu kısa müddete her yaptığının icra vasıtası eli ve kolu olmuştur. O boşluğun bu doluşu ve o karanlığın bu âfî ışığı Türk istikbalinin zamin ve kâfilidir. Herkesin hayatı gıbtalarla geçer, fakat bu kadar gıbtalı ölümlere kavuşmasını Türk ulularına candan temenni ederim. (Alkışlar)⁸⁰

İlyas Sami Bey 23 Mart 1925 tarihinde Meclis'te İstiklal Madalyası⁸¹ verilen kişiler arasında yer alarak Yeşil Kurdeleli İstiklal Madalyası almıştır.⁸² 25 yıldan fazla süren uzun soluklu siyasi yaşamına 1939 yılında politikadan çekilerek son vermiştir. 27 Aralık 1945 tarihinde İstanbul'da vefat eden İlyas Sami Bey evli olup iki çocuk sahibidir. İlyas Sami Bey'in ailesi hakkında 18 Temmuz 1937 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nde kızı Behice Muş hakkında bazı bilgilere ulaşılmıştır. Behice Muş, Dr. Kimyager ve Eczacı Ömer Faik Boduroğlu ile evlenmiştir. Bu evlilikten kızları Nurdan Güzelbeyoğlu'nun ismi öğrenilmiştir. Prof. Dr. Nurdan Güzelbeyoğlu İstanbul Teknik Üniversitesinde Elektrik Mühendisliği bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. 15.10.2001 tarihinde bu görevinden emekliye ayrılmıştır.⁸³

⁸⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 5, İçtima: 5, Cilt: 27, Birleşim: 4, s.35.

⁸¹ Kurtuluş Savaşı'nda yararlılık gösteren asker veya sivillere verilen madalyadır. Dönem içerisinde milletvekili olanlara, savaşa katılan alayların sancaklarına, Erzurum ve Sivas Kongrelerine katılanlara, İstiklal Madalyası Kanunu adlı özel bir yasaya göre verilmiştir. Madalya, yaptığı görev veya mesleğine göre değişik şekil ve renkte verilmiştir. Milletvekillerine yeşil, cephede bulunanlara kırmızı, cephe gerisinde görev yapanlara beyaz şeritli kurdele verilmiştir. Cephede görev alan milletvekillerine ise yarı yeşil yarı kırmızı renkli kurdele verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz; T.C Resmi Gazete, 04.04.1921, İstiklal Madalyası Kanunu, Kanun No 66, Kabul tarihi 29.11.1920.

⁸² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 16, Birleşim: 85, s.126.

⁸³ Cumhuriyet, 18.07.1937, s.3.

6 Şubat 1970 tarihindeki *Milliyet Gazetesi*'nde verilen ölüm ilanında ise şu bilgiler yer almaktadır: Muş eşrafından eski milletvekili merhum Hacı İlyas Sami Muş'un eşi Melahat Muş'un ölüm haberi ve Şişli camiiinde kılınacak namazdan sonra Zincirlikuyu'ya defnedileceği belirtilmiştir. Bu bilgilerin yanında Melahat Muş'un kardeşi olarak Cevdet Karayel'in ismi yer almaktadır. Gazete ilanından İlyas Sami Muş ile Melahat Muş'un diğer kızı olan Dürdane Muş Eğilmez'in ve onunla evli olan Cemal Eğilmez'in adları ile çocukları Emin Eğilmez'in ismi öğrenilmiştir.⁸⁴

1.2. Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki Faaliyetleri

1.2.1. Görev Yaptığı Komisyonlar ve Kullandığı İzinler

İlyas Sami Bey'in Mebusan Meclisi'nin Birinci Dönemdeki seçim mazbatasını 3 Şubat 1909'da Meclis'in 22. birleşiminde okunarak kabul edilmiştir.⁸⁵ Mebusan Meclisi'nin Birinci Dönemi içerisinde farklı şubelerde görev yapmıştır. Birinci İçtima senesinde, 19 Şubat 1909'da Birinci Şubeye,⁸⁶ İkinci İçtima senesinde, 14 Kasım 1909'da İkinci Şubeye,⁸⁷ 20 Kasım 1909'da Evkaf ve Defteri Hakani Encümenliğine⁸⁸ (Günümüzdeki Tapu Kadastro gibi), Üçüncü İçtima senesinde, 15 Kasım 1910'da Beşinci Şubeye,⁸⁹ Dördüncü İçtima senesinde ise 15 Aralık 1911'de Üçüncü Şubeye seçilmiştir.⁹⁰ Ayrıca İlmiye Encümeni Mazbata Muharriri (Komisyon kararlarını kaleme alan üye) olarak da görev yapmıştır.⁹¹

İlyas Sami Bey'in, İkinci Dönemdeki seçim mazbatasını 15 Haziran 1912'deki 14. birleşimde okunarak kabul edilmiştir.⁹² Osmanlı Mebusan Meclisi'nin İkinci Döneminin çalışmaları, Balkan ve Trablusgarp savaşları nedeniyle kısa süreli olmuştur. Zira Birinci Dönem içerisinde dört içtima senesi varken bu dönem içerisinde bir içtima senesi mevcuttur. İlyas Sami Bey, İkinci Şubede görev almıştır.⁹³

İlyas Sami Bey'in Üçüncü Dönemdeki seçim mazbatasını 18 Mayıs 1914'te Meclis'in 2. birleşiminde okunarak kabul edilmiştir.⁹⁴ Meclis'in Üçüncü Dönemi için çalışmalarını farklı şubelerde görev yaparak sürdürmüştür. 14 Mayıs 1914'te içtima-i fevkalade adı altında Üçüncü

---

⁸⁴ *Milliyet*, 06.02.1970.

⁸⁵ *Meclisi Mebusan ZC*, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 22, s.457.

⁸⁶ *Meclisi Mebusan ZC*, Birleşim: 30, s.680.

⁸⁷ *Meclisi Mebusan ZC*, İçtima: 2, Cilt: 1, Birleşim: 1, s.3.

⁸⁸ *Meclisi Mebusan ZC*, Birleşim: 4, s.31.

⁸⁹ *Meclisi Mebusan ZC*, İçtima: 3, Cilt: 1, Birleşim: 2, s.12.

⁹⁰ *Meclisi Mebusan ZC*, İçtima: 4, Cilt: 1, Birleşim: 1, s.6.

⁹¹ *Meclisi Mebusan ZC*, İçtima: 3, Cilt: 4, Birleşim: 62, s.13; *Meclisi Mebusan ZC*, İçtima: 3, Cilt: 7, Birleşim: 79, s.267.

⁹² *Meclisi Mebusan ZC*, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 4, s.297-298.

⁹³ *Meclisi Mebusan ZC*, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 4, s.297-298.

⁹⁴ *Meclisi Mebusan ZC*, Devre: 3, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 2, s.16.

Şubeye seçilmiştir.⁹⁵ Birinci içtima senesinde, 14 Aralık 1914'te Birinci Şubeye seçilmiştir.⁹⁶ İlyas Sami Bey ayrıca Tetkik-i İntihabat Encümenliğinde (Seçimleri İnceleme Kurulu) aza olarak görev almıştır.⁹⁷ 4 Kasım 1915 tarihindeki Meclis oturumunda Çanakkale Karargâhını ziyaret için 15 kişilik bir heyet gönderildiği belirtilmiştir. Bu 15 kişi arasında İlyas Sami Bey de yer almıştır.⁹⁸ İkinci İçtima senesinde, 14 Kasım 1915'te Dördüncü Şubeye,⁹⁹ Üçüncü İçtima senesinde, 14 Kasım 1916'da Birinci Şubeye,¹⁰⁰ Dördüncü İçtima senesinde, 1 Kasım 1917'de Birinci Şubeye,¹⁰¹ Beşinci İçtima senesinde ise 1 Ekim 1918'de Beşinci Şubeye¹⁰² seçilmiştir.¹⁰³

Meclis tutanaklarında yaptığımız inceleme sonucunda İlyas Sami Bey'in bir adet izin talebi olduğunu tespit ettik. Bu izin talebini 17 Temmuz 1909'da Meclis'in 113. birleşiminde vermiştir. Meclis Reisi tarafından, Encümenince izin talebinin incelendiği, izin gerekçesine dair bilgi beyan edilmediği için talebin kabul edilmediği söylenmiştir. Karahisar Mebusu Ömer Fevzi Efendi söze karışarak bir sebebi varsa açıklama yapmasını teklif etmiştir. Bunun üzerine söz alan İlyas Sami Bey iznini, birtakim olumsuz durumların ortaya çıkmasından dolayı istediğini belirtmiştir.¹⁰⁴ İzin talebini usulüne göre yeniden hazırlamıştır. Talebi Meclis'in 120. birleşiminde karara bağlanmıştır. Öncelikle İlyas Sami Bey'in Encümeninden gelen izin dilekçesi Reis tarafından okutturulmuştur. Buna göre; İlyas Sami Bey ailevi nedenleri gerekçe göstererek Temmuzun 20'sinden itibaren izinli sayılmak istemiştir. İzin talebi Encümenince kabul edilerek Genel Kurula sunulmuş ve kabul edilmiştir.¹⁰⁵

---

⁹⁵ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 3, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 1, s.5.

⁹⁶ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 3, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 1, s.7.

⁹⁷ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 3, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 17, s.246.

⁹⁸ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 3, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 44, s.608; Ayrıca Bkz; Muhammed el-Bakır, vd.; **Türklerle Omuz Omuz Arap İlim Heyeti Darülhilafe ve Çanakkale'de**, (Çev. Ali Benli), Klasik Yay., İstanbul, 2017.

⁹⁹ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 3, İçtima: 2, Cilt: 1, Birleşim: 1, s.3.

¹⁰⁰ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 1, Birleşim: 1, s.2.

¹⁰¹ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 1, Birleşim: 1, s.2.

¹⁰² Beşinci şube adıyla oluşturulan bu encümenlik Birinci Dünya Savaşı sorumlularını araştırmış, memleket dışına çıkmış olan Enver, Talat, Cemal Paşalarla, dinlenilmesine gerek görülmeden Şeyhülislam Hayri ve Musa Kazım Efendilerden başka, Said Halim ve Talat Paşa kabinelerinde nazırlık yapmış olan bütün devlet adamlarının ifadesi alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Cemal Kutay, **Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi**, Ercan Matbaası, İstanbul, 1962, s.71.

¹⁰³ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 3, İçtima: 5, Cilt: 1, Birleşim: 1, s.3.

¹⁰⁴ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 5, Birleşim: 113, s.387.

¹⁰⁵ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 5, Birleşim: 120, s.569; İlyas Sami Bey'in bu izin talebinde imza olarak attığı tarih 13 Temmuz 1325 (26 Temmuz 1909)'tir. Teklifini Meclise üç gün sonra 16 Temmuz 1325 (29 Temmuz 1909)'de vermiştir. Yukarıda belirtilen Temmuzun yirmisinden itibaren izinli sayılma durumu Miladi Takvime göre 2 Ağustos 1909'dur.

1.2.2. Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki Takrirleri

1.2.2.1. Sual Takrirleri

İlyas Sami Bey'in Mebusan Meclisi içerisinde iki sual takririni bulunmaktadır. İlk sual takririni 28 Mayıs 1910 tarihinde Halep Mebusu Ali Cenani Bey'in 250 arkadaşıyla sunduğu takrirden yer alarak vermiştir. Sundukları takrirden; Girit meselesi hakkında Osmanlı Devleti'nin de aralarında bulunduğu dört devletin, yapmış olduğu müzakerelerin neleri içerdiği konusunda Sadrazam Paşa'nın Meclis'e çağırılarak bilgi vermesini talep etmişlerdir.¹⁰⁶ Bunun üzerine Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa mesele hakkında uzunca açıklamalar yapmıştır. Hakkı Paşa, amaçlarının “*vatanın bir parçasının yabancı bir devlete bırakılmaması*” olduğunu belirtmiştir. Mebus arkadaşların takrirlerindeki taleplerini çok iyi anladığını, fakat Hükümetle Meclis'teki mebusların durumlarını göz önüne almak gerektiğinden bahsetmiştir. Meclis'teki mebusların fikirlerini belirtmekte özgür olduğunu açıklamıştır. Hükümetin ise politikalarında uygun şartlar nasılsa ona göre hareket etmek mecburiyetinde bulunduğunu söylemiştir. Açıklamalarının sonunda ise Hükümetin, milletin her türlü çıkarını gözeterek hareket ettiğinden ve bundan kimsenin şüphesinin olmaması gerektiğinden bahsederek konuşmasını tamamlamıştır.¹⁰⁷

İlyas Sami Bey, ikinci sual takririni Erzincan Mebusu Halet Bey'le birlikte vermiştir. Dâhiliye Nazırı'ndan açıklama talep ettikleri takrirleri 6 maddelik sorulardan oluşmaktadır.¹⁰⁸ Takrirleri şu şekildedir;

Riyaseti Celileye

1. Terhisi mukarrer Orduda bulunan vasaiti nakdiyyenin muhtacin zürraa tevzi edilip edilmediği.
2. Temini iaşe ve ziraatları için şimdiye kadar zürraa ve muhtacine ne miktar hububat ve erzak tevzi edilmiştir ve Orduca müdahhar ve terhis dolayısı ile bittabii lüzumsuz kalacak erzak ve hayvanatın muhtacine tevzi edilmesinin temin edilip edilmediği.
3. Rus Ordusunun inhizamında hunhar Kuvayı muavenesinin müstevli Memalikte damlara doldurarak yaktıkları kuyulara atarak boğdurulan ve hayvan gibi boğazlanan masum sekenei mahalliyyenin kimsesiz ve perişan kalan yetimlerin temini hayat ve iaşelerine ait ne gibi tedabir ittihaz edilmiştir ve bunlar için 20 Nisan da teşebbüs edilen ve hala bir neticeye iktiran edemeyen her Vilayetteki ve livadaki Darüleytam tahsisatının gönderilip gönderilmediği.
4. Terhis icra edilirken Memaliki müstevliyenin Kuvayı müteşebbiseye derececi ihtiyacı derpiş edilerek bilcümle sunufu askeriyyesinin tamamen terhis edilip edilmeyeceği.
5. Vilayati müstevliye ahalisinden menatıki ilticada bulunanların vasaiti nakdiyye ve zaruretleri mütehakkik olanlara masarifi mübremai rahiyeye ve vasaiti nakdiyye verilmesi için teşebbüsat ve işaratı lazimedede bulunup bulunmadığı.
6. Menatıki harb addiyle tahliye edilen Memalik Memaliki müstevliyyeden addedilmesi tabii iken Memaliki müstevliyye memurinine bahş edilen hukuk ve menafiiden bu memurların mahrumiyetleri müracaatı vakalarından anlaşılmalı ve müracaatı vakia Makamatı lazimeye arzedildiği tabii bulunmuş olmakla ne gibi tedabir ittihaz edildiği. Müteaddit esbab dolayısıyle şimdiye kadar maalesef ihtiyacı mübremai hayatiyyesi dahi tehvin edilemeyen memaliki müstahlasaya ait balada münderic mevad hakkında Hükümeti Seniyye tarafından izah edilmek

¹⁰⁶ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 5, Birleşim: 99, s.531-533.

¹⁰⁷ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 5, Birleşim: 99, s.542-548.

¹⁰⁸ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 5, Cilt: 1, Birleşim: 23, s.258-259.

üzere işbu sual takrimimizin Hükümete tebliğini rica ve talep eyleriz.¹⁰⁹

Takrirlerine Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey 9 Aralık 1918 tarihinde cevap vermiştir. Birinci madde için; orduya lazım olmayan ve ihtiyaç fazlası araba, alet ve edevat gibi malzemelerin iade edileceğini söylemiştir. İkinci madde hakkında; vatandaşa gönderilen erzaklar için bazı sayısal verileri paylaşmıştır. Bu konuyla alakalı bir müfettişliğin oluşturulduğunu ve onların raporlarına göre hareket edileceğini anlatmıştır. Üçüncü maddede; Darüleytamlardan bahsedildiğini bu konuyla Maarif Nezareti'nin ilgilenerek çocukların mağduriyet yaşamamaları için gerekli çalışmaları yapmakta olduğunu ifade etmiştir. Sual takriri hakkında açıklama yaptığı diğer bir konu istilaya uğrayan yerlere yakın bulunan bazı vilayetlerin zarara uğramalarından dolayı ekonomik yardım talepleriyle alakalıdır. Bu konu hakkında alınan kararın sadece istilaya uğrayan vilayetleri kapsamasından dolayı taleplerinin kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Ancak bu hususta yeni bir kanun hazırlanması durumunda işlem yapılabileceğini belirterek açıklamalarını tamamlamıştır.¹¹⁰

1.2.2.2. İlyas Sami Bey'in Kaleme Aldığı Takrirler

İlyas Sami Bey'in kendisinin kaleme aldığı çeşitli konularda 23 takriri bulunmaktadır. Bunlardan 13 tanesi kabul edilip işleme alınırken, reddedilen 10 takriri vardır. İlk takriri 22 Şubat 1909 tarihli olup Meclis'in 33. birleşiminde sunulmuştur. Takririnde; artan Ağnam Vergisi'nin kaçakçılığa yol açtığından verginin makul bir seviyeye indirilmesini talep etmiştir. Takriri Maliye Encümenliğine gönderilmiştir.¹¹¹

İlyas Sami Bey'in, ikinci takririnin konusu Muş arazisinin su ihtiyacının karşılanması hakkındaydı. 24 Şubat 1909 tarihli oturumda bu takrir üzerine bazı mebuslar söz alarak görüşlerini belirtmişlerdir. Muş Mebusu Keygam Efendi, Muş Ovası'ndaki Murat ve Karasu akarsularından bahsetmiş ve bunların taksimi ile ilgili sözler söylemiştir. Akarsu, sularının Muş Ovası'na taşınmasının önemine vurgu yapmıştır. Yanya Mebusu Müfit Bey ise bu ve buna benzer konuların Genel Vilayet Meclis'lerinde tartışılması gerektiğini söylemiştir. Biga Mebusu Arif İsmet Bey ve Karesi Mebusu Mecdi Efendi takririn Nafia Komisyonuna gönderilmesini teklif etmişlerdir. Bunun üzerine Meclis Reisi, oylama yaptırmıştır. Sonuçta çoğunluğun kabul etmemesi üzerine teklif reddedilmiştir.¹¹²

3 Mart 1909 tarihinde Meclis'in 37. birleşiminde Halep Mebusu Rıfat Bey ve arkadaşları, Umum-i içtimaların sınırlanması hakkında yayınlanan resmi tebliğe dair Sadaret Makamından açıklama istemişlerdir. İlyas Sami Bey, Meşrutiyetin sürdürülmesini desteklemesi gereken resmi

¹⁰⁹ BOA, BEO, 4543, 340675, 3; BOA, BEO, 4542, 340589, 3.

¹¹⁰ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 5, Cilt: 1, Birleşim: 23, s.259-263.

¹¹¹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 34, s.5.

¹¹² Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 34, s.40-41.

tebliğ hakkında teklif sunmuştur. Teklifinde; toplantıyı sınırlamaktan ziyade resmi tebliğin huzur ve düzen için uygulanmasının gerektiğini söylemiştir. Umumi içtimaların sınırlanması konusunun dikkate alınmayarak sonraya bırakılmasını önermiştir. Fakat onun bu teklifi kabul görmemiştir.¹¹³

İlyas Sami Bey, kaleme aldığı 4. tavrini 10 Mart 1909 tarihinde vermiştir. Tavrini, Muş ve Genç sancaklarına demiryolu ve şose yapılmasıyla ilgilidir. Tavrinde bahsi geçen yerlerin önemli bir askeri giriş çıkış merkezi olduğunu belirterek, buradaki insanların demiryoluna ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Konu mebuslar tarafından tartışılmıştır. Tartışmalarla ilgili İlyas Sami Bey de söz isteyerek açıklamalar yapmıştır. Muş sancağının Bitlis vilayetine bağlı olduğunu, fakat merkeze olan uzaklığı ile ulaşımındaki sorunlardan dolayı köylerin ekonomik sıkıntı içerisine düştüğünü belirtmiştir. Bursa Mebusu Ömer Fevzi Bey, konunun Vilayet Meclisi'ne ait olduğunu söylemiştir. Saruhan Mebusu Şekip Bey ise Encümenlerin görevlerinin şimendifer yapmak olmadığı hususunda sözler sarf etmiştir. İlyas Sami Bey ve Keygam Efendi ise önemi hususunda açıklamalarda bulunmuşlardır. Neticede teklif kabul edilerek görüşülmesi için Nafia Encümenliğine havale edilmiştir.¹¹⁴

21 Haziran 1909 tarihinde Meclis'in 97. birleşiminde, Mallardan Alınan Ücretlerin Kanun Metinleri hakkında İlyas Sami Bey teklif sunmuştur. Buna göre; 7. maddede jandarmalar tabirinden önce askerlerin de dâhil edilmesini teklif etmiştir. Teklifi oylama sonucunda kabul edilmiştir.¹¹⁵ Yine bu kanun hakkında görüşmelerin yapıldığı 24 Haziran 1909 tarihindeki 100. birleşimde 8. maddede “*Hidematı tahsiliyede eylevm müstahdem olanlar kemâkân istihdam olunarak hakkı terfilerini muhafaza ederler*” ifadesi için “*Hidematı tahsiliyede*” kelimesi üzerinde durarak bu ifadenin değiştirilmesini teklif etmiştir. Fakat bu teklifi kabul edilmemiştir.¹¹⁶

İlyas Sami Bey, 7. tavrini 7 Temmuz 1909 tarihinde Meclis'in 107. birleşiminde vermiştir. Askeri kanunlarda rütbelerin düzenlenmesi müzakerelerinde 2. madde hakkında teklif sunmuştur. Buna göre; “*hafiyelikleri bilinen kişiler*” ifadesinin, “*kamuoyu nezdinde ahlak kötülüğü ile bilinenler*” ibaresiyle düzenlenmesini talep etmiştir. Onun bu teklifi mebuslar tarafında kabul edilmiştir.¹¹⁷

Sunduğu diğer bir tavrini 9 Nisan 1910 tarihinde Meclis'in 69. birleşiminde görüşülmüştür. Tavrini İslahat, Düzen Kanunu'na Ek Kanun tasarısı görüşmeleri hakkında vermiştir. Tavrinde 10. maddeyle mağdur olanlar için yapılacak yardımın, 10 yıldan az hizmet eden erkek çocukların

---

¹¹³ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İctima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 37, s.159.

¹¹⁴ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İctima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 39, s.235-236.

¹¹⁵ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İctima: 1, Cilt: 4, Birleşim: 97, s.524.

¹¹⁶ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İctima: 1, Cilt: 4, Birleşim: 100, s.654.

¹¹⁷ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İctima: 1, Cilt: 5, Birleşim: 107, s.242.

hizmet süresine bakılmadan veya 5 yıllık süre esas alınarak işlem yapılmasını teklif etmiştir.¹¹⁸ Teklifi önemli görülmeyerek reddedilmiştir.

18 Mayıs 1910 tarihindeki Meclis'in 92. birleşiminde İlyas Sami Bey, Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) bütçesi görüşmelerinin birinci faslında bir teklif sunmuştur. Mümeyyizlerin (Kalem Yazıcıları) arttırılmak istenen ücretlerinin reddedilmesini teklif etmiştir. Teklifi kabul edilmiştir.¹¹⁹

İlyas Sami Bey, 11 Haziran 1910 tarihinde Nafia Nezareti bütçe görüşmelerinde kaleme aldığı diğer bir takririnde; "*kötülük ve cehalet merkezi*" konumunda bulunan Muş'ta bir bina tahsis edilerek ilk öğretmen okulu açılmasını talep etmiştir. Bu sayede bölge açısından hem aydınlatıcı hem de suç azaltıcı rol oynayacağına inandığını belirterek teklifinin Maarif Nezareti'ne gönderilmesini istemiştir. İlyas Sami Bey'in takriri kabul edilerek Maarif Nezareti'ne havale edilmiştir.¹²⁰

20 Haziran 1910'da sunduğu takririnde; Muş'un ziraat açısından önemli bir yer olduğunu belirterek, Muş Ovası'na su ulaştırmak için paraya ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Paranın az miktarda olmasından dolayı o sene verilmesini talep ederek teklifin Nafia Nezareti'ne gönderilmesini istemiştir. Teklifi kabul edilerek Nafia Nezareti'ne gönderilmiştir.¹²¹

İlyas Sami Bey, 22 Mart 1911 tarihinde 12. takririni vermiştir. Takirde, Muş'ta bulunan askeri kışlanın tamiri için bölgedeki memurlardan bir keşif raporu hazırlanmasını ve bu rapora göre tamir durumunun belirlenmesini teklif etmiştir. Takriri kabul edilerek Harbiye Nezareti'ne havale edilmiştir.¹²²

12 Nisan 1911 tarihinde İlmiye Bütçesi görüşmelerinde sunduğu takririnde; vilayetlerin ihtiyaçları sorulmadan düzensiz bir şekilde harcanan paranın az olması ve ödemelerin yoğunluğu nedeniyle İlmiye Bütçesi'nin fasıllarına, paranın kullanılma şekli ve harcamaların nerelere yapıldığının tespit edilmesini istemiştir. Birkaç maddenin gelecek döneme yetiştirilmesi şartıyla miktarların 2,5 milyona çıkarılmasını ve 1.000 kuruştan fazla maaş verilmemesini teklif etmiştir. Takrir kabul edilerek Şeyhülislamlık makamına havale edilmiştir.¹²³

---

¹¹⁸ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 3, Birleşim: 69, s.665.

¹¹⁹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 5, Birleşim: 92, s.305.

¹²⁰ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 6, Birleşim: 110, s.183-185.

¹²¹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 6, Birleşim: 118, s.439.

¹²² Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 4, Birleşim: 63, s.253.

¹²³ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 5, Birleşim: 78, s.255.

18 Nisan 1911 tarihinde sunduğu diğer takriri, Ceza Kanunu'nda 206. madde ilavesinin düzenlenmesi hakkındadır. 206. madde ilavesi şu şekildedir;

Her kim (Bakir veya seyyip) bir baliğayı cebren kaldırıp kaçırırsa üç aydan üç seneye kadar hapsolunur. Fakat kocası varsa, kaçırın kimse, muvakkaten küreğe konulur.

Her kim bir baliğanın yahut bir gayri baliğanın cebren kaldırılıp kaçırılması emrinde, kaçırın adama muavenet eyler ise bir aydan altı aya kadar hapsolunur. Ve eğer kaçırılan kız hakkında fi'l-i şeni icra edilmiş ise, bunu mürtekip olanlar alü seneden aşağı olmamak üzere küreğe konulur.

Cebren fi'l-i şeniden telefi nefis vuku bulduğu takdirde, fail hakkında mingayri taammüt katil cezası hükümlenir. Ve bir kız kaçırıldığı halde nikâh vuku bulmuş ise iktizayı şer'isi üzere hareket olunur.

İlyas Sami Bey madde hakkında; nikâhla birlikte ceza indiriminin yapılması durumunda, bunun kız kaçırma suçunu engelleyici değil bilakis arttırıcı bir unsur olacağını söylemiştir. Bu nedenle “*Kablettaarruz (zorlayarak) nikâh vuku bulmuş ise*” suretinde bir kelime eklenmesinin halk nazarında daha iyi olacağını açıklayarak bu hususun düzeltilmesini teklif etmiştir.¹²⁴ Teklifi kabul edilmemiştir.

İlyas Sami Bey, 1 Mayıs 1911 tarihinde 15. takririni sunmuştur. Takririnde; Muş Sancağı'nın önemli tarım merkezlerinden olmasına rağmen 3 senedir alet ve edevatlar için ziraat depoları kurulmadığını belirtmiştir. Deponun kurulması durumunda gelir, verim ve kârların artacağına değinmiştir. Ayrıca tarımla uğraşan çaresizlik içindeki insanlara bu şekilde yardımcı olunabileceğini açıklamıştır. Deponun hazineye ve milletin menfaatine katkıda bulunacağını belirterek gerekli çalışmanın yapılmasını teklif etmiştir. Teklifi kabul edilerek Hükümete havale edilmiştir.¹²⁵

22 Haziran 1914'te diğer bir takririni, ziraat işlerinde hasarlara sebep olan haşerat ve parazitlerin yok edilmesine dair kanun hazırlanması görüşmelerinde sunmuştur. Takririnde; 9. maddenin “*tüzüklere özgü oluşan Nahiye Meclisleri tarafından verilen hükmün daha üst bir resmi kurum tarafından incelenmesi ve düzeltilmesi*” şeklinde kabul edilerek gerekli düzenlemenin yapılması için encümene havale edilmesini teklif etmiştir. Fakat teklifi, kabul edilmemiştir.¹²⁶

İlyas Sami Bey, 20 Temmuz 1914 tarihinde “*Hükkamı Şer Kanunu*” görüşmelerinde 4. fıkrada bulunan “*kadı medresesinden mezun*” kaydından sonra “*kadı mahkemelerinde altı ay uygulama yapmak şarttır*” ifadesinin getirilmesini talep etmiştir. Teorik bilgilerin yanında mahkemelerde staj gibi uygulamaların yapılmasını gerekli görmüştür. Bu sayede Kadı Mahkemeleri'nin çalışmaları hakkında tecrübe sağlanacağını açıklamıştır. İlyas Sami Bey bu

¹²⁴ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 5, Birleşim: 82, s.425.

¹²⁵ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 6, Birleşim: 88, s.82.

¹²⁶ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima (İçtima-ı Fevkalade): 1, Cilt: 1, Birleşim: 1, s.435.

önerisinin kanuna eklenmesini istemiştir. Fakat yapılan oylama neticesinde teklifi kabul edilmemiştir.¹²⁷

2 Ocak 1915'te Tecil-i Deyun Kanunu müzakerelerinde kanun metinlerinde değişiklik yapılması için İlyas Sami Bey teklif sunmuştur. Teklifinde 6. madde üzerinde “*Patrikhane ve Hahamhanelerin*” yazılmasının gereksiz olduğunu belirterek Osmanlı kanunlarının bütün halkı kapsar şekilde oluşturulduğundan kayıtlardan bu hususların çıkartılmasını teklif etmiştir. Teklifi kabul edilmiştir.¹²⁸

İlyas Sami Bey, 2 Aralık 1915 tarihinde askerlik hizmetine çağrılanları, kendi bölgelerinden başka yerlerde kayıtlanmaları ile ilgili yanlışlığa sebep olan askeri subay ve memurların cezalandırılmasına dair geçici kanun görüşmelerinde takrir vermiştir. Takririnde 130 numaralı kanuna “*görevi kötüye kullanmaları (suiistimal) listelemek gerekiyorsa da akıl sağlığı yerinde olan kişilere muayene neticesinde sakat teşhisi vererek onları koruyanlara*” fıkrasının ilavesini teklif etmiştir. Teklifi kabul edilmiştir.¹²⁹

20 Aralık 1915'te askeri yükümlülük dışında kalan şahıslardan iyi silah kullanabilenlerin sınır ve sahil güvenliğinin sağlanması amacıyla görevlendirilmelerine dair geçici kanun görüşmelerinde bir takrir sunmuştur. Takririnde; 1. maddede “*19 ve 20 yaşlarında olup, silahlına alınmamış olanlara 45 yaşından büyük yaşta olanlardan silah kullanmaya yetenekli bulunanların hudut ve sahillerin müdafaası ve asayişin temininin sağlanması lazım görüldükçe ihtiyacın devamına münhasır olmak üzere celp ve istihdamlarına harbiye nezareti mezundur*” ibareleri için “*bu sınıftan bedel alınır*” suretinde bir ekleme yapılması gerektiğini, eğer yapılmazsa memleketin güvenlik kadar önemli bir sorunu olan bayındırlık alanında ilerleme sağlanmasının zor olacağını belirtmiştir. Bu nedenle teklifinin kabul edilmesini talep etmiştir. Fakat teklifi kabul edilmemiştir.¹³⁰

21. takririni 4 Aralık 1916 tarihinde Mebusan Meclisi Dâhili Nizamname görüşmelerinde vermiştir. 136. madde üzerinde değişiklik yapılmasını teklif eden İlyas Sami Bey “*cemm-i gafir*” (kalabalık insan grubu) kelimesinin belirsiz olmasının yanında maddenin öncesinde de kelimenin anlatmak istediğı şey olan “*gösteri ve doğrudan verilecek dilekçeler*” şeklinde değiştirilmesini teklif etmiştir. Teklif kabul edilerek encümene gönderilmiştir.¹³¹

---

¹²⁷ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima (İçtima-ı Fevkalade): 1, Cilt: 2, Birleşim: 39, s.459.

¹²⁸ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 8, s.98-102.

¹²⁹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 2, Cilt: 1, Birleşim: 5, s.77-80.

¹³⁰ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 2, Cilt: 1, Birleşim: 10, s.186-191.

¹³¹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 1, Birleşim: 8, s.77.

İlyas Sami Bey, 29 Ocak 1917 tarihinde devlet işlerinde Batı takviminin kabulüne dair kanun görüşmelerinde takrir vermiştir. Takririnde; mali işlerde Batı takvimiyle uygun hareket edebilmek için 13 günlük tarih farkının kabul ve Hicri tarihin kullanılmasına devam edilmesini istemiştir. Yine Osmanlı Devleti'nin “*en mesut ve bağımsızlığına işaret eden*” Meşrutiyet'in kabulünü Şemsi (güneş) takvimin başlangıcı olarak kabul etmeyi teklif etmiştir. Teklifi kabul edilmemiştir.¹³²

Kendisinin kaleme aldığı son takririni 12 Mart 1918 tarihinde İaşe-i Umumiye Kararnamesi görüşmelerinde sunmuştur. Takririnde; öşründen fazlasının %10'unu ve tarımın bereketi oranında %30'una kadar peşin bedelle satın alınması şeklinde kabul edilmesini teklif etmiştir. Fakat teklifi kabul edilmemiştir.¹³³

1.2.2.3. Arkadaşlarıyla Verdiği Takrirler

İlyas Sami Bey arkadaşlarıyla beraber 53 takrir vermiştir. Bunlardan 40 tanesi kabul edilerek işleme alınmıştır. Kabul görmeyen 10 takrir bulunmaktadır. Herhangi bir işlem yapılmayan 3 takrir vardır. İlk takririni 22 Şubat 1909 tarihinde Meclis'in 33. birleşiminde Lazistan (Rize) Mebusu İrfan Ferit Bey'le birlikte vermiştir. Takrirleri medreselerin ıslahı ile ilmi fikha önem verilmesine dairdir. Takrir, İlmiye ve Evkaf Encümenliğine gönderilmiştir.¹³⁴

24 Şubat 1909 tarihli Meclis'in 34. birleşiminde, Suriye Mebusu Aclanizade Mehmet Efendi'nin 96 kişiyle sunduğu takirde İlyas Sami Bey de yer almıştır. Takrirlerinin konusu Mecelle'nin askeri kanunlar ile dini kanunlara ait kısımların ayrılması hususundadır. Teklifleri İlmiye ve Adliye Encümenliğine gönderilmiştir.¹³⁵ 3. takririni aynı tarihli oturumda Ankara Mebusu Mustafa, Debre¹³⁶ Mebusu Basri ve Serfice¹³⁷ Mebusu Boşo Beylerle birlikte vermişlerdir. Takirde, encümenlere gönderilen birçok mühim tasarıların günlerce bekletilerek Meclis Genel Kurulu'na takdim edilmemesi vurgulanarak, encümenlerin bu konu hakkında bir an evvel çalışma yapmasını talep etmişlerdir. Meclis Reisi konunun görüşülmesinin uygun olup olmadığını mebuslara sormuştur. Mebusların hayır sesleri üzerine encümenlerin görevlerini yaptığını ve bu takrir kimsenin önemli görmediğini belirtmiştir.¹³⁸ Fakat konu 27 Şubat 1909 tarihindeki toplantıda tekrar gündeme gelmiş ve takrir Dâhiliye Nezareti'ne havale edilmiştir.¹³⁹

¹³² Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 2, Birleşim: 31, s.57.

¹³³ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 3, Birleşim: 68, s.153.

¹³⁴ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 34, s.5.

¹³⁵ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 34, s.36-37.

¹³⁶ Debre, Manastır Vilayetine bağlı sancaktır.

¹³⁷ Serfice, Manastır Vilayetine bağlı sancak merkeziydi. Serfice (Servia) kasabası günümüzde Batı Makedonya Bölgesi, Kozani iline bağlı bir belediye statüsündedir.

¹³⁸ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 34, s.26-27.

¹³⁹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 34, s.40-41.

İlyas Sami Bey, 10 Mart 1909 tarihinde Erzincan Mebusu Osman Fevzi Efendi'nin 28 arkadaşıyla sunduğu takrirden yer almıştır. Takririn konusu; Trabzon, Sivas, Erzurum, Bitlis, Van, Mamuretülaziz (Elazığ) ve Diyarbakır Vilayetlerini Karadeniz kıyılarına bağlamak için demiryolu inşasına başlanması hakkındaydı. Takririn Nafia Encümenliğine havale edilmesi kabul edilmiştir.¹⁴⁰

7 Nisan 1909 tarihinde Ankara Mebusu Mehmet Talat Bey'le birlikte bir takrir vermiştir. Takrirlerinde; 1904 yılı sonuna kadar tahsil edilemeyen fakir ve fukaradan alınan vergi ile yol bedeli, askeri bedeller ve yargılama harcamalarının bütçeden çıkarılmasını talep etmişlerdir. Takrir, bazı mebuslarca iyi karşılanırsa da bazılarınca itiraza uğramıştır. Tokat Mebusu Sabri, Karahisar Mebusu Ömer Feyzi, Kastamonu Mebusu Ahmet Şükrü Efendiler ve İzmit Mebusu Müfit Bey olumsuz görüş belirten kişiler olmuştur. Yapılan oylamada takrir kabul edilmemiştir.¹⁴¹ Aynı tarihli toplantıda Hakkâri Mebusu Taha Bey'le birlikte bir teklif sunmuşlardır. Tekliflerini, “*serseri ve mazzanna-i su' eşhas*” (Serseri ve kendisinden kötülük beklenen kişiler) ile ilgili hazırlanan kanun maddeleri hakkında bazı düzeltmelerde bulunmak için vermişlerdir. Buna göre; “*Memleketine veyahut mahalli ahara sevk ve izam*” (Memleketine veya yerel başka bir yere gönderme, yollama) ifadesinin yanlış anlamalara sebep olacağını belirtmişlerdir. Bu nedenle “*mahalli ahara*” kaydının çıkartılarak “*memleketine gönderme tabiri*” ile yetinilmesini teklif etmişlerdir. Meclis Başkanı teklifin görüşülmesinin uygun olup olmadığını mebuslara sorduğunda hayır sesleri üzerine konunun önemli görülmediğini belirtmiştir.¹⁴²

8 Mayıs 1909 tarihinde Muş Mebusu Keygam Efendi ve Siirt Mebusu Abdürrezzak Bey'le birlikte diğer bir takririni vermiştir. Takrirlerinde; Askere Alma Kanunu'nda gayrimüslim vatandaşları da kapsayacak şekilde düzenlemeler yapılması için Harbiye Encümenliğine gönderilmesini istemişlerdir. Takrirleri mebuslar arasında tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Serfice Mebusu Yorgi Boşo Efendi, takririn Harbiye Encümeni'ne değil Maliye Encümeni'ne gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Keygam Efendi takrir hakkında açıklamalar yapmıştır. Halep Mebusu Nafi Paşa ise askerlik bedeli ücretinin hesaplanarak bütçeye dâhil edildiğini açıklamıştır. Gayrimüslim vatandaşların askere alınmasıyla ekonomik kayıp yaşanacağını belirtmiştir. Takrir kabul edilerek Harbiye Encümenliğine gönderilmiştir.¹⁴³

8 Aralık 1909 tarihinde Muş Mebusu Keygam Efendi ile birlikte seçim bölgeleri olan Muş ile ilgili takrir vermiştir. Takrirlerinde Muş sancağının önemli bir yer olmasına rağmen mahrum bırakıldığını vurgulamışlardır. Bağdat vilayeti için gerekli görülen ıslahat ve düzenlemelerinin Muş sancağı için de yapılabileceğini belirtmişlerdir. Bu hususlara değindikten sonra Muş'ta yatılı bir idadi mektebinin açılması ve Müslüman veya gayrimüslim mekteplerinin eğitim paylarının

¹⁴⁰ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 39, s.225.

¹⁴¹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 41, s.312-313.

¹⁴² Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 53, s.656-657.

¹⁴³ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 3, Birleşim: 68, s.273-274.

arttırılmasını istemişlerdir. Takrirleri kabul edilerek Maarif Encümenliğine gönderilmiştir.¹⁴⁴

13 Ocak 1910 tarihinde Meclis'in 24. birleşiminde Hama Mebusu Abdülhamit Zöhravi Bey'le birlikte bir teklif sunmuşlardır. Tekliflerinde; Meclis'te sadece ekseriyet hâsıl olmadığı zamanlarda yoklama yapılması ve gelmeyenlerin ilan edilmesini istemişlerdi. Teklif Nizamname-i Dâhili Encümeni'ne havale edilmiştir.¹⁴⁵

İlyas Sami Bey'in arkadaşlarıyla verdiği 10. takriri 26 Ocak 1910 tarihinde Meclis'in 30. birleşimindedir. Takrir, Gümölcine Mebusu İsmail Bey'in öncülüğünde 112 imzayla sunulmuştur. Takrirden; Mebusan Meclisi'nin toplantı yerinin değiştirilmemesini istemişlerdir.¹⁴⁶ Takririn oylanmasında Meclis'te yeterli sayının bulunmaması kararın bir sonraki toplantıya ertelenmesine neden olmuştur. Meclis'in toplanma yeri olarak kullanabileceği 3, 4 yer üzerinde durulmuş ama nihayete erdirilememiştir. Konu 31 Ocak 1910 tarihinde karara bağlanabilmiştir. Sadaret makamı Meclis'e tezkere sunarak, Cemile Sultan'a ait sahil kıyısında bulunan bir yapının hem büyüklük hem de odalarının fazla olması nedeniyle Ayan ve Mebusan Meclisi üyelerinin kullanması için elverişli olduğunu belirtmiş, fakat biraz tadilat yapılması gerektiğini açıklamıştır. Mebusların kabul etmeleri neticesinde oylama yapılmadan bahsi geçen yerin tadilatı tamamlanarak Meclisçe kullanılması kararlaştırılmıştır.¹⁴⁷

İlyas Sami Bey, 8 Şubat 1910 tarihinde Meclis'in 37. birleşiminde iki ayrı takrirden yer almıştır. Bunlardan ilki; Bayazıt Mebusu Süleyman Sudi Efendi'nin Trabzon-Erzurum demiryolunun bir an evvel inşasına başlanması için 73 arkadaşıyla verdiği takrirdir. Takrir Nafia Encümenliğine gönderilmiştir. İkincisi ise; Prizen Mebusu Yahya Efendi ve 86 arkadaşının; Arnavutluk'ta kayıt dışı olarak bulunanların kuraya tabi tutulmayarak yedek asker alınmalarına dair sundukları takrirdir. Takriri Askeri Encümeni'ne havale edilmiştir.¹⁴⁸

2 Mart 1910 tarihinde Meclis'in 49. birleşiminde Hakkâri Mebusu Taha Efendi, Genç Mebusu Mehmet Emin ve Bayazıt Mebusu Süleyman Sudi Beylerle birlikte 13. takririni vermiştir. Takrirleri; Ağnam Vergisi'nin makul seviyeye indirilmesine dairdir. Takririn Maliye Encümenliğine gönderilmesi düşünülmüş Manastır Mebusu Mehmet Vasıf Efendi bütçe kaybının yaşanacağından dolayı takriri olumlu görmediklerini ifade etmiştir. İlyas Sami Bey bu hususta söz alarak açıklamalar yapmıştır. Neticede takrir kabul edilmemiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁴ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 1, Birleşim: 12, s.227.

¹⁴⁵ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 1, Birleşim: 24, s.520-521.

¹⁴⁶ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 1, Birleşim: 30, s.661-663.

¹⁴⁷ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 2, Birleşim: 32, s.29-30.

¹⁴⁸ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 2, Birleşim: 37, s.190-194.

¹⁴⁹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 2, Birleşim: 49, s.573-574.

İlyas Sami Bey, 12 Mart 1910 tarihinde 8 arkadaşıyla Meclis'in 53. birleşiminde 1910 senesi Mart ve Nisan aylarına ait geçici bütçe kanunu görüşmelerinde daha önce Ağnam Vergisi ile ilgili tavrına benzer bir teklif sunmuştur. Tekliflerinde; Ağnam Vergisi hakkında düzenleme yapılabileceğini ifade etmişlerdir. Diğer borçların da hesaplanarak Ağnam Vergisi'ne eklenmesini veya verginin yarısının alınmasını istemişlerdir. Teklifleri reddedilmiştir.¹⁵⁰

İlyas Sami Bey'in 11 Mayıs 1910 tarihindeki Meclis'in 87. birleşiminde arkadaşlarıyla verdiği 6 tavrır bulunmaktadır. Tavrırlerin konusu vilayet teşkilatlarıyla ilgilidir. Kayseri ve Malatya'nın Müstakil (bağımsız) Mutasarrıflık'a, Ergani Madeni sancağının Bağımsız Liva'ya, Yanya Vilayeti'ne bağılı Çamlık ile Antep'in sancağa, Muş sancağının da Bağımsız Liva'ya dönüştürülmesini teklif etmiştir.¹⁵¹ Tavrırlerin hepsi Teşkilat-ı Umumiye'ye sevk edilmiştir.¹⁵²

14 Mayıs 1910 tarihindeki Meclis'in 89. birleşiminde, Ankara Mebusu Talat Bey'in 250¹⁵³ arkadaşıyla beraber verdiği tavrırde İlyas Sami Bey de yer almıştır. Tavrırleri mazeret göstermeden Meclis'e devam etmeyen mebuslardan kesilen paranın icrası ile ilgili olmuştur. Tavrır kabul edilmiştir.¹⁵⁴

19 Mayıs 1910 tarihindeki Meclis'in 93. birleşiminde İslam vakıflarına ait kanunun yapılmamış olmasından dolayı konunun önemi vurgulanarak gelecek birleşime yetiştirilmesi hususunun Evkaf Nezareti'ne bildirilmesini Hakkâri Mebusu Taha ve Genç Mebusu Mehmet Emin Beylerle talep etmiştir.¹⁵⁵ Teklifleri kabul edilmiştir.¹⁵⁶

Erzurum Mebusu Seyfullah Efendi, Erzurum içindeki surların yıkılması dolayısıyla oluşan arsaların belediyeye verilmesini talep eden bir tavrır vermiştir. Tavrırde ismi geçen 88 kişi içinde İlyas Sami Bey de yer almaktadır. Tavrırin Maliye Nazırı'nın hazır olacağı bir zamanda görüşülmesine karar verilmiştir.¹⁵⁷ 4 Haziran 1910 tarihindeki toplantıda konu tekrar gündeme getirilmiş Maliye Nazırı Mehmet Cavit Bey açıklamalarda bulunmuştur. Açıklamasında bahsi geçen Erzurum vilayeti gibi başka vilayetlerde de aynı durumların yaşandığını bu tavrırin kabul edilmesi halinde benzer birçok teklifin sunulacağını belirtmiştir. Bundan dolayı gelecek seneye kadar bir istatistik ortaya çıkarılarak konu hakkında gerekli çalışmanın yapılacağını belirtmesi üzerine konu kapatılmıştır.¹⁵⁸

¹⁵⁰ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 3, Birleşim: 53, s.106-107.

¹⁵¹ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 5, Birleşim: 87, s.123-125.

¹⁵² **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 5, Birleşim: 87, s.122-125.

¹⁵³ Tavrırde 250 yazmaktadır. Meclis zabıtlarında yaptığımız incelemede ise imza atan kişi sayısı 110 kişidir. Meclis reisi ise 150 imzalı bir tavrır olduğunu ifade etmiştir.

¹⁵⁴ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 5, Birleşim: 89, s.165-166.

¹⁵⁵ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 5, Birleşim: 93, s.318.

¹⁵⁶ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 5, Birleşim: 94, s.360.

¹⁵⁷ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 5, Birleşim: 93, s.319-321.

¹⁵⁸ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 5, Birleşim: 104, s.699-701.

İlyas Sami Bey, 24 Mayıs 1910 tarihinde Meclis'in 96. birleşiminde Nüfus Kanunu görüşmelerinde 144 kişi ile birlikte bir takrir vermiştir. Takrirlerinde; başka bir yerden göçle gelen nüfusun, yerli nüfus defterine kayıt edilmesinden 5 yıl sonra o yerin nüfusu olarak kabul edilebileceği hususunda, Nüfus Kanunu'na bir maddenin ilave edilmesini teklif etmişlerdir.¹⁵⁹ Konu hakkında Meclis'te uzunca tartışmalar yapılmıştır. Hatta İlyas Sami Bey de söz alarak açıklamalar da bulunmuştur. Tartışmalar neticeye varmayınca takririn bir sonraki toplantıda görüşülmesine karar verilmiştir. 4 Haziran 1910 tarihindeki toplantıda konu tekrar görüşülmüş sürenin 3 yıl olması kabul edilmiştir.¹⁶⁰

25 Mayıs 1910 tarihindeki Meclis'in 97. birleşiminde 11 arkadaşıyla beraber bir takrir sunmuşlardır. Takirde; Osmanlı Devleti'nin arazi yapısı ve geniş sınırlarının sancaklar arasındaki mesafelerin artmasına neden olduğu belirtilmiştir. Bu durumdan bölge halkının zarar gördüğü ifade edilmiştir. Hükümete yetki verilerek yönetim zaafı görülen veya siyasi açıdan sakıncalı olduğu düşünülen livaların, mutasarrıflıklara bölünmelerini istemişlerdi. Fakat teklifleri kabul edilmemiştir.¹⁶¹

İlyas Sami Bey, 11 Haziran 1910 tarihinde Nafia Nezareti bütçe görüşmeleri ile ilgili bir takrir vermiştir. Toplamda 60 kişi olarak sundukları takrirlerinde Arapçanın her ne kadar siyasi, edebi ve fenni anlamda yeterli bir dil olmasına rağmen dünyada geçerli olarak kabul edilen Fransızcanın rüşti, tali, ali (ortaokul, lise ve yüksek) okullarda zorunlu olmasını ve kanunlara bu hususun eklenmesini teklif etmişlerdir.¹⁶² Teklif Maarif Nezareti'ne havale edilmiştir.

İlyas Sami Bey, 14 Haziran 1910 tarihli toplantıda Nafia Nezareti bütçesi müzakerelerinde arkadaşlarıyla beraber üç ayrı takrir vermiştir. Takrirlerden birincisinde; Rize'den Erzurum sınırına kadar inşa edilecek şosenin Erzurum'a ulaştırılmadıkça bundan halkın yararlanamayacağı, belirtilmiştir. Şosenin Rize sınırından Erzurum şehrine kadar olan 83 kilometrelik kısmı için bütçeye 30.000 lira ilave edilmesi teklif edilmiştir. 12 kişi ile birlikte verdiği ikinci takirde; *"Van'dan Hakkâri merkezi Başkale'ye uğramak üzere İran sınırına ve Diyarbakır, Erzurum, Genç, Muş, Elazığ'dan Palu'ya, Genç ve Muş üzerinden Bitlis'e ve Van Gölü'ne uzanan genel yolun Nezaretin projesinde var olduğu"* belirtilmiştir. Yolların askeri, ticari ve siyasi önemleri hakkında inceleme yapılmadığından, bu yerlerdeki halkın üzüntü duyduklarını açıklamışlardır. Konunun ele alınması için Nafia Nezareti'ne havalesini talep etmişlerdir.¹⁶³ Üçüncü takririni Muş Mebusu Keygam Efendi ile birlikte vermiştir. Takrirlerinde; Karasu Nehri'nin bahar mevsimlerinde taşması sonucu Muş şehrinin girişindeki caddelerin kullanılamaz hale geldiğini açıklamışlardır. Merkez ile ulaşımın kapanmasından dolayı, vilayet yolları yapılıncaya kadar orada bulunan köprünün tamir

¹⁵⁹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 5, Birleşim: 96, s.423-425.

¹⁶⁰ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 5, Birleşim: 96, s.453-455.

¹⁶¹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 5, Birleşim: 97, s.463.

¹⁶² Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 6, Birleşim: 110, s.183-185.

¹⁶³ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 6, Birleşim: 113, s.263.

edilmesi ile ulaşımın sağlanabileceğini belirterek takrirlerinin Nafia Nezareti'ne havalesini teklif etmişlerdir.¹⁶⁴ Takrirlerin hepsi Nafia Encümeni'ne havale edilmiştir.¹⁶⁵

Hakkâri Mebusu Seyyit Taha ve Genç Mebusu Mehmet Emin ile birlikte İlyas Sami Bey 22 Haziran 1910 tarihinde bir takrir vermişlerdir. Takrirleri Ağnam Vergisi ile alakalıdır. Verginin fiyatı konusunda bölgelere göre farklılıklar olduğunu örnekler vererek açıklamışlardır. Bundan dolayı adil bir düzenlemenin yapılması gerektiğini belirterek Maliye Nezareti'ne durumun bildirilmesini talep etmişlerdir. Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi, Maliye Nazırı'nın önceki sene bu konuda vaatlerinin olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine söz alan Maliye Nazırı Cavit Bey önceki sene Maliye Nazırı olmadığından dolayı böyle bir vaatte bulunamayacağını belirtmiştir. Fakat içinde bulunulan sene için yapılabileceğini ifade etmiştir. Bu cevabı yeterli görülerek takrir hakkında herhangi bir işlem yapılmayacağı belirtilmiştir.¹⁶⁶

30 Mart 1911 tarihindeki toplantıda İlyas Sami Bey, 71 imza ile verilen takrir içerisinde yer almıştır. Sundukları takrirden; Maliye Nazırı tarafından reji idaresinin imtiyaz süresi dolduktan sonra bu yapının ne şekilde yürütüleceği hakkında mebuslara bilgi verildiği belirtilmiştir. Konuya dair hazırlanan kanunla tekel hususunun teklif edildiği ve 28 yıldan beri milletin reji uygulamasından çektiği sıkıntılardan bahsetmeye gerek olmadığı vurgulanmıştır. Tekel usulünün kabul edilmesiyle, devletin Duyun-u Umumiye nezdinde bazı yükümlülükler altına gireceğini hatırlatmışlardır. Hâlbuki reji idaresinin bir şirketten ibaret olmasına rağmen hükümetin bu şirketin tütün üreticilerine yaptığı "zulmü" engelleyemediğini ifade etmişlerdir. Şimdi bu kanunla öngörülen tekel uygulamasında Hükümetin Duyun-u Umumiye gibi daha güçlü bir yapıya karşı bu kanunu çıkarması halinde, milletin fazla zarar göreceği belirtilmiştir. Bu nedenle zaman kaybetmeden hazırlanacak bandrol usulüne dair bir kanunun Mebusan Meclisi'ne gönderilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Takrirlerinin Maliye Nezareti'ne havalesini istemişlerdir. Teklifleri kabul edilerek Maliye Nezareti'ne havale edilmiştir.¹⁶⁷

Siirt Mebusu Abdürrezzak, Muş Mebusu Keygam, ve İstanbul Mebusu Zöhrap Efendilerle birlikte, 3 Nisan 1911 tarihinde takrir vermişlerdir. Takrirleri; Bitlis Vilayetinde sığır vebası ve şiddetli kış şartlarından dolayı zarara uğrayanlara Ziraat Bankasınca ödünç para verilmesine dairdir. Teklifleri Layiha Encümeni'ne gönderilmiştir.¹⁶⁸ Layiha Encümenliği yaptığı inceleme neticesinde teklifin Muvazene-i Maliye Encümeni'ne gönderilmesini istemiştir. Encümenin teklifi kabul edilmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 6, Birleşim: 113, s.267.

¹⁶⁵ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 6, Birleşim: 113, s.265-267.

¹⁶⁶ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 6, Birleşim: 120, s.504.

¹⁶⁷ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 4, Birleşim: 69, s.471-476.

¹⁶⁸ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 4, Birleşim: 71, s.558.

¹⁶⁹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 5, Birleşim: 71, s.79.

İlyas Sami Bey diğerk bir takririni 7 arkadaşı ile birlikte, 17 Nisan 1911 tarihinde vermiştir. Takrirlerinde; Posta ve Telgraf bütçesinde yüksek kademedeki memurlara çok fazla maaş verildiği ve önemli miktarda tasarruf yapılabileceğini belirtmişlerdir. Geceli gündüzlü çalışan düşük kademeli memurlar ve habercilerin telgrafçılıktan başka amaçları olmadığından uygun dereceler ile bütçe dâhilinde zam yapılmasının uygun bulunmadığını açıklamışlardır. Bu yüzden bütçenin hazırlanmasında bu hususların dikkate alınarak Bütçe Encümenliğine gönderilmesini teklif etmişlerdir. Teklifleri kabul edilmemiştir.¹⁷⁰

Anadolu'nun Doğusunda devam ettirilecek şimendifer hattı projesinin tamamlanarak bir an evvel Hükümet tarafından gönderilmesi hakkında, 26 Nisan 1911 tarihinde 8 arkadaşıyla bir takrir vermiştir. Bu hususta Sadrazam Hakkı Paşa açıklama yapmış, taslağın hazır olmamasından dolayı bir haftaya kadar gönderileceğini söylemiştir. İlyas Sami Bey söze karışarak *“bu iş hallolmadıkça memleketlerine gitmeyeceklerini”* açıklamıştır. Sonuç olarak teklifleri kabul edilerek işleme alınmıştır.¹⁷¹

Meclis'te İlyas Sami Bey'in de yer aldığı 150 kadar mebus 1 Mayıs 1911 tarihinde İrade-i Vilayet Kanunu hakkında takrir vermişlerdir. Takrirlerinde kanunun görüşüldüğü bu günlerde vilayetlerin gerek iktisadi, gerekse bayındırlık hizmetleri açısından kötü durumda oldukları vurgulanmıştır. Bu nedenle, vilayet memurlarının çalışmalarına hız vererek Vilayet Kanunu'nun tamamını incelenmesini veya en azından Vilayet Özel İdaresi bölümünün derhal gündeme alınarak kabul edilmesini istemişlerdir. Teklifin gündeme alınması kabul edilmiştir.¹⁷²

Genç Mebusu Mehmet Emin Bey'le birlikte verdiği diğerk bir takriri 2 Mayıs 1911 tarihlidir. Takrirlerinde; Bitlis'in merkez vilayet ve sancaklarına tarım deposu kurulması dolayısıyla 30 bin kuruşun bütçeye eklenerek zam yapılmasını teklif etmişlerdir. Teklif reddedilmiştir.¹⁷³

İlyas Sami Bey, 13 Mayıs 1911 tarihinde 32 kişi tarafından verilen bir takrirdede yer almıştır. Takrirdede; Vilayet ve Sancaklarda bulunan sanayi mekteplerinin gelirlerinin az olmasından dolayı bu yerlerden beklenen verim ve faydanın sağlanamadığı belirtilmiştir. İlyas Sami Bey ve arkadaşları İstanbul Sanayi Mektebi'nin Nafia Nezareti'ne bağlı olmasının sağladığı yararlar üzerinde durarak diğerk sanayi mekteplerinin de Maarif Nezareti'nden alınarak Nafia Nezareti'ne bağlanmasını teklif etmişlerdir. Takrir kabul edilmiştir.¹⁷⁴

---

¹⁷⁰ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 5, Birleşim: 81, s.350.

¹⁷¹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 5, Birleşim: 86, s.547.

¹⁷² Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 6, Birleşim: 88, s.47.

¹⁷³ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 6, Birleşim: 89, s.105.

¹⁷⁴ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 6, Birleşim: 97, s.479.

Merhum Müşir Hakkı Paşa'nın eşi ile kız çocuğuna tahsis edilen maaşın arttırılması hususunda İlyas Sami Bey, 18 kişi ile birlikte 28 Mayıs 1911 tarihinde kanun teklifi vermişlerdir. Yapmış oldukları bu teklif kabul görmeyerek reddedilmiştir.¹⁷⁵

31 Mayıs 1911 tarihinde İlyas Sami Bey, 22 kişi ile birlikte diğer bir tavrini vermiştir. Tavrinde; tütün rejisinin 15 Mayıs 1911 tarihinde bitmiş olmasından dolayı yerine etiketli vergi usulünün getirilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Bu uygulamanın çoğu kişi tarafından bilindiğini, millet ve devlet için elzem olan gelirler konusunda Hükümetin çalışma yapmasını istemişlerdir. Teklifleri kabul edilerek işleme alınmıştır.¹⁷⁶

İlyas Sami Bey 14 arkadaşıyla 35. tavrini 1911 tarihindeki Gelirler Bütçesi için vermişlerdir. Tavrinde, Hükümet tarafından teklif edilen borçlanmanın aynen kabul edilmesini istemişlerdir. Teklifleri kabul edilmiştir.¹⁷⁷ Aynı tarihli toplantıda 51 imzayla verdikleri diğer bir tavrinde; Anadolu'nun doğusundaki demir yolları hakkında Hükümetçe belirlenen sözleşme kanunlarının üç haftadan beri Meclis'te incelendiği vurgulanmıştır. Bu nedenle meselenin gelecek toplantıda ele alınmasını geç kalırsa bir sene zaman kaybı yaşanmaması için talepte bulduklarını bildirmişlerdir. Teklifleri kabul edilmemiştir.¹⁷⁸

İlyas Sami Bey 14 kişi ile birlikte 15 Temmuz 1912 tarihinde Sadaret Bütçesi'nin açık oylamaya sunulmasını teklif etmişlerdir. Tavrileri kabul edilmiştir.¹⁷⁹

29 Temmuz 1912 tarihinde arkadaşlarıyla beraber 3 tavrini sunmuştur. Muş Mebusu Keygam Efendi ile birlikte verdikleri ilk tavrinde; ana karayoluna dâhil olan Erzurum, Bitlis yol inşaatının gecikeceğinden dolayı, yol inşaatı için harcanması düşünülen paradan bir kısmının ayrılması ile yol inşaatının Hükümet tarafından yapılmasını teklif etmişlerdir. Tavrileri Hükümete havale edilmiştir.¹⁸⁰ İkinci tavrini 40 imzayla vermişlerdir. Tavrilerinde; Erzurum vilayetinin inşaat işleri hususunda "*acınacak bir halde*" olduğunu dile getirmişlerdir. Nafia Bütçesi'nin 15. maddesinde yazılı olan 6 milyon kuruşun Erzurum sınırına doğru olan Erzurum – Beyazıt yolunun, Karadeniz'e kadar ulaştırılması ile kereste ihtiyacının Erzurum'un 20 saat mesafesindeki ormanlardan karşılanmasını istemişlerdir. Bu nedenle Erzurum – İspir yolu için belli bir meblağın kanunlara eklenerek Hükümete gönderilmesini teklif etmişlerdir. Tavrileri kabul edilerek Muvazene Encümeni'ne gönderilmiştir.¹⁸¹ Üçüncü tavrilerinde; Nafia Bütçesi'nin 13. bölümünde Anadolu yolları için ayrılan 60 bin lirayı yeterli görmeyerek 100 bin liraya çıkartılmasını talep

¹⁷⁵ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 7, Birleşim: 109, s.258.

¹⁷⁶ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 7, Birleşim: 112, s.392-393.

¹⁷⁷ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 7, Birleşim: 113, s.451-452.

¹⁷⁸ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 7, Birleşim: 113, s.472.

¹⁷⁹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 33, s.333.

¹⁸⁰ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 42, s.508-509.

¹⁸¹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 42, s.526.

etmişlerdir. Teklif kabul edilerek Maliye Encümeni'ne gönderilmiştir.¹⁸²

Yeni kurulan Hükümetin açıkladığı beyannameye dair 14 arkadaşıyla sunduğu tahrir 30 Temmuz 1912 tarihlidir. Tahrirlerinde; bütün baskı ve haksız taleplere boyun eğmeden özgürce hareket etmek, Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmaya yönelik teklifi kabul etmemek ve Trablusgarp'ta Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini korumak için sabır ve kararlılık göstermek kaydıyla kabineye güvenerek gündemin görüşülmesine geçilmesini ve açık oylama yapılmasını istemişlerdir.¹⁸³ Kabine için yapılan güven oylamasında 113 kabul oyuna karşılık 44 güvensizlik oyu verilmiştir. Kabine bu şekilde güvenoyu almıştır.¹⁸⁴

Konya Mebusu Haydar Bey'le birlikte İlyas Sami Bey, 21 Temmuz 1914'te Tekâlif-i Fevkalade (Olağanüstü Vergiler) Kanunu görüşmelerinde kanuna "*Memurların 1000 kuruştan fazla maaş alanlardan yüzde 5 vergi alınacaktır*" maddesinin eklenmesini talep etmişlerdir. 137 kişinin katıldığı oylamada 55 kişi evet 82 kişi hayır oyu kullanması sonucu teklifleri kabul edilmemiştir.¹⁸⁵

İlyas Sami Bey, 12 Şubat 1916 tarihinde "*1332 (1916) senesi Ziraat ve Ticaret Nezareti bütçesi*" görüşmelerinde Erzurum Mebusu Raif Efendi'nin verdiği ve 24 imzanın bulunduğu tahrirde yer almıştır. Tahrirlerinde; Erzurum'da kış şartlarından dolayı zarara uğrayanların, alet ve edevatlarını tamir edebilmek amacıyla Erzurum Sanayi Mektebi'nde bir demirhane açılmasını talep etmişlerdir. Bu husus için Ziraat ve Ticaret Nezareti Bütçesi'nin 24. faslına 200 bin kuruş zam yapılmasını istemişlerdir. Teklifleri kabul edilmiştir.¹⁸⁶

İlyas Sami Bey, Ertuğrul Mebusu Mehmet Sadık Bey'le birlikte 24 Şubat 1916 tarihinde Batı takviminin kanun maddeleri hakkında değişiklik yapılmasına dair tahrir vermişlerdir. Tahrirlerinde; Meclis'in tarih belirleme arayışında olmaması nedeniyle kanunun 1. maddesine "*Osmanlı Devleti uygulamada*" ibaresinden sonra "*mebde-i şühür itibarıyla*" kaydının ilavesiyle Hükümetin amacının gerçekleşeceğini belirtmişlerdir. Teklifleri kabul edilmemiştir.¹⁸⁷

26 Mart 1917 tarihinde 14 arkadaşıyla birlikte gıda maddeleri ve diğer ihtiyaçların dağıtım ve satışına dair kanun görüşmelerinde bir tahrir sunmuşlardır. Tahrirlerinde; gıda maddeleri ve diğer ihtiyaçların önemi nedeniyle görüşmeler sona ermeden acil olarak müzakeresini teklif etmişlerdir. Teklif kabul edilmiştir.¹⁸⁸

---

¹⁸² Meclisi Mebusan ZC, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 42, s.527-528.

¹⁸³ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 43, s.553.

¹⁸⁴ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 43, s.556.

¹⁸⁵ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima (İçtima-ı Fevkalade): 1, Cilt: 2, Birleşim: 40, s.519-520.

¹⁸⁶ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 2, Cilt: 1, Birleşim: 27, s.574.

¹⁸⁷ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 2, Cilt: 2, Birleşim: 33, s.139.

¹⁸⁸ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 3, Birleşim: 60, s.347.

29 Aralık 1917 tarihinde Şam Mebusu Mehmet Fevzi Efendi'nin, askerler tarafından sunulan adli suçların yargılanma makamı hakkındaki kararnamenin, encümenlerce diğer tasarılar eklenerek görüşülmesine dair verdiği takrime İlyas Sami Bey de katılmıştır. Takririn Adliye Encümenliğine gönderilmesi kabul edilmiştir.¹⁸⁹

İlyas Sami Bey, 16 Şubat 1918 tarihinde yolsuzluğun önlenmesi hakkındaki kanun tasarısı görüşmelerinde 45 imzalı 52. takririni vermiştir. Takrirlerinde; kanun tasarısının, konu hakkında kurulacak bir encümende detaylarıyla incelenmesini talep etmişlerdir. Teklifleri kabul edilerek Adliye Encümenliğine gönderilmiştir.¹⁹⁰

5 Mart 1918 tarihinde 1918 senesi Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti Bütçesi görüşmelerinde İlyas Sami Bey, 5 arkadaşıyla birlikte bir takrir vermiştir. Takrirlerinde; 304. fasılda (Muhtacini zürraa tavizen tohumluk esman ve masarifi 500.000 lira) memleketin işgal altındaki bölgelerinde ziraatla geçinen halktan bahsedilmediğine vurgu yapmışlardır. Sorunları bulunan bu yerler için çözüm önerileri sunmuşlardır. Çiftlik hayvanlarının iç bölgelerde az olması nedeniyle İran ve Kafkasya ülkelerinden ithal edilebileceğini açıklamışlardır. Maliye Nazırı'nın konuşmasında değındiğı işgal devletlerinden alınacak 5, 6 milyon liralık paranın 1 milyonunun bu konuda kullanılmasını teklif etmişlerdir. Teklifleri kabul edilerek Hükümete gönderilmiştir.¹⁹¹

1.2.3. Oylamalardaki Tutumu

İlyas Sami Bey Mebusan Meclisi'nde katıldığı oylamaların çoğunda evet oyu kullanarak Hükümetin politikalarını destekleyen bir tutum sergilemiştir. Zabıtlarda yapılan inceleme neticesinde İlyas Sami Bey'in Mebusan Meclisi'nde toplam 116 oylamaya katıldığı tespit edilmiştir. Oylamalardan 100 tanesine kabul oyu kullanmıştır. 15 hayır oyu bulunmaktadır. *Trablusgarp'ta Muhtacini ahaliye Tevzi Edilecek Şaîr Bedeli İle Kavya Ahalisine Tâvizen Tevzi Olunacak Mebaliğ Mecmuu Sekiz Bin Liranın 1325 Senei Maliye Bütçes'inin Masarifi Gayri Mehuza Faslından Tediyes'ine Dair Maddei Münferidei Kanuniye'ye Verilen Reyler* hakkında yapılan oylama da ise çekimser oy kullanmıştır.¹⁹² Hükümet ve vekiller hakkında yapılan güven oylamalarının hepsine güvenoyu vermiştir.¹⁹³

¹⁸⁹ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 2, Birleşim: 24, s.415.

¹⁹⁰ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 2, Birleşim: 51, s.356-358.

¹⁹¹ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 2, Birleşim: 63, s.705.

¹⁹² **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 44, s.416.

¹⁹³ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 27, s.613; **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 1, Birleşim: 29, s.641; **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 4, Birleşim: 70, s.45; **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 1, Birleşim: 14, s.505; **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 4, Cilt: 1, Birleşim: 4, s.46; **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 33, s.335; **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 3, İçtima (İçtima-ı Fevkalade): 1, Cilt: 2 Birleşim: 38, s.449.

Hükümetin bütçe ve bütçeye ek zam tekliflerini destekleyen İlyas Sami Bey 37 bütçe oylamasına kabul oyu vermiştir. Kabul oyu verdiği bazı bütçe kanun teklifleri şu şekildedir: 1909 Senesi Mart ve Nisan Maaşları ile Nisan ve Mayıs Masraflarına Ait Muvakkat Bütçe Kanunu¹⁹⁴, 1909 Senesi Muvazenei Adîye Haricinde Varidat ve Masarifi Havi Fevkalâde Bütçe Kanunu¹⁹⁵, Askerî Tekaüt Sandığı'nın açığı için bütçenin 12. faslının 1. maddesine 11.850.000 kuruş ilavesi ile sarfına izin verilmesine dair kanun lâyihası¹⁹⁶, Dâhiliye Bütçesi'nin Harcırah Faslına zammı teklif olunan 400.000 kuruşun harcanmasına izin verilmesine dair¹⁹⁷, 1914 senesi Mart, Nisan ve Mayıs aylarına ait üç aylık muvakkat Bütçe Kanunu¹⁹⁸, 1914 Evkaf Nezareti Bütçesi¹⁹⁹, 1914 senesi Ziraat Bankası Bütçesi²⁰⁰, 1914 senesi Hicaz Sıhhiye İdaresi Bütçesi²⁰¹, 1915 Senesi Emniyet Sandığı Bütçesi²⁰², 1915 Senesi Seyri Sefain İdaresi Bütçesi²⁰³, 1915 Senesi Hicaz Sıhhiye İdaresi Bütçesi²⁰⁴, 1915 Senesi Ticaret ve Ziraat Bütçesi'ne 500.000 kuruşun ilâvesine dair Kanun²⁰⁵, 1916 senesi Adliye Nezareti Bütçesi'nin "Ceraim Masarif-i Umûmiyyesi" maddesine 200.000 kuruşun ilâvesine dair kanun tasarısı²⁰⁶, 1918 Senesi Evkaf Nezâreti Bütçe Kanunu Tasarısı²⁰⁷, 1918 Senesi Hicaz ve Askeri Demiryolları ve Limanları Müdüriyeti'nin Mart Muvakkat Bütçesi.²⁰⁸

Hükümetin dış politikalarıyla alakalı kanun tasarılarını desteklemiştir. Dış politikayla ilgili evet dediği bazı oylamalar şu şekildedir: "Devlet-i Âliye ile Bulgaristan Hükümeti beyninde münakit Ticaret ve Seyri Sefain muvakkat mukavelesinin bir sene müddetle temdidine dair kanun"²⁰⁹, Almanya'dan 20 milyon Liralık avans ahzına mezuniyet itası hakkındaki kanun tasarısı²¹⁰, Devlet-i Âlîyye ile Bulgaristan Hükümeti beyninde tanzim olunan Posta ve Telgraf ve Telefon Mukavele namesinin imza ve teatisi için Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâretine mezuniyet itası hakkında kararname ile mukavelesinin 19. maddesinde gösterilen inşaat müddetinin temdidine mütedair kararnameyi tevâden Muvazene-i Maliyye Encümenince tanzim kılınan lâyiha-i kanun²¹¹, Hükümet-i Osmanîyye ve Müttelikleriyle Rusya ve Ukrayna arasında Hâl-i Sulhun İadesi Hakkındaki Muahedatın İmza ve Teatisine Mezuniyeti Mübeyyin Kanun Lâyihası²¹², Hükümet-i Seniyye ile Avusturya-Macaristan Hükümeti beyninde imza olunan muahede ve mukavelesinin

¹⁹⁴ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 3, Birleşim: 73, s.492.

¹⁹⁵ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 4, Birleşim: 90, s.295.

¹⁹⁶ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 1, Birleşim: 8, s.217.

¹⁹⁷ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 2, Birleşim: 35 s.553.

¹⁹⁸ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima (İçtima-ı Fevkalade): 1, Cilt: 1, Birleşim: 5, s.54.

¹⁹⁹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima (İçtima-ı Fevkalade): 1, Cilt: 2, Birleşim: 37, s.392.

²⁰⁰ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima (İçtima-ı Fevkalade): 1, Cilt: 2, Birleşim: 40, s.550.

²⁰¹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima (İçtima-ı Fevkalade): 1, Cilt: 2, Birleşim: 41, s.582.

²⁰² Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 13, s.184.

²⁰³ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 13, s.186.

²⁰⁴ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 15, s.223.

²⁰⁵ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 2, Cilt: 1, Birleşim: 10, s.201.

²⁰⁶ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 2, Cilt: 2, Birleşim: 43, s.474.

²⁰⁷ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 2, Birleşim: 41, s.112.

²⁰⁸ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 2, Birleşim: 57, s.538.

²⁰⁹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 12, s.265.

²¹⁰ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 2, Cilt: 1, Birleşim: 14 s.291.

²¹¹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 1, Birleşim: 21, s.298.

²¹² Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 3, Birleşim: 77, s.435.

imza ve teatisine mezuniyyeti mutazanunm kanun lâyihası”²¹³

İlyas Sami Bey’in hayır oyu verdiği oylamalardan bazıları ise şu şekildedir: *Tahsil-i Emval Kanunu’nun Suret-i İcraiyesine Dair Lâyihanın 1. Maddesi İçin*²¹⁴, *Eskişehir ve Ayıntap Kazalarının Livaya Tahviline Dair Teklif*²¹⁵, *Gümölcine Mebusu İsmail Hakkı Bey’in, Demokratların Tevkifi Hakkındaki İstizah Takririnin Kabulüne Dair Takriri*²¹⁶, *Tütün Rüsümü Meselesinin Neticelenmesi Hususunun İsim Okunarak Belirlenmesine Dair Selanik Mebusu Rahmi Bey ve Arkadaşlarının Takriri*²¹⁷, *Darülfünun İhtiyat Sınıfı Talebesinin Arzuhalı Hakkında Arzuhal Encümeni Mazbatası ile İlgili Meselenin İsim Okunarak Oylamaya Sunulması İçin Genç Mebusu Mehmet Emin Efendi’nin takriri*.²¹⁸

1.3. Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki Faaliyetleri

1.3.1. Görev Yaptığı Komisyonlar ve Kullandığı İzinler

İlyas Sami Bey’in TBMM’nin Birinci Dönemindeki seçim mazbatasını 3 Haziran 1920 tarihinde Meclis’in 23. birleşiminde kabul edilmiştir.²¹⁹ TBMM içerisinde bulunduğu dönemler boyunca farklı komisyon ve şubelerde görev yapmıştır. İlyas Sami Bey, Birinci Dönemin, Birinci İctima senesine İngilizler tarafından Malta’da tutuklu bulunmasından dolayı katılamamıştır. İkinci İctima senesinde 2 Mart 1921 tarihinde Birinci Şubeye seçilmiştir.²²⁰ Ayrıca 29 Aralık 1921 tarihinde Birinci Başkanlık Vekilliği seçimlerinde 200 kişi oy kullanmıştır. Konya Mebusu Musa Kazım Efendi 126 oyla en çok oyu alarak Birinci Başkanlık Vekilliğine Reis olarak seçilmiştir. İlyas Sami Bey ise 54 oyla en yüksek oy alan ikinci mebusdur.²²¹ 23 Ocak 1922 tarihindeki toplantıda İlyas Sami Bey 38 oyla Adliye Encümeni Azalığına seçilmiştir.²²² 30 Ocak 1922’de yapılan Memurin Muhakemat-ı Tetkik Encümenliği (Kamu Görevlilerini İnceleme Kurulu) oylamasında seçilen 14 kişi arasında 73 oyla İlyas Sami Bey de yer almıştır.²²³ Üçüncü İctima senesinde 1 Mart 1922 tarihinde İkinci Şubeye seçilmiştir.²²⁴ Ayrıca 6 Mart 1922 tarihinde Başkumandanlık Tezkeresi ile Meclis’te 7 kişi “*vatan vazifesi*” yapmak üzere görevlendirilmek istenmiştir. Bu 7 kişi arasında İlyas Sami Bey de yer almıştır. Fakat talep edilen bu görevlendirme yapılan oylama neticesinde kabul edilmemiştir.²²⁵ 28 Ağustos 1922 tarihinde Maliye

²¹³ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 3, İctima: 4, Cilt: 3, Birleşim: 78, s.503.

²¹⁴ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İctima: 1, Cilt: 4, Birleşim: 100, s.668-669.

²¹⁵ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İctima: 2, Cilt: 5, Birleşim: 97, s.489-490.

²¹⁶ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İctima: 3, Cilt: 1, Birleşim: 19, s.697-698.

²¹⁷ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İctima: 3, Cilt: 7, Birleşim: 112, s.427-428.

²¹⁸ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İctima: 4, Cilt: 1, Birleşim: 17, s.496-497.

²¹⁹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, İctima: 2, Cilt: 2, Birleşim: 23, s.66-67.

²²⁰ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, İctima: 2, Cilt: 9, Birleşim: 2, s.17.

²²¹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, İctima: 2, Cilt: 15, Birleşim: 136, s.241.

²²² **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, İctima: 2, Cilt: 16, Birleşim: 149, s.133.

²²³ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, İctima: 2, Cilt: 16, Birleşim: 152, s.173.

²²⁴ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, İctima: 3, Cilt: 18, Birleşim: 1, s.21.

²²⁵ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, İctima: 3, Cilt: 18, Birleşim: 3, s.73-74.

Encümenliğine seçilmiştir.²²⁶ 6 Kasım 1922 tarihinde Şer' iye ve Maarif Vekâletleri için yapılan oylamada seçilememiştir.²²⁷ 15 Kasım 1922 tarihindeki toplantıda İkinci Reis Vekilliği seçimlerine aday olmuştur. Meclis'te 196 mebus oy kullanmış, Kırşehir Mebusu Müfit Efendi 99, İlyas Sami Bey ise 87 oy almıştır. Bunun sonucunda İlyas Sami Bey'den fazla oy alan Müfit Efendi seçilmiştir.²²⁸ 23 Kasım 1922 tarihinde Müdafaa-i Hukuk Grubu Yönetim Kurulu (İdare Heyeti) Üyeliğine,²²⁹ Dördüncü İçtima senesinde 8 Mart 1923 tarihinde Dördüncü Şubeye, aynı tarihteki toplantıda Maarif ve İrşat Encümenliklerine aza olarak seçilmiştir.²³⁰ Bunların yanında 9 Eylül 1923 tarihinde kurulan Halk Fırkası²³¹ üyeleri arasında İlyas Sami Bey de yer almıştır.²³²

İlyas Sami Bey TBMM'nin İkinci Dönemine Muş'tan mebus seçilmiştir. Seçim mazbatasını 14 Ağustos 1923 tarihinde Meclis'in 4. birleşiminde okunarak tetkik edilmesi için Beşinci Şubeye gönderilmiştir.²³³ 16 Ağustos 1923 tarihindeki toplantıda Beşinci Şube, İlyas Sami Bey'in seçim mazbatasında her hangi bir sorun olmadığını bildirmiştir. Bunun üzerine İlyas Sami Bey'in seçim mazbatasını kabul edilmiştir.²³⁴ İlyas Sami Bey, TBMM'nin İkinci Dönem, Birinci İçtima senesinde 11 Ağustos 1923 tarihinde Dördüncü Şubeye seçilmiş hatta Şube Reisi olarak görev yapmıştır.²³⁵ 16 Ağustos 1923 tarihinde Kanun-i Esasi Encümenliğinde kâtiplik vazifesine getirilmiş yine Şer' iye ve Evkaf Encümenliğine seçilmiştir.²³⁶ İkinci İçtima senesinde 1 Mart 1924 tarihinde Birinci Şubeye,²³⁷ Üçüncü İçtima senesinde 1 Kasım 1924 tarihinde Üçüncü Şubeye,²³⁸ Dördüncü İçtima senesinde 1 Kasım 1925 tarihinde Dördüncü Şubeye²³⁹ Şube Reisi²⁴⁰, Beşinci İçtima senesinde 1 Kasım 1926 tarihinde Beşinci Şubeye seçilmiştir.²⁴¹ Ayrıca İlyas Sami Bey Tetkik-i Hesabat Encümeni Reisi olarak da görev yapmıştır.²⁴²

---

²²⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 22, Birleşim: 92, s.386.

²²⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 24, Birleşim: 133, s.405.

²²⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 24, Birleşim: 138, s.513-514.

²²⁹ TBMM Albümü (1920-2010), s.52, 113, 139, 251.

²³⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 4, Cilt: 28, 7. Birleşim, s.41-43.

²³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz; İhsan Güneş, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkasına Geçiş", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 3, Sa. 8, Mart 1987, ss.427-442; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)**, İstanbul, 1952, s.559; Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yay., İstanbul, 2012, s.65-75.

²³² İlyas Sami Bey'in Halk Fırkası üyeleri arasında bulunduğunu Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk adlı eserinde 29 Ekim 1923 tarihinde Halk Partisinde yapılan görüşmeler başlığı altında verdiği bilgilerden elde etmekteyiz. Burada Mustafa Kemal Atatürk, Bakanlar Kurulu üyelerinin seçilmesi için yapılan müzakerelerden söz ederken görüşlerini açıklayan kişiler arasında İlyas Sami Bey'den de bahsetmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., s.534-536.

²³³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 4, s.60.

²³⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 5, s.71.

²³⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 1, 1. Birleşim, s.6.

²³⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 1, 5. Birleşim, s.71-72.

²³⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 7, 1. Birleşim, s.13.

²³⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 10, 1. Birleşim, s.9.

²³⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 19, Birleşim: 1, s.14.

²⁴⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 19, Birleşim: 7, s.110.

²⁴¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 5, Cilt: 27, Birleşim: 1, s.9.

²⁴² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 5, Cilt: 29, Birleşim: 38, s.117.

İlyas Sami Bey, TBMM'nin Üçüncü Dönemi için Bitlis vilayetinden mebus seçilmiştir. Seçim mazbatası 24 Kasım 1927 tarihinde Meclis'in 10. birleşiminde okunarak kabul edilmiştir.²⁴³ 27 Aralık 1927 tarihinde “*Meclis Hesaplarının Tetkiki Encümeni'nin Raporu ve Cetveli*” konulu müzakerelerde, İlyas Sami Bey hakkında bazı açıklamalar yapılmıştır. Tetkik-i Hesabat Encümenliğindeki görevi sırasında hesaplardaki bazı yanlışlıklardan dolayı suçlanmıştır. İlyas Sami Bey, hakkında itham edilen suçlar ile ilgili hesaplarda yaşanan eksikliğin nedenini açıklamıştır.²⁴⁴ 30 Ocak 1928 tarihinde konu hakkında işlem yapılmıştır. İlyas Sami Bey'in, 3.438.020 kuruşluk 55 vezne numaralı Dördüncü İctima Senesi tahsisat senedinin pulsuz olduğu belirtilmiştir.²⁴⁵ 2 Şubat 1928 tarihinde ise konu tekrar müzakereye açılmıştır. Cebelibereket Mebusu Ali Rıza ve Bitlis Mebusu İlyas Sami Bey hakkında 3/62 numaralı Başvekâlet tezkeresi²⁴⁶ ve Karma Komisyonlardan mazbatalar²⁴⁷ verilmiştir. Tezkere ve mazbatalar neticesinde İlyas Sami Bey hakkında isnat edilen eylemin, Türk Ceza Kanunu'nun 204. maddesine temas etmesine ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 12. ve 27. maddelerinde yazılı yasama dokunulmazlığını kaldırmak için gerekli olan fiillerden biri olmamasına binaen takibatın dönem sonuna kadar ertelenmesine karar verilmiştir.²⁴⁸ Tezkere oylama yapılarak kabul edilmiştir.²⁴⁹ Daha sonraki dönemlerde nasıl bir işlem yapıldığı zabıtlarda yer almamaktadır. İlyas Sami Bey, Birinci İctima senesinde 5 Kasım 1927 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Encümenliğine,²⁵⁰ Üçüncü İctima senesinde 4 Kasım 1929 tarihinde Nafia Encümenliğine,²⁵¹ Dördüncü İctima senesinde 6 Kasım 1930 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Encümenliğine seçilmiştir.²⁵²

İlyas Sami Bey, TBMM'nin Dördüncü Dönemi²⁵³ için seçimlere katılmamış 1 Nisan 1930 tarihinde memuriyetten emekli olmuştur. TBMM'nin Beşinci Döneminde ara seçimlerde²⁵⁴ Çoruh'tan²⁵⁵ seçilmiş ve TBMM'ye katılmıştır. Seçim mazbatası 24 Ocak 1936 tarihinde Meclis'in 31. birleşiminde okunarak kabul edilmiştir.²⁵⁶ Beşinci Dönemin İctima seneleri içerisinde 6 Nisan

²⁴³ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, İctima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 10, s.60.

²⁴⁴ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, İctima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 23, s.178.

²⁴⁵ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, İctima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 38, sayfa sonu ek 7.

²⁴⁶ **BCA**, 30, 10, 9, 51, 41, 2.

²⁴⁷ **BCA**, 30, 10, 9, 51, 41, 3; **BCA**, 30, 10, 9, 51, 41, 4; **BCA**, 30, 10, 9, 51, 41, 5; **BCA**, 30, 10, 9, 51, 41, 6.

²⁴⁸ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, İctima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 39, sayfa sonu ek 3-4.

²⁴⁹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, İctima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 39, s.128.

²⁵⁰ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, İctima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 4, s.22.

²⁵¹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, İctima: 3, Cilt: 13, Birleşim: 2, s.12.

²⁵² **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, İctima: 4, Cilt: 22, Birleşim: 3, s.10.

²⁵³ İlyas Sami Bey IV. Dönemde Cumhuriyet Halk Fırkasının namzet listesine girememiştir. Bkz; **Cumhuriyet**, 21.04.1931, s.5.

²⁵⁴ Çoruh Mebusları Ömer Fehmi Noylan ile Mehmet Ali Okar'ın ölmelerinden dolayı yerlerine yeni mebus seçimi 12 Ocak 1936 tarihinde yapılmıştır. Emekli Yüzbaşı İhsan Kurtkap ile İlyas Sami Bey seçilmiştir. Bkz; **BCA**, 30, 10, 75, 494, 4, 1; **BCA**, 30, 10, 75, 494, 4, 3; **BCA**, 30, 10, 75, 494, 4, 5.

²⁵⁵ 1933 yılında 2197 sayılı kanunun ikinci maddesine göre Rize ve Artvin illeri birleştirilerek, Rize merkezli Çoruh adıyla bir vilayet oluşturulmuştur. Artvin ve çevresinin merkeze olan uzaklığı bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Bu nedenle 4 Kasım 1936'da 2885 sayılı kanun ile merkezi Rize olan Çoruh vilayeti kaldırıldı. Çoruh vilayetinin ismi Çorum'a benzermesi ve halk tarafından benimsenmemesi nedeniyle 25 Şubat 1956 yılında çıkarılan kanunla adı Artvin olarak değiştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Engin Çağdaş Bulut; **Doğu Karadeniz Bölgesi'nin İdari Tarihi (1923-1950)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2013.

²⁵⁶ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 5, İctima: 2, Cilt: 8, Birleşim: 31, s.133.

1936²⁵⁷, 9 Kasım 1936²⁵⁸, 5 Kasım 1937²⁵⁹, 7 Kasım 1938'de²⁶⁰ Maliye Encümenliği görevlerine seçilmiştir.

İlyas Sami Bey, TBMM'deki ilk izin talebini Malta Adası'ndan serbest bırakılıp Meclis'e katılmak için Anadolu'ya döndüğü zaman istemiştir. İzin talebi hakkındaki yazıyı 3 Kasım 1921 tarihinde vermiştir. 9 Kasım 1921 tarihinden itibaren ailesini getirmek için 20 günlük izin talebi kabul edilmiştir.²⁶¹ İlyas Sami Bey'in ikinci izin dilekçesi ilgili zabıt ceridelerinde bulunamamasına rağmen Meclis'in 11 Nisan 1922 tarihindeki oturumda izinli olduğu tespit edilmiştir. Memurun Muhakemat Heyeti, üyelerinden bazılarının izinli olması nedeniyle toplantılarını yapamadıklarını belirterek izinli olan kişilerin yerine yeni kişiler seçilmesini talep etmiştir. İzinli olan kişiler arasında İlyas Sami Bey'in de adı yer almıştır.²⁶² TBMM'deki üçüncü izin dilekçesini 21 Ağustos 1923 tarihinde vermiştir. İzin talebi Meclis'te 29 Ağustos 1923 tarihinde gündeme gelmiştir. 3 ay izin istemesine rağmen 21 Ağustos 1923 tarihinden itibaren bir buçuk ay süreyle izinli sayılması kabul edilmiştir. İlyas Sami Bey, söz alarak kendisinin daha önce izin kullanmadığını ve 3 ay izin talep ettiğini hatırlatmıştır. Şark Vilayetlerinin en uzak bir köşesinde bulunan bir yere gitmek için bir buçuk ay yeterli olur mu? Sorusunu yöneltmiştir. Memleketine gidip gelmenin bile bir buçuk ay zaman alacağını belirterek kendisine, talep ettiği şekilde 3 ay izin verilmesini istemiştir. Meclis Başkanı İlyas Sami Bey'in haklılığına değinmiş daha sonra gerekli olursa izninin arttırılabileceğini ifade etmiştir.²⁶³ TBMM'deki dördüncü iznini sağlık gerekçesiyle 18 Aralık 1924 tarihli toplantıda istemiştir. İzin talebi değerlendirilerek kendisine bir ay izin verilmiştir.²⁶⁴

1.3.2. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Takrirleri

1.3.2.1. Sual Takrirleri

İlyas Sami Bey ilk sual takririni 4 Mart 1923²⁶⁵ tarihinde Meclis'in gizli oturumunda Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın Lozan Barış Konferansı ile alakalı açıklamaları hakkında vermiştir. Takririnde:

Heyeti Vekile'nin karşı teklifinde bir sene sonraya ertelenen Musul için bir sene içerisinde halledilmezse Cemiyeti Akvama yöneltmesinde açıkça verilen bir taahhüt var mıdır? Musul, Türkiye'nin tek meselesi olarak muhasımlara (düşmanlarına) gösterilmiş midir? Heyeti Vekile bu anlayışta olduğunu ispat için sulh olsa bile bu maksadını elde edinceye kadar millet için harp halinin devam edeceğini ilan edebilir mi?

²⁵⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 5, İçtima: 2, Cilt: 10, Birleşim: 48, s.27.

²⁵⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 5, İçtima: 3, Cilt: 13, Birleşim: 2, s.12; Cumhuriyet, 10.11.1936, s.8.

²⁵⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 5, İçtima: 4, Cilt: 20, Birleşim: 2, s.15.

²⁶⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 5, İçtima: 5, Cilt: 27, Birleşim: 2, s.13.

²⁶¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 14, Birleşim: 104, s.34.

²⁶² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 19, Birleşim: 124, s.118.

²⁶³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 11, s.315-316.

²⁶⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 11, Birleşim: 23, s.166.

²⁶⁵ İlyas Sami Bey'in vermiş olduğu bu takrir 5 Mart 1923 tarihindeki gizli zabıt ceridelerinde de yer almaktadır.

Şeklinde üç soru sormuştur. İsmet Paşa bu sorulara cevap olarak önceki gün bir proje şeklinde yapılacakları Meclis'e sunduğunu belirterek, İngiltere ile Türkiye arasında anlaşmanın onaylanmasından bir sene sonra Cemiyeti Akvam'a havale edileceğini ifade etmiştir. Bu cevap üzerine İlyas Sami Bey söz alarak şu açıklamalarda bulunmuştur:

Cemiyeti Akvama gitmek buyurdunuz. Bir taahhüt ederek gitmek vardır. Yani şimdiden kabul vardır. Bir de hakem denilen bir heyet tarafından olur. Bir de tarafeyince muvafakat olurda sonra mı Cemiyeti Akvama gider, yoksa bir sene bitmeden mi Cemiyeti Akvama gidecek, yoksa iki taraf kabul etmedikçe mi Cemiyeti Akvama gidecek?

İsmet Paşa bu sorulara “hayır hayır” şeklinde cevap verince İlyas Sami Bey “yani Cemiyeti Akvama esasen tevdi ediliyor, taahhüt ediliyor değil mi?” sorusunu yöneltmiştir. İsmet Paşa bu soru üzerine ise “Türkiye'nin gayri kabili (çözümü olmayan) tek aksamaından (aksayan işi) olarak bütün dünyaya karşı taahhüt ettik. Sulh olsa bile bu maksadı istihsal (istenilen, elde edilen amaç) edinceye kadar çalışacağız ve onun için yapıyoruz” şeklinde cevap vermiştir. İlyas Sami Bey ikna olmamış olacak ki sorularına devam etmiştir; “Evet sulhu istihsal için yaparız. Harp de olmazsa nasıl olur? Musul muallak olarak sulh olursa, sonra Musul'u istihsal için ne yapacağız?” İsmet Paşa'nın bu sorulara verdiği cevap ise “Musul muallak olarak sulh olursa, Musul'u istihsal için bir sene zarfında görüşeceğiz” şeklinde idi. İlyas Sami Bey olumsuz bir durum ortaya çıkarsa ne yapılacağını tekrar sormuştur. Bunun üzerine İsmet Paşa; “Ne karar verir isek o olacaktır. Meselâ, harb diyeceğiz...” şeklinde cevap vermiştir. Bu cevabından sonra Meclis'te gürültüler yaşanmış açıklamaların yeterli olduğu yönünde takrirler bulunduğu belirtilerek konu sonlanmıştır.²⁶⁶

11 Nisan 1923 tarihindeki Meclis oturumunda Şeriye Vekili Vehbi Efendi hakkında, Hüseyin Hüsnü Efendi'nin öncülük ettiği ve İlyas Sami Bey dâhil 61 kişinin imzası bulunan bir istizah takriri verilmiştir. Takrirlerinde; Şeriye Vekili Vehbi Efendi'nin İlmiye tahsisatını usul ve kanunlara aykırı şekilde kendi seçim dairesindeki ulemaya tahsis ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca kayınbiraderini himaye ettiğine dair iddialar hakkında Şeriye Vekâletinden açıklama istemişlerdir. Onların bu teklifleri hem Şeriye Vekili Vehbi Efendi tarafından hem de Meclis'teki mebuslar tarafından kabul edilmiştir.²⁶⁷ Şeriye Vekili Vehbi Efendi sual takririne 14 Nisan 1923 tarihindeki toplantıda cevap vermiştir. Vehbi Efendi, usulsüzlük yapmadığına dair uzunca bir konuşma yapmıştır.²⁶⁸ Tartışmanın uzaması üzerine bazı mebuslar müzakerenin kâfi olduğuna dair takrir vermiştir. Açıklamalardan tatmin olmayan İlyas Sami Bey ise Şeyh Fikri Bey'le birlikte Şeriye Vekili için itimat veya güvensizlik hususunda oylama yapılmasını talep eden bir takrir daha vermişlerdir.²⁶⁹ Şeriye Vekili Vehbi Efendi'nin de kabul etmesi üzerine güven oylaması yapılmıştır. Yapılan oylama neticesinde 64 kişi itimat reyi verirken İlyas Sami Bey'in de aralarında bulunduğu 126 kişi güvensizlik oyu kullanmıştır. Bunların dışında 5 adet de çekimser oy kullanan

²⁶⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M.) Gizli Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 4, Cilt: 28, Birleşim: 4, s.81.

²⁶⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 4, Cilt: 29, Birleşim: 22, s.31.

²⁶⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 4, Cilt: 29, Birleşim: 24, s.107-123.

²⁶⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 4, Cilt: 29, Birleşim: 24, s.123.

mebus bulunmaktadır.²⁷⁰ Bu oylamanın neticesi göstermektedir ki Şeriye Vekili Vehbi Efendi Meclis'te yapmış olduğu açıklamalarında mebus arkadaşlarının güvenlerini sağlayamamıştır.

İlyas Sami Bey 3. sual takririni 26 Aralık 1923 tarihindeki toplantıda Muş Mebusları Osman Kadri ve Ali Rıza Beylerle birlikte Nafia Vekiline vermişlerdir. Takrirlerinde; Muş – Hınıs arasında Aras Nehri üzerindeki Köprü ile Muş – Erzurum, Muş – Diyarbakır arasındaki şoselerin tamirini Nafia Vekâletinden talep ettiklerini belirterek, bu konu hakkında Nafia Vekâleti'nin neler yaptığının açıklanmasını istemişlerdir. Onların bu sorularına Nafia Vekili Muhtar Bey cevap vermiştir. Cevabında Doğu Vilayetleri'nin pek çok yerinde harpten dolayı aynı sıkıntıların yaşandığını bu konuda Nafia Vekâleti olarak gereken incelemelerin 31 Ekim tarihinden itibaren yapılarak zarar ve tamiratların ne şekilde olacağı üzerine çalışmaların tamamlandığından bahsetmiştir. Meclis'in kullanılmayan yollar için bütçeye yeni kaynak aktarması gerektiğinden bahsederek bütçenin onaylanmasından sonra meselenin çözüleceğini ifade etmiştir. Yapılan açıklamalar sual takrirleri sahiplerince yeterli görülmüştür.²⁷¹

İlyas Sami Bey 4. sual takririni kendisi vermiştir. Takririnde Büyük Millet Meclisi Üyelerini küçük düşürücü, mahiyette yayınlarda bulunan “*Sadayı Hak Gazetesi*” hakkında kanunların uygulanmasının neden geciktirildiği hakkında Adliye ve Dâhiliye Vekâletinden sormuştur.²⁷² Takriri 31 Ocak 1925 tarihinde Adliye ve Dâhiliye Encümenlerine gönderilmiştir.²⁷³ Meclis'te 8 Şubat 1925 tarihinde İlyas Sami Bey'in sualinden bahsedilmiş fakat kendisinin Meclis'te bulunmamasından dolayı konu başka bir toplantıya ertelenmiştir.²⁷⁴ Sual takriri 10 Şubat 1925 tarihinde tekrar gündeme gelmiş fakat yine İlyas Sami Bey'in Meclis'te bulunmamasından dolayı takririn geçersiz kaldığı ifade edilmiştir.²⁷⁵ Oysaki İlyas Sami Bey'in sual takriri görüşmelerinde Meclis'te bulunmamasının nedeni sağlık gerekçesiyle Meclis'ten bir ay izin alması idi.

1.3.2.2. İlyas Sami Bey'in Kalemeye Aldığı Takrirler

İlyas Sami Bey'in tarafından kaleme alınan 2 takriri bulunmaktadır. Takrirlerinden biri kabul edilirken diğeri reddedilmiştir. 12 Nisan 1924 tarihinde ilk takririni Meclis'te birçok mebusa vatana hizmetlerinden dolayı maaş verilmesi hakkındaki kanun görüşmelerinde sunmuştur. Muş Mutasarrıfı merhum Servet Beyin ailesine 1.000 kuruş ve evleninceye kadar oğulları Kamran ile Orhan'a, kızı Neriman'a 500'er kuruş tahsis edilmesini teklif etmiştir. Teklifi kabul edilmiştir.²⁷⁶

²⁷⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 4, Cilt: 29, Birleşim: 24, s.147.

²⁷¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 4, Birleşim: 74, s.456.

²⁷² BCA, 30, 10, 7, 4, 1, 1, 1; BCA, 30, 10, 7, 4, 1, 1, 2.

²⁷³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 13, Birleşim: 43, s.3.

²⁷⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 13/1, Birleşim: 50, s.216-217.

²⁷⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 13/1, Birleşim: 52, s.273.

²⁷⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 8, Birleşim: 35, s.580-582.

İkinci tavrını 3 Mart 1925 tarihinde sunmuştur. Tavrında; asileri bölgelerine sokmayarak uzaklaştıran Cibran Aşireti Reisi Kasım Bey'den aldığı telgrafın Meclis'te okunmasını ve Aşiret Reisi ve biraderlerine cevap yazılmasını talep etmiştir. Teklifi kabul edilmiş bahsettiği şu telgraf Meclis'te okunmuştur:

Ankara'da Muş Mebusu İlyas Sami Bey'e

Gencin Oğuz Nahiyesinden kaza hududuna geçen eşirradan yüz elli kadarı iki gün evvel leylen mıntıkamıza girmişlerse de abluka vaziyetindeki tertibat ve tehdidat üzerine hasiren ricat ettirilerek hadiseye meydan bırakılmadığı ancak dümdarları hormeklilerle ufak müsademe yaptıkları, hiç bir harekâtın muhitimize tesiri olamayacağı,
İsmail Hakki Kasım

Gümüşhane Mebusu Zeki Bey *“biraderleri kimlerdir? Biraderlerinden bahsediliyor”* şeklinde soru sorunca İlyas Sami Bey şu açıklamayı yapmıştır:

Efendim; Genç sahasına gidecek ussatın tariki âmı, Varto kazasıdır. Varto kazası ise Oran aşiretiyle meskûundur ve bunu bilen birçok arkadaşlar mevcuttur. Bu mıntıkaya gece şebhün yapmak suretiyle girmek istemişlerdir. Cibran aşireti rüesasından birisi de Bitlis'te mevkuftur. Halit Beydir. Bunun mevkufiyetine rağmen bu aşiret Cumhuriyeti idareye olan sadakat ve merbutiyetinden dolayı, silâhla mukavemet etmiştir. Bu telgraf ussatı o mıntıkaya sokmadığını ve bundan sonra da o mıntıkaya sokmayacağını temin eden bir telgraftır, imzaları ismail Beyle, biraderi Kasım Beyindir. Şayanı kayıt kuvvetleri de vardır. Meclisi Âlinin nazarı takdirine arz ediyorum. Takdirkâr bir cevap verilmesini teklif ederim.

Trabzon Mebusu Muhtar Bey, Meclis Başkanlığı'ndan uygun bir cevap verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Başkanlıkça uygun bir cevap yazılması kararı alınmıştır.²⁷⁷

1.3.2.3. Arkadaşlarıyla Verdiği Tavriler

İlyas Sami Bey'in arkadaşlarıyla birlikte Meclis'e sundukları 56 tavrı bulunmaktadır. Bu tavrilerinden 50 tanesi kabul edilerek işleme alınırken 5 tavrı reddedilmiştir. Bir tavrı hakkında nasıl bir işlem yapıldığı Meclis zabıtlarında tespit edilememiştir. İlyas Sami Bey'in arkadaşlarıyla TBMM'de verdiği ilk tavrı 5 Aralık 1921 tarihinde Meclis'in 122. birleşiminde görüşülmüştür. Hıyanet-i Vataniye suçlularından bazılarının af edilmesinin ertesi günkü görüşmelere eklenmesini Aydın Mebusu Esad Efendi ve diğer arkadaşları ile birlikte teklif etmişlerdir. Teklif kabul edilmiştir.²⁷⁸

Gelibolu Mebusu Celal Nuri Bey'in öncülüğünde İlyas Sami Bey'in de yer aldığı 2. tavrı 21 Ocak 1922 tarihinde verilmiştir. Tavrı Türk dostları Klod Farer'e teşekkürname yazılmasına ve Piyer Loti için Türkiye'nin Paris Temsilciliği tarafından hatırının sorulmasına dairdir. Tavrı kabul edilmiştir.²⁷⁹

²⁷⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 15, Birleşim: 68, s.107-108.

²⁷⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 15, Birleşim: 122, s.37.

²⁷⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 16, Birleşim: 148, s.96-97.

İlyas Sami Bey, 21 arkadaşıyla 18 Şubat 1922 tarihinde bir kanun teklifi vermiştir. Takrirleri 23 Nisan 1920 tarihinden önceki mahkûm olan şahısların af edilmesine dairdir. Adliye Encümenliği kanun teklifi hakkında incelemesini tamamlayarak mazbatasını Meclis'e göndermiştir. Adliye Encümenliği; mahkûmların afları için bir sebep olmadığını ve affedilmelerinin halk üzerinde kötü sonuç bırakacağı gerekçesiyle teklifin kabul edilmemesi yönünde görüş bildirmiştir. Bazı mebuslar konu hakkında açıklamalar yapmıştır. Özellikle Lazistan (Rize) Mebusu Ziya Hurşit Bey, teklifin kabul edilmesi gerektiğini, Anadolu'da birçok yerde oluşan milis kuvvetlerin, hapishanelerden insanları kaçırarak maiyetlerine kattıklarından örnek vermiştir. Bu milis kuvvetlerin uğramadıkları yerdeki mahkûmların ise çıkamadıklarını ifade etmiştir. Bu gibi sebepler göz önünde bulundurularak teklifin kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Fakat Adliye Encümenliğinin kararı kabul edilerek takrir reddedilmiştir.²⁸⁰

Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey ile birlikte, 11 Eylül 1922 tarihinde 4. takririni vermiştir. Takrirlerini Burdur Mebusu İsmail Subhi Bey'le arkadaşlarının kurtarılan memleketler için bazı tedbirler alınması hakkındaki teklifleri üzerinde yapılan tartışmalar sırasında sunmuşlardır. İlyas Sami ve Refik Beyler takrirlerinde; tartışmalardan bir şey elde etmeye çalışmak için olağanüstü tedbirlere ihtiyaç olduğunun ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Bu tedbir ve çarelerin şekil ve sureti hakkında, Hükümetçe uygun görülen kararların neler olması gerektiğinin Meclis'e anlatılması hususunda Heyeti Vekiliye Riyasetine (Bakanlar Kuruluna) havale edilmesini teklif etmişlerdir. Yapmış oldukları teklif kabul edilerek Heyeti Vekiliye Riyasetine gönderilmiştir.²⁸¹ Aynı tarihteki toplantıda Ali Rıza ve Saruhan Mebusu Refik Şevket Beylerle birlikte, İzmir ve Bursa'nın geri alınması dolayısıyla başkumandana milletin şükran ve minnetlerinin ulaştırılması hakkında teklif sunmuşlardır. Vermiş oldukları bu takrir ittifakla kabul edilmiştir.²⁸²

İlyas Sami Bey'in arkadaşlarıyla verdiği 6. takriri 25 Ekim 1922 tarihlidir. Takirde; vatanın Batısındaki Darülfünun talebesiyle (üniversite öğrencisi) Doğu Vilayetlerindeki yetimhanelerde bulunan talebelerin Meclis'e gelerek duygularını ifade etmek istemelerinden dolayı Meclis tarafından onurlandırılmalarını teklif etmişlerdir. Doğu Vilayetlerinden gelen talebelerin ebeveynlerinin Ermeniler tarafından şehit edildiklerinden bahsedilmiş, Edirne Mebusu Kazım Paşa'nın ilgi ve alakalarıyla milli bir eğitimle yetiştirildiği belirtilmiştir. Milli Mücadele'de önemli katkıları olan Darülfünun öğrencileri ve gençlerin sayısının artması temenni edilerek takrirleri kabul edilmiştir.²⁸³

---

²⁸⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 17, Birleşim: 161, s.9-11.

²⁸¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 22, Birleşim: 100, s.609-619.

²⁸² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 22, Birleşim: 100, s.620.

²⁸³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 24, Birleşim: 126, s.147.

İlyas Sami Bey, Doktor Rıza Nur Bey'in 78 arkadaşıyla 30 Ekim 1922 tarihinde verdiği ve bu gün dahi önemini muhafaza eden bir takrirden yer almıştır. Takrirleri²⁸⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesine, Yeni Türkiye Hükümeti'nin onun varisi olduğuna ve Hilafet makamının esaretten kurtarılacağına dairdir. Takrir aşağıdaki gibidir:

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Birkaç asırdır Saray ve Bab-ı Âli'nin cehalet ve sefaleti yüzünden Devlet ve millet azîm felaketler içinde müthiş bir surette çalkalandıktan sonra nihayet hurfe-i inkızaza atılmış bulunduğu bir anda Osmanlı İmparatorluğu'nun müessis ve sahibi hakikisi olan Türk Milleti Anadolu'da hem harici düşmanlarına karşı kıyam etmiş ve hem de o düşmanlarla birleşip millet aleyhine harekete gelmiş olan Saray ve Bab-ı Âli aleyhine mücahedeyle atılarak Ankara'da Büyük Millet Meclisi ve onun Hükümet ve ordularını birleşik harici düşmanın Saray ve Bab-ı Âli ile fiilen ve müsellahan ve malûm müşkilat-ı şedide ve mahrumiyeti elime içinde cidale girişmiş ve bugünkü halâs gününe vasıl olmuştur. Türk Milleti Saray ve Bab-ı Âli'nin hıyanetini gördüğü zaman Teşkilat-ı Esasiye Kanununu ısdar ederek onun birinci maddesiyle hâkimiyeti Padişah'tan alıp bizzat millete ve ikinci maddesiyle de icrai ve teşriî kuvvetleri onun yedikudretine vermiştir. Yedinci maddeyle harb ilanı, sulh akdi gibi bütün hukuku hükümraniyi milletin nefsinde cemeylemiştir. Binaenaleyh; O zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu münhedim olup yerine yeni ve millî bir Türkiye devleti, yine o zamandan beri Padişah merfu olup yerine Büyük Millet Meclisi kaim olmuştur. Yani bugün İstanbul'da bulunan heyet, mevcudiyetini usulen himaye edecek hiçbir meşru ve gayriecnebi kuvvete, müzaheretini milliyeye malik olmayıp zıllî zâil halindedir.

Millet eski (otokrat) Hükümeti şahsiye ve Saray halkı ve etrafının sefaleti esası üzerine müesses bir saltanat yerine asıl halk kitlesinin ve köylünün hukukunu himaye ve saadetini tekeffül eden bir Halk hükümeti İdaresi tesis ve vaz' etmiştir. Hal böyleyken İstanbul'da düşmanlar ile teşriki mesai etmiş olanların el'an hukuku Hanedandan bahseylemelerini görmekle müstağrakı hayret bulunuyoruz. Tevfik Paşa'nın telgrafı kadar garip ve acayip ve hilafı ma vaka' bir vesika tarihte nadir görülmüş şeylerdendir. Büyük Millet Meclisinin buna cevap vermesini bineanaleyh bervechiatı(aşağıdaki) kararın ittihazını talep ederiz:

- 1-) Osmanlı İmparatorluğu otokrasi sistemiyle beraber münkariz olmuştur.
- 2-) Türkiye devleti namıyla genç, dinç, Milli Halk Hükümeti esasları üzerine müesses Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül etmiştir.
- 3-) Yeni Türkiye Hükümeti münkariz Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hududu milli dâhilinde yegane varisidir.
- 4-) Teşkilat-ı Esasiye kanunuyla hukuku hükümrani milletin nefsinde verildiğinden, İstanbul'daki padişahlık mâdum ve tarihe müntekildir.
- 5-) İstanbul'da meşru bir hükümet mevcut olmayıp İstanbul ve civarı da Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Bineanaleyh oraların umuru idaresi de Büyük Millet Meclisi memurlarına tevdi edilmelidir.
- 6-) Türkiye Hükümeti hakkı meşru olan Makamı Hilafeti esir bulunduğu ecnebler elinden

---

²⁸⁴ Bu takririn hazırlanmasının bir evveliyatı bulunmaktadır. Bundan bahsetmek gerekirse olaylar şu şekilde ortaya çıkmıştır. Milli Mücadele'nin kesin zaferi olan Büyük Taarruz gerçekleştirilmiş ve 30 Ağustos'ta neticelendirilmiştir. Şimdi askeri safhası biten mücadelenin diplomatik safhası başlayacaktı. Mudanya Ateşkesi ile silahlar susmuş ve barış görüşmeleri için İtilaf Devletleri 28 Ekim 1922 tarihinde Ankara'yı Lozan Konferansına davet etmişlerdi. Müttefikler aynı zamanda siyasi bir kurnazlık yaparak 13 Kasım'da açılacak konferansa İstanbul Hükümetini de davet ettiler. Bu ikili davet Ankara'da siyasi bir hareketlilik yarattı. İstanbul Hükümetinin başındaki Tevfik Paşa Müttefiklerin bu teklifinden faydalanarak 29 Ekim 1922 tarihli bir telgrafı damadı vasıtasıyla gizlice Mustafa Kemal'e göndermiş ve Lozan'a gitmek için İstanbul'a bir heyet göndermesini istemiştir. Bu telgraf 30 Ekim 1922 tarihindeki Meclis oturumunda görüşmüştür. Lozan'da Türkiye'yi kimin temsil edeceği konusu üzerine hararetli tartışmalar yapılmıştır. Tartışmaların neticesinde yukarıda bahsettiğimiz takrir Meclise sunulmuştur. Bkz; Dursun Ali Akbulut, **Saltanat, Hilafet ve Milli Hâkimiyet**, Samsun, 1994, s.1-2.

kurtaracaktır.²⁸⁵

Bu tavrır bir sonraki oturumda 1 Kasım 1922 de Meclis'te yine müzakere edilmiştir. Teklifin 6. maddesinde değişiklik yapılması hususunda tavrır verilmiştir. Ayrıca teklifin Şeriye, Adliye ve Kanun-i Esasi Encümenlerine gönderilmesi kabul edilmiştir. Sonuçta Encümenler ortak karar olarak aşağıdaki metni açıklamışlardır:

MADDE 1. Teşkilât-ı Esasiye Kanuniyle Türkiye halkı, hukuku hâkimiyet ve hükümransını mümessili hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti mâneviyesinde gayrikabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimal ve iradei milliyeye istinad etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Misakı Millî hudutları dâhilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka şekli Hükümeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı hâkimiyeti şahsiyeye müstenid olan İstanbul'daki şekli Hükümeti 16 Mart 1336 dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addeylemiştir.

MADDE 2. Hilâfet, Hanedan Ali Osman'a aid olup halifelîğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu Hanedanın ilmen ve ahlâkan erşad ve aslah olanı intihab olunur. Türkiye Devleti Makamı Hilâfetin istinatgâhıdır.

Bu karar daha sonra mebusların oyuna sunulmuştur. Kanun tasarısı Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey'in muhalifliği dışında diğer mebuslar tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.²⁸⁶ Böylece Osmanlı Devleti Saltanat ve Hükümetiyle birlikte resmen sona ermiş, yeni Türkiye Devleti ilan edilmiştir.

25 Ocak 1923 tarihindeki toplantıda kendisinin öncülük ettiği ve 6 arkadaşıyla verdiği bir tavriri bulunmaktadır. Tavrirlerini verme sebepleri ise Lozan Sulh Konferansı müzakerelerinde İngilizlerin baş delegeşi olan Lord Curzon'un TBMM'deki Kürt Mebuslar için Mustafa Kemal Paşa tarafından tayin edildiği hakkındaki sözleri üzerinedir. Bu konu hakkında Meclis'te birçok mebus söz alarak Lord Curzon'un gerçek olmayan sözlerini eleştirmiştir. Bu hususta İlyas Sami Bey'in de konuşmaları bulunmaktadır ve yapılan müzakerelerin sonunda arkadaşlarıyla tavrirlerini vermişlerdir. Tavrirlerinde; İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un Lozan Konferansı'nda TBMM'deki Kürt mebuslarının cahil olduklarını ve Kürtlerin gerçek temsilcileri olmadıklarını söyleyerek hem TBMM'yi hem de Kürtleri tahrik ettiğine vurgu yapmıştır. Yanlış ve geçersiz olduğundan dolayı Lord Curzon'un ifadelerini protesto ettiklerini belirtmişlerdir. Bu hususun Meclisçe uygun bir şekilde bütün dünya kamuoyuna ilanını teklif etmişlerdir. Tavrirleri Hariciye Vekâletine gönderilmiştir.²⁸⁷

---

²⁸⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 24, Birleşim: 129, s.292-294.

²⁸⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 24, Birleşim: 130, s.305-315.

²⁸⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 26, Birleşim: 180, s.511.

3 Şubat 1923 tarihinde Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey tarafından yazılan “*Dalkılıç*” adlı marşın ordu marşı olarak kabul edilerek, Tunalı Hilmi Bey tarafından kürsüde okunması hususunda 12 arkadaşı ile birlikte taktir vermiştir. Fakat teklifleri reddedilmiştir.²⁸⁸

İlyas Sami Bey’in arkadaşlarıyla birlikte 10. taktiri 6 Mart 1923 tarihindeki Meclis’in gizli oturumunda “*Lozan Konferansındaki tekâlifî sulhiye üzerindeki müzakeret ve İcra Vekilleri Heyetine itimat taktirinin kabulü*” ile ilgili yapılan müzakerelerde sunulmuştur. İki maddeden oluşan taktir şöyledir:

1. İtilaf devletlerinin Lozan Konferansı neticesi olarak heyeti murahhasamıza tevdi ettikleri muahede projesi istiklâlimizi muhil şeraiti ihtiva ettiğinden şayanı kabul değildir. İtilaf devletleri bu projenin kabulünde ısrar ettikleri halde tekliflerini katiyen ret ederiz. Bu taktirde harp milletimiz için zaruri olur.

2. Pek mühim ve hayati olan Musul meselesinin hallini muvakkaten talik ve Avrupa hudutlarımızı tespit etmek için heyeti murahhasamızın ve Heyeti Vekilemizin verdikleri izahata muttali olduk. Malî ve iktisadî ve idarî mesailde memleket ve milletimizin hukuk hayatiye ve istiklâliyesini, tam ve emin olarak istihsal eylemek esas dahilinde sulh teşebbüsüne devam olunmasını ve Heyeti Vekilenin heyeti murahhasaya mezkûr esasa göre vazife ve talimat vermesini teklif ediyoruz.²⁸⁹

İlyas Sami Bey’in arkadaşlarıyla vermiş olduğu bu taktir üzerine Meclis’te tartışmalar yaşanmıştır. Hükümet taktiri kabineye itimat edilmesi olarak görmüştür. Taktirin oylanmasına 190 mebus iştirak etmiştir. 170 mebusun oyuyla taktir kabul edilmiştir.²⁹⁰

8 Mart 1923 tarihinde 11. taktirini 27 arkadaşı ile birlikte vermiştir. Erzincan Mebusu Tevfik Bey’in öncülük ettiği taktirlerinde; Doğu Vilayetlerindeki muhacirlerin askerlikten 4 ay daha tecil sayılmaları hususu için Müdafaa-i Milliye Vekâletine tebliğ gönderilmesini talep etmişlerdir. Teklifleri kabul edilmiştir.²⁹¹

Aydın Mebusu Esat Efendi, 1 Nisan 1923 tarihindeki Meclis toplantısında 120 arkadaşı ile “*Teşkilâtı Esasiye Kanununun maddei müzeyyesinin ilgasına ve tecdidi intihaba dair kanun teklifi (2/703)*” hakkında bir taktir vermiştir. Kanun teklifine İlyas Sami Bey de katılmıştır. Taktirlerinde şu ifadeler yer almaktadır:

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Müdafaa-i memleket gayesiyle toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi bu ümmiyeyi istihsal etmekte mefahiri tarihiyeyi ihraz ve haleflerinin takdiratını celbetmiştir. Memleket şimdi mesaili sulhiye ve terakkiyatı iktisadiye gibi her biri bihakkin en nazik menafii âliyeyi ihtiva eden iki mühim ve mukaddes gayeyi istihdaf ediyor. Bu hususta arayı umumiyeyi tecdiden ihraza şiddetle lüzumu kati vardır. Üç senelik terakkiyatı fikriye ile mütenasip arayı umumiyeye

²⁸⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima: 3, Cilt: 27, Birleşim: 186, s.132.

²⁸⁹ T.B.M.M. Gizli Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima: 4, Cilt: 28, Birleşim: 6, s.181.

²⁹⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima: 4, Cilt: 28, Birleşim: 6, s.190.

²⁹¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima: 4, Cilt: 28, Birleşim: 7, s.37-38.

muhassalası mukadderatı millete daha âzami bir cereyanı inkişaf vereceği vâresteri iştibahtır. Teşkilât-ı Esasiye Kanunundaki madde münferide bu ihtiyacı mübremi ifaya ve arayı milleti tecdide müsaid olmadığından tayedilmediği takdirde tecdidi intihap müteassir ve bilhassa havallî müstahlâsanın intihaba iştiraki gayrikabil olacağına göre âzami bir iki mah zarfında arayı âmmei milliyeyi en kuvvetli bir şekilde istihsal; maddenin tayyını ve tecdidi intihap kararını zaruri kılmaktadır. Binaenaleyh, âtideki mevaddı kanuniyenin müstaceliyet kararıyla şimdi doğrudan doğruya ruznameye alınarak Heyeti Umumiyyede müzakeresini ve intacını teklif eyleriz.

MADDE 1. — 20 Kânunusani 1337 tarihli madde münferide mülğadır.

MADDE 2. — İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

MADDE 3. — İşbu kanunun icrasına Türkiye Büyük Millet Meclisi memurdur.

Takririn müzakere edilip edilmemesi oylanmış ittifakla müzakere edilmesi kabul edilmiştir.²⁹²

İlyas Sami Bey, 15 Nisan 1923 tarihinde Mardin Mebusu Necib Bey'in 16 arkadaşı ile verdiği takrirden yer almıştır. Takrirlerinde; 29 Nisan 1922 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1. maddesinin düzenlenmesini talep etmişlerdir.²⁹³ Saltanatın kaldırılarak Türk halkının temsilcisi bulunan TBMM aleyhinde yapılacak olan faaliyetlerin vatan hainliğiyle suçlanmasını önermişlerdir.²⁹⁴ Yapmış oldukları bu teklif mebuslar tarafından tartışılmıştır. Özellikle Sırrı Bey, karşıt bir konuşma yapmıştır. İfade özgürlüğüne engel olunmaması için kararın kabul edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Fakat onun bu fikrine karşı çıkan mebuslar "*TBMM'yi kimseye ezdirtmeyiz vatanımıza kast eden birçok düşman varken onu koruyup kollamak görevimizdir*" ifadelerinde bulunmuşlardır. Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey, konuşmasının bir bölümünde şu ifadeleri kullanmıştır:

Efendiler! Memlekette Hâkimiyeti Milliyenin teessüsüne ve her suretle bunun kanun tahtında tanzim olunmasına, teyit olunmasına dair olan bir teklifin âlemi ilim ve irfanın teveccühünü kaybettireceği yolundaki fikre, mantığa bir türlü aklımı erdiremiyorum ve bununla ne alâkası olduğuna da bir türlü akıl erdiremiyorum.

Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey madde üzerinde bazı kelimelerin düzenlenmesi hakkında takrir vermiştir. Takriri şu şekildedir: "*(Meşruiyeti aleyhinde) fıkrası yerine (meşruiyetine isyanı mutazamının) fıkrasının ve (muhalet) kelimesinden evvel (ankasdin) kelimesinin ilâvesini teklif ederim.*" Onun bu teklifi mebuslar tarafından kabul edilmiştir. Sonuç olarak verilen kanun takririnin son şekli aşağıdaki gibi olmuştur:

Saltanatın ilgasına ve hukuku hâkimiyet ve hükümlerinin gayrikabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyenin de mündemiç bulunduğu dair 1 Teşrinisani 1338 tarihli karar hilâfında veya Türkiye Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine isyanı mutazamının kavlen veya tahriren veya fiilen ankasdin muhalet veya ifsadat ve neşriyatta bulunan kesân haini vatan addolunur.²⁹⁵

²⁹² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 4, Cilt: 28, Birleşim: 15, s.283-284.

²⁹³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 4, Cilt: 29, Birleşim: 25, s.175.

²⁹⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 4, Cilt: 29, Birleşim: 25, s.182-183.

²⁹⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 4, Cilt: 29, Birleşim: 25, s.189-190.

İlyas Sami Bey, 13 Ağustos 1923 tarihinde öncülük ettiği 14. takririni 10 arkadaşı ile beraber vermiştir. Takrirlerinde; Milli Mücadeleyi başarıya ulaştırarak “*Sevr’in siyah sayfalarını Lozan’ın beyaz, parlak sayfalarına dönüştüren*” kahraman orduya Meclis’in şükran ve saygılarının bildirilmesini teklif etmişlerdir. Teklif kabul edilmiştir.²⁹⁶

17 Ekim 1923 tarihinde 30 arkadaşı ile birlikte takrir vermiştir. Takrirlerini “*Mütareke bidayetinde vatanın emri müdafaası maksadıyla ika edilen ceraim hakkında kanun lâyihasıyla (1/68), Maraş Mebusu Hasib Beyle rüfekasının, Vatanın emri müdafaasını temin zamanında alınmış olan nukut ve emvale mütaallik deavinin ademi istimai ve Hazinece tazmini hakkında kanun teklifi (2/115)*” müzakerelerinde Lâyiha ve Adliye Encümenleri mazbataları sonrasında vermişlerdir. Kanununun 1. maddesi şu şekildedir:

Vatanın tecavüze mâruz kaldığı tarihin mebdei addolunan 21 Teşrinievvel 1334 mütareke tarihinden bilitibar kuvayı muntazammai milliyenin tarihi teşekkülü olan 16 Ağustos 1336 tarihine kadar Müdafaai Hukuk Cemiyetleri rüesa ve âzası ve Kuvayı Milliye kumandanlarıyla maiyetleri tarafından düşmanın tecavüzüne karşı vatanın emri müdafaası ve istihlâsı gayesini temin ve istihsal zımında ika edilen ceraim affedilmiştir.

İlyas Sami Bey ve arkadaşları ise kanun maddesinin şu şekilde düzeltilmesini önermiştir:

24 Teşrinievvel 1334 mütareke tarihinden bilitibar Lozan Muahedei Sulhiye’sinin tarihi imzası olan 24 Temmuz 1339 tarihine kadar Müdafaai cemiyetleri rüesa ve âzası ve Kuvayı Milliye kumandanlarıyla maiyetleri taraflarından düşman veya düşmanın amaline hadim eşhasın tecavüzüne karşı vatanın emri müdafaası ve istihlâsı gayesini temin ve istihsal esnasında ika olunan cürümlerle Harekâtı Milliyenin cereyan eylemiş olduğu arazide ika edilen bilcümle ceraim mürtekipleri hakkında hıyaneti vataniye ve şekavet cürmünden maada hukuku şahsiye baki kalmak üzere affı umumi ilân edilmiştir.²⁹⁷

Onların tekliflerinden başka benzer takrirler de verilmiştir. Takrirlerin çoğunda konunun Adliye ve Müdafaai-i Milliye Encümenlerine gönderilmesi talep edilmiştir. Yapılan oylama sonucunda takririn Adliye ve Müdafaai-i Milliye Encümenlerine gönderilmesi kabul edilmiştir.²⁹⁸

İstanbul Mebusu Abdurrahman Şeref Bey’in 24 Ekim 1923 tarihinde 27 arkadaşıyla verdiği takrirden yer almıştır. Takrirlerinde; Adliye Encümenliğinde bulunan aflu ilgili tasarı ve tekliflerin bir araya toplanarak genel affa dönüştürülmesini ve Adliye Encümenliğine havalesini teklif etmişlerdir.²⁹⁹ Meclis zabıtlarında bu takrirden ilgili ne tür bir işlem yapıldığı tespit edilememiştir. Fakat 30 Ekim 1923 tarihli toplantıda İlyas Sami Bey, arkadaşlarıyla birlikte aynı konu üzerine takrir sunmuştur. Takrirlerinde; Genel Af İlanına Dair Kanun teklifinin acilen müzakere edilmesini

²⁹⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 3, s.43.

²⁹⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 37, s.730.

²⁹⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 37, s.733.

²⁹⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 3, Birleşim: 41, s.10.

talep etmişlerdir. Teklifleri Adliye Encümenine gönderilmiştir.³⁰⁰ 10 Aralık 1923 tarihindeki Meclis'in 65. birleşimindeki toplantıda arkadaşlarıyla birlikte yine Genel Af Kanunu hakkında taktir vermiştir. Taktiri; *“Zafer ve Sulh şerefine kötü ve utanç verici suçlar işleyenler ayrı tutulmak üzere cezalarının üçte ikisini tamamlayan mahkûmların kalan cezalarının affına ve müebbet kürek ile sürgüne mahkûm olanların cezalarının on beş seneye indirilerek değiştirilmesi”* ile ilgilidir.³⁰¹ Teklifleri kabul edilmiştir.

8 Kasım 1923 tarihinde 19. taktirini Mübadele, İmar ve İskân Kanun Tasarısı görüşmelerinde arkadaşları ile birlikte vermiştir. Kanun tasarısının 8. maddesinde, memlekette tahrip edilmiş pek çok emlak ve mesken olduğu belirtilmiştir. Bunların sahiplerinin emlak ve meskenlerden yoksun olarak evsiz kaldıklarına dikkat çekilmiştir. Belirtilen kanun maddesine: *“Mübadeleye tâbi olan muhacirine verilecek emvali metrukeden geri kalan alelumum emlâk ve arazii metruke düşman ve usat ve hasbellüzum Hükümet tarafından tahrip edilmiş olan emlâk sahiplerine zayıatlarının miktarına göre tevzi ve ita olunur”* şeklinde ekleme ya da ayrı bir madde yapılmasını teklif etmişlerdir. Onların bu taktiri üzerine mebuslar açıklamalarda bulunmuşlardır. Erzincan Mebusu Sabit Bey, taktiri kabul edilmesini istemiş, halkın yaşadığı zorlukları anlatan bir konuşma yapmıştır. Maliye Vekili Hasan Bey ise taktirin maliyeye getirebileceği yükün de göz önünde bulundurulmasını talep etmiştir. Açıklamasında Hükümet emval-i metrukeyi halka verse bile ücretlerini Hükümetin ödemek zorunda kalacağını belirtmiştir. Müzakereler neticesinde kanun tasarısının bir an önce halledilmesi gereken mesele olduğu belirtilerek taktirin ayrı bir madde olarak kabul edilmesi hususunda tetkik edilmesi için Adliye Encümenliğine gönderilmesi kararlaştırılmıştır.³⁰²

24 Aralık 1923 tarihindeki toplantıda Erzurum Mebusu Kazım Efendi'nin öncülük ettiği taktire İlyas Sami Bey de imza koymuştur. Taktirlerinde; İstiklal Mahkemesi Kanunu'nun 5. maddesinin değiştirilmesine dair müzakerelere gerek olmadığından Layiha Encümeni mazbatasının oylanmasını teklif etmişlerdir.³⁰³ Yapmış oldukları teklif kabul edilerek mebuslar tarafından oylama gerçekleştirilmiştir. İlyas Sami Bey'in de kabul oyu kullandığı 100 kişi evet, 31 kişi ret ve 4 çekimser oy kullanılmıştır. Yeterli sayıda oy kullanan mebus bulunmadığından dolayı konunun bir sonraki toplantıda tekrar görüşülmesine karar verilmiştir.³⁰⁴ Bir sonraki toplantıda yapılan oylama neticesinde ise Kanun teklifinin reddini öneren Layiha Encümeni mazbatası kabul edilmiştir.³⁰⁵

³⁰⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 3, Birleşim: 44, s.106.

³⁰¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 4, Birleşim: 65, s.148, 151-152.

³⁰² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 3, Birleşim: 50, s.303-305.

³⁰³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 4, Birleşim: 73, s.444.

³⁰⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 4, Birleşim: 73, s.447.

³⁰⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 4, Birleşim: 74, s.455,485.

Menteşe Mebusu Şükrü Kaya Bey'in hafta tatili hakkındaki kanun teklifine İlyas Sami Bey de katılmıştır. Takrirlerini 31 Aralık 1923 tarihinde sunmuşlardır. 15 maddelik kanun tekliflerinde kısaca bir kişinin haftanın her gününü çalışarak geçirmesinin zorluğundan bahsedilerek, haftanın bir gününün tatil edilebileceği belirtilmiştir. Tatil edilecek gün için ise Cumanın uygun olacağı ifade edilmiştir. Kanun teklifi hakkında İktisat Encümenliği, görüşlerini açıklayan bir mazbata sunmuştur. Maddelerden bazıları üzerinde değişiklikler yapılmasını önererek kanun teklifinin kabul edilmesi yönünde görüş bildirmiştir. Kanun teklifi maddeleri 31 Aralık 1923 ve 2 Ocak 1924 tarihli toplantılarda müzakere edilerek nihai şeklini almış ve kabul edilmiştir.³⁰⁶

İlyas Sami Bey 22. takririni 21 Şubat 1924 tarihindeki toplantıda arkadaşlarıyla birlikte vermiştir. Takrirleri Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 6. ve 8. maddesinin düzeltilmesiyle ilgili olmuştur. Takririn zabıtlardaki hali aşağıdaki gibidir:

Riyaseti Celileye

- Madde 1. Nisabı Müzakere Kanununun altıncı ve sekizinci maddelerini muaddil 8 Mart 1339 tarihli Kanunun birinci maddesi berveçhiati tadil olunmuştur.
Madde 2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Azasına senevi üç bin altı yüz lira tahsisat ita olunur
Madde 3. İşbu Kanun Mart 1340 iptidasından itibaren meriyüllerdir.
Madde 4. İşbu Kanun Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur.
Nisabı Müzakere Kanununun balâda gösterilen maddei muaddelesinin arz olduğu veçhile tadilinin bugünkü ruznameye alınarak müstacelen müzakeresini teklif eyleriz.

Kanun teklifinin maddeleri ayrı ayrı oylanmış herhangi bir değişiklik yapılmadan aynen kabul edilmiştir.³⁰⁷

İlyas Sami Bey, 3 Mart 1924 tarihinde günümüzde hala önemini koruyan üç kanun teklifinde yer almıştır. Kanun tekliflerinden ilki; Siirt Mebusu Halil Hulki Bey'in 50 arkadaşıyla verdiği Şeriye ve Evkaf ile Erkânı Harbiye Vekâletlerinin kaldırılması ile ilgilidir. Kanun teklifleri 14 maddeden ibarettir. 14 madde Meclis'teki mebuslar tarafından müzakere edilmiş bazı küçük değişiklikler yapılarak kabul edilmiştir.³⁰⁸ İkinci kanun teklifinin konusu, Tevhid-i Tedrisat Kanunu hakkındadır. Saruhan Mebusu Vasıf Bey'in öncülüğünde pek çok mebusun iştirak ettiği bu takrirden İlyas Sami Bey de yer almıştır. Kanun teklifleri 7 maddeden ibarettir. Maddeler üzerinde herhangi bir değişik yapılmadan kanun teklifi kabul edilmiştir.³⁰⁹ Üçüncü kanun teklifinin konusu ise Hilafetin kaldırılması ve Osmanlı Hanedanı mensuplarının Türkiye dışına çıkarılması hakkındadır. 13 maddelik kanun teklifi İlyas Sami Bey'le birlikte 54 mebus tarafından sunulmuştur.³¹⁰ Kanun teklifi herhangi bir değişiklik yapılmadan aynen kabul edilmiştir.

³⁰⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 4, Birleşim: 77, s.598-618; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 4, Birleşim: 78, s.632-643.

³⁰⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 6, Birleşim: 108, s.202-204.

³⁰⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 7, Birleşim: 2, s.21-24.

³⁰⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 7, Birleşim: 2, s.25-27.

³¹⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 7, Birleşim: 2, s.27-69.

6 Mart 1924 tarihinde 26. takririni arkadaşlarıyla birlikte vermiştir. Takrirlerinde; Mübadele sonrasında anavatana gelen vatandaşlara emval-i metrukeyle geçici olarak mal mülk verilmesi, hatta bu konuda başvekâlet kanun tasarısı hazırlanması için İskân ve Umuru Tasarrufiye Encümenlerine konunun havale edilmesi teklif edilmiştir. Vatandaşların yaşadığı zorluklardan dolayı bu takririn önemli olduğu belirtilerek Encümenlerce hemen çalışma yapılması istenmiştir. Teklifleri kabul edilmiştir.³¹¹

Halil Hulki Efendi'nin 8 Mart 1924 tarihinde arkadaşlarıyla verdiği Bitlis ve Genç vilayetlerinin lağvıyla Muş vilayetinin oluşturulması hakkındaki takrirden yer almıştır. Kanun tekliflerini 4 madde olarak sunmuşlardır. Takrir hakkında Meclis'te nasıl bir işlem yapıldığı tespit edilememiştir. Bahsi geçen kanun maddeleri şu şekildedir:

Madde 1. Bitlis, Genç vilâyetlerinin lağvı ile merkezi Muş'ta olmak üzere Muş vilâyeti teşkil edilmiştir.

Madde 2. Sabıkan Bitlis'e merbut olan Mutki kazası Bitlis kazasıyla maan Muş'a ve sabıkan Genç vilâyetine merbut Kulb ve Çapakçur kazaları kezalik Muş'a ve Hizan kazası Siirt, Ahlat kazası Van vilâyetlerine raptedilmiştir.

Madde 3. İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 4. İşbu kanunun icrasına Dâhiliye Vekili memurdur.³¹²

9 Mart 1924 tarihindeki toplantıda 28. takririni 158 kişiyle birlikte vermiştir. Şehit Albay Nazım Bey'in annesi Libas Hanım için önceki sene çıkarılan bir kanunla Maliye Bütçesi'nden 900 kuruşluk bir ödeme yapıldığı, bu miktarın az olmasından dolayı ücretin 60 liraya yükseltilmesi hususunda 1. maddenin düzeltilmesini teklif etmişlerdir. Onların bu teklifleri yapılan müzakereler sonucunda kabul edilmiştir.³¹³

İlyas Sami Bey 13 Mart 1924 tarihli toplantıda üç adet takrir vermiştir. Bu takrirlerin birincisi; Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu'nun 15. maddesine aşağıdaki maddenin ilave edilmesini arkadaşlarıyla teklif etmişlerdir:

On üçüncü, on dördüncü maddelerde zikrolunan daimî ve muvakkat muallimler Artvin Ardahan, Erzurum, Ergani, Bayezid, Bitlis, Hakkâri, Siird, Süleymaniye, Kars, Kerkük. Genç, Muş, Musul, Van, Dersim ve Erzincan vilâyetlerindeki orta tedrisat mekteplerine gönderildikleri ve vilâyetlerin sakinlerinden olmadıkları takdirde maaş ve fevkalâde tahsisatları mecmuunun varisi kadar zam alırlar.

Teklif kabul edilmiştir.³¹⁴ İkinci takrirlerinin konusu; Türkiye ile Macaristan Krallığı arasında imzalanan dostluk antlaşmasının Macaristan Meclis'inde kabul ve onaylanması ile ilgilidir. Aynı şekilde TBMM'nin de konuyu ele alarak neticelendirmesini teklif etmişlerdir. Takrirleri kabul

³¹¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 7, Birleşim: 5, s.136.

³¹² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 7, Birleşim: 6, s.194-195.

³¹³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 7, Birleşim: 7, s.206-211.

³¹⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 7, Birleşim: 11, s.389-390.

edilmiştir.³¹⁵ Üçüncüsü ise; Mübadele İmar ve İskân Kanunu'nun 8. maddesine ek olarak (3/217) numaralı kanun teklifinden ibarettir. Önerdikleri kanun maddesi: “*Madde mübadeleye tabi olan muhacirine verilecek emvali metrukeden düşman usat ve hasbel lüzum Hükümet tarafından tahrik edilmiş olan emlâk sahiplerine zayıatlarının miktarına göre tevzi ve itâ olunur.*” şeklindedir. Onların bu teklifi hakkında İmar ve İskân Encümenliği olumlu bir rapor Meclis'e sunmuştur. Takririn Maliye Encümenince de tetkik edilmesine karar verilmiştir. Maliye Encümenliği teklifi inceleyerek kabul edilmesi yolunda görüş bildirmiştir. Konu Meclis'te tartışılmış, maddenin son şekli şu şekilde kabul edilmiştir:

Mübadeleye gayri tâbi eşhasa ait olup Hükümet yedinde bulunan metruk emlâk ve arsa, düşman, usat ve hasbellüzum Hükümet tarafından hedim ve tahrip veya harb dolayısıyla ihraç edilmiş olan emlâk sahiplerine, muhtaç olanlar tercih edilmek şartıyla zayıatlarının derecesi nisbetinde tevzi ve temlik olunur.³¹⁶

İlyas Sami Bey'in arkadaşlarıyla verdiği diğer takrir Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in geride kalan ailesine dairdir. Takririnde; Damat Ferit tarafından idam ettirilen şehit Boğazlıyan eski Kaymakamı Kemal Bey'in ailesine daha önce bir kanunla tahsis edilen maaşın yeterli olmadığını belirterek maaşın arttırılması için tekliflerinin Maliye Encümenliğine gönderilerek incelenmesini 22 Nisan 1924 tarihinde istemişlerdir. Maliye Encümenliği yaptığı inceleme sonucunda Eski Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in ailesine verilen maaşın 500'den 1000 kuruşa çıkartılmasını uygun görerek kabul etmiştir.³¹⁷

İlyas Sami Bey 33. takririni 51 arkadaşlarıyla birlikte Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Bütçesi görüşmelerinde 19 Şubat 1925 tarihinde vermiştir. Bu konuda 154. fasılda Vilayet Maaşatı konusu görüşülürken takrirlerini sunmuşlardır. İlyas Sami Bey ve arkadaşları takrirlerinde vilayetlerde görev yapan polis, jandarma ve memurların görevlerinin önemli olduğuna değinerek bu vazifelerde bulunanların yeterli düzeyde maaş almaları gerektiğini açıklamışlardır. Bundan dolayı maaşlarına 10'ar lira zam yapılmasını teklif etmişlerdir. Onların bu teklifleri incelenmek üzere Maliye Encümenliğine gönderilmiştir. Maliye Encümeni incelemesini tamamlayarak takririn 161. fasıldaki Tahsisat-ı Fevkalade ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Isparta Mebusu Mükerrerem Bey söz alarak polis memurlarına 10'ar lira zam yapılması istendiğine değinmiş 161. fasılın ise bütçeye konulan tahsisat olduğunu ifade etmiştir. Açıklamalar sonrasında 154. fasılın arttırılmasına dair takrir Maliye Encümenliği tarafından incelenerek zam yapılması uygun görülmemiştir. Bu nedenle ödenek ücreti 844.440 lira olarak kabul edilmiş ve takirde belirtilen zam teklifi reddedilmiştir.³¹⁸

³¹⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 7, Birleşim: 11, s.408.

³¹⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 7, Birleşim: 11, s.411-419.

³¹⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 8, Birleşim: 44, s.1054-1056.

³¹⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 14, Birleşim: 60, s.164-166.

İlyas Sami Bey, 7 Mart 1925 tarihindeki toplantıda verilen iki kanun teklifinde değişiklik yapılmasına dair takrirlerde yer almıştır. Takrirlerden birincisinde; Sanayi-i Nefise Mektepleri için atölyenin, Tıp Fakültesi'ndeki laboratuvar kadar önemli ve gerekli olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle Sanayi-i Nefise Mektepleri'nin yeni yönetmeliklerinde atölyelerin yeniden düzenlenmesi kararı alınmıştır. Fakat yeni bütçe ile bunun yapılmasının mümkün olmadığından Sanayi-i Nefise Mektebi kadrosuna 35 lira aylık maaşla yeniden bir atölye muallimi tahsisatının ilavesini teklif etmişlerdir. 50 imza ile verdikleri bu teklifleri kabul edilerek 420 lira artışla 9.900 liradan 10.320 liraya çıkartılmıştır.³¹⁹ İkinci takririni ise; Maarif Vekâleti Bütçesi görüşmelerinde vermiştir. Burada 245. fasılda mevcut yatılı ilkokulların maaş ve masrafı faslında olan 400.000 liranın 200.000 lira ilaveyle 600.000 liraya çıkartılması istenmiştir. Teklif reddedilmiştir.³²⁰

İlyas Sami Bey 35. teklifini 9 Mart 1925 tarihli toplantıda Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye (Sağlık ve Sosyal Yardım) Vekâleti Bütçesi'nin müzakeresi görüşmelerinde vermiştir. Takirde; Aşar Kanunu'nun lağvı ve Tarik bedelinin yol masrafına tahsisi ile vilayetlerin kendi içindeki müesseselerin masraflarını karşılayamayacak hale geldiği ifade edilmiştir. Bu müesseselerin devam edebilmeleri için 203. muavenet faslının 1. maddesine 200.000 liranın ilave edilmesini arkadaşları ile beraber teklif etmiştir.³²¹ Teklifin oylamasına geçileceği sırada Meclis'te yeterli sayının bulunmamasından dolayı takrir başka bir toplantıda görüşölmek üzere ertelenmiştir. 10 Mart 1925 tarihindeki oturumda tekrar ele alınan takrir incelenmesi için Maliye Encümenliğine gönderilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda teklif kabul edilmiştir.³²²

11 Mart 1925 tarihindeki toplantıda Nafia Vekâleti Bütçesi görüşmelerinde verilen iki ayrı kanun değişikliği teklifinde yer almıştır. Bunlardan ilki; Diyarbakır Mebusu Fevzi Bey'in öncülüğünde 55 kişinin imzaladığı takiridir. Takirlerinde Nafia Vekâletinde Müsteşarlık ile 3 Genel Müdürlük için (Demiryolları, Turuku Maabir ve Nafia Müdürlükleri) uzmanlık ücreti adıyla aylık 100'er liradan 4.800 liranın eklenmesini teklif etmişlerdir. Teklif 247. faslın 6. maddesinden sonra 7. madde olarak uzman ücreti adıyla 4.800 lira olarak kabul edilmiştir.³²³ Takrirlerin ikincisi ise; Sarayönü-Akhisar-Koçhisar arasında dar hatlı demiryolu inşası için kurulacak şirkete Hükümetin yardımda bulunması için Nafia Bütçesi'nin 258. faslına 6. madde olarak 500.000 liranın eklenmesinin teklifidir. Teklif Maliye Vekili'nin de olumlu açıklamalarıyla kabul edilmiştir.³²⁴

³¹⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 15, Birleşim: 71, s.207.

³²⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 15, Birleşim: 71, s.220-222.

³²¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 15, Birleşim: 73, s.310-311.

³²² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 15, Birleşim: 74, s.321-322.

³²³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 15, Birleşim: 75, s.361-362.

³²⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 15, Birleşim: 75, s.365-369.

İlyas Sami Bey, 12 Mart 1925 tarihindeki toplantıda ise üç ayrı takirde yer almıştır. Takirlerin ilkinde; Çorum Mebusu merhum Refit Recai Bey'in Macaristan'da ziraat tahsilinde bulunan ve İstanbul'da hususi bir mektepte öğrenim gören çocuklarının eğitimlerini tamamlayana kadar masraflarının Hükümet tarafından karşılanmasını istemişlerdir. Teklifleri kabul edilmiştir.³²⁵ Diğer iki takirini Nafia Vekâleti Bütçesi görüşmelerinde verilen kanun değişikliği ile ilgilidir. Birinci takirde; 19 Nisan 1920 tarihinde 489 numaralı kanunla Mersin Limanı'nın inşaatı için gerekli tahsisatın Meclis tarafından kabul edildiği belirtilerek bu sene Nafia Bütçesi'nin 263 (A) faslına mevzu olan tahsisatın 500.000 liraya çıkarılmasını teklif etmişlerdir. İkinci takirde ise; yine 263. fasıla Amasra'da bulunan limanın tamirinin ve inşaatının tamamlanması için 200.000 lira ilave edilmesini teklif etmişlerdir. Sundukları iki teklif kabul edilmiştir.³²⁶

İlyas Sami Bey, 21 Mart 1925 tarihli oturumda kendisinin öncülük ettiği İstiklal Madalyası hakkında takir vermiştir. Takirinde; İstiklal Mahkemeleri'nde çalışan mebuslara da cepheye çalışan arkadaşları gibi kırmızı – yeşil kurdeleli İstiklal Madalyası verilmesini teklif etmiştir. Onun bu teklifi Müdafaa-i Milliye Encümeni'ne gönderilmiştir.³²⁷ Ertesi gün Meclis toplantısında Müdafaa-i Milliye Encümeni, konu hakkındaki görüşlerini Meclis'e sunmuştur. Encümen, İstiklal Mahkemesi'nde görev yapan mebusların zor şartlar altındaki görevlerinden dolayı onlara da kırmızı – yeşil kurdeleli madalyalar verilmesini kabul etmiştir. Bu hususta İstiklal Mahkemeleri'nde görev yapan 36 kişinin isimleri Meclis'e sunularak kırmızı – yeşil kurdele almaya hak kazandıkları belirtilmiştir.³²⁸

22 Mart 1925 tarihli toplantıda iki ayrı takir vermiştir. İlk takirini Topçu Binbaşılığından ayrılan Mütareke döneminde Bekir Ağa Bölüğü'ne hapsedilen sonrasında Malta Adası'na sürgün edilen Rıza Bey'in vefatından dolayı ailesinin geçim sıkıntısı yaşaması üzerinedir.³²⁹ İlyas Sami Bey ve arkadaşları Rıza Bey'in ailesine maaş verilmesi teklifinde bulunmuştur. Teklifleri kabul edilmiştir.³³⁰ İkinci takir yine benzer bir konu hakkındadır. *Çorum Mebusu merhum Ferit Beyin haremî Kâmuran Hanım ve oğulları Tahir ve Bahir Beylerin her birine şehri 25'er lira vatan hizmetinden dolayı maaş verilmesi talepleri kabul edilmiştir.*³³¹

Kendisinin öncülük ettiği 44. takirini 11 Kasım 1925 tarihinde 8 arkadaşıyla beraber vermiştir. Takirlerinde; Posta Kanunu'nun muafiyet faslıının 4. fıkrasından Tayyare Cemiyeti'nin istifade ettirilmesini istemişlerdir.³³² Meclis Reisi temenni mahiyetinde olmasından dolayı takirinin Hükümete havale edileceğini söylemesi üzerine Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey karşı çıkarak

³²⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 15, Birleşim: 76, s.397-398.

³²⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 15, Birleşim: 76, s.401-405.

³²⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 18, Birleşim: 108, s.296.

³²⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 18, Birleşim: 109, s.393-394.

³²⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 18, Birleşim: 109, s.422.

³³⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 18, Birleşim: 109, s.425.

³³¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 18, Birleşim: 109, s.427-429.

³³² BCA, 30, 10, 7, 43, 6, 3.

“Kanunu, bir tahrir tadil edemez” ifadesinde bulunmuştur. Bunun üzerine Meclis Reisi teklifin kanun olmadığını, temenni mahiyeti taşımasından dolayı Hükümete gönderileceğini eğer gerekirse Hükümetin kanun tasarısı hazırlayarak geri gönderebileceğini açıklamıştır. İtirazlar devam etse de tahrir Hükümete havale edilmiştir.³³³ Bu konu bir iki ay sonra tekrar gündeme gelmiş İlyas Sami Bey arkadaşlarıyla konu hakkında kanun teklifinde bulunmuştur.

25 Ocak 1926 tarihinde 3 arkadaşıyla tahrir sunmuşlardır. Tahrirlerinde Türk Tayyare Cemiyeti’nin,³³⁴ posta mektupları ücretinden muaf tutulan kurumlar arasına alınması hakkında kanun tasarısının acilen müzakeresini talep etmişlerdir. Teklifleri kabul edilmiş ve şu maddeler üzerinde müzakereler başlamıştır:

Madde 1. Türk Tayyare cemiyeti 26 Teşrinisani 1339 tarihli Posta Kanununun 30. maddesinin dördüncü fıkrasında mezkûr müessesat meyanına ithal (adı geçen kurumları kapsamı) olunmuştur.

Madde 2. İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3. İşbu kanunun ahkâmını icraya Dâhiliye ve Maliye Vekilleri memurdur.

İlyas Sami Bey söz alarak birinci madde hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur:

Birinci maddede müraselat (resmi mektuplar) tabiri var. Bu ciheti Heyeti Celilenizin nazarı dikkatine arz etmek istiyorum. Cemiyet muhaberattan çektiği müşkülâtta başka, daha fazla yahut o nispette Ziraat Bankasının veya sair müessesatın (kurum, kuruluş) tavassutunda da müşkülâta uğruyor. Nakit irsalâtında veya muhaberatta tehhür oluyor. Bu itibarla bu müraselat tabirinde Celâl Bey arkadaşımızın fikirlerindeki manada kastedilmek üzere maddenin aynen kabulünü rica ediyorum. Yani nakdî irsalâtında, muhaberata, gibi muafiyete tabi olması lâzımdır Esasen maksat da budur.³³⁵

İlyas Sami Bey yaptığı açıklamada Türk Tayyare Cemiyeti’nin ücretlerden muaf tutulmasını talep etmiştir. Muvazene-i Maliye Encümenliği de bu görüşü kabul ettiğini belirtmiştir. Maddelerin kabulü ve yasalaşması için yapılan oylamaya 153 mebus iştirak etmiş ve 152’si kabul oyu vererek yasalaşmıştır.³³⁶

İlyas Sami Bey, 17 Mart 1926 tarihinde kanun değişikliği hakkında 46. tahririni *Umum memurin kanunu unvanlı (2/376) numaralı kanun teklifi görüşmelerinde* arkadaşlarıyla beraber vermiştir. Tahrirlerinde Kanunun 73. maddesinde değişiklik yapılmasını teklif etmişlerdir. Kanun maddesi aşağıda görüldüğü gibidir:

³³³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 19, Birleşim: 6, s.79-80.

³³⁴ İlyas Sami Bey Türk Tayyare Cemiyeti’nin merkez heyet ve yedek azalığına seçilen kişiler arasında yer almıştır. Bkz; *Cumhuriyet*, 27.11.1930, s.3.

³³⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 21, Birleşim: 45, s.246-247.

³³⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 21, Birleşim: 45, s.262.

Madde 73. Mebuslukta geçen müddet tekaüde mahsup edilir ve mebusluk tahsisatının aslı olan on bin kuruş tekaüde esas tutulur. İşbu madde hükmü Birinci ve İkinci Büyük Millet Meclisi azalarına da şâmilidir. Mebus olmazdan evvel buldukları memuriyetler dolayısıyla kesbi istihkak ettikleri tekaüt maaşı miktarı bu haddi müteceviz olanlara memuriyet maaşı üzerinden tahsis olunur.

İlyas Sami Bey ve arkadaşları ise madde üzerinde şu değişikliğin yapılmasını talep etmişlerdir: “İşbu madde hükmü, Birinci ve İkinci Büyük Millet Meclisi’nde bulunan memur ve mütekait azalara da şâmilidir.” Fakat teklifleri kabul edilmemiştir.³³⁷

Denizli Mebusu Haydar Bey’in 29 Mayıs 1926 tarihinde öncülük ettiği takirde İlyas Sami Bey de imza atarak yer almıştır. Takrirlerinin konusu “*Ermeniler tarafından şehit edilen Türk rüesayı siyasisesinin eytamına*³³⁸ *Ermeni emvali metrukesinden mesken temlik*” hakkındadır. Kanun teklifinin müzakeresi kabul edilmiş, müzakereler sonucunda aşağıdaki dört madde üzerinde uzlaşmıştır:

Madde 1. Ermeniler tarafından siyasî maksatlarla şehit edilen Türk rüesayı siyasisesinin zevce yahut çocuklarına Ermeni emval ve emlâki metrukesinden bir mesken temlik olunur.

Madde 2. İşbu meskenin kıymet ve mahiyeti şehit edilen zevatın en müreffeh zamanındaki hal ve şanı nazarı itibara alınarak takdir olunur.

Madde 3. İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meridir.

Madde 4. İşbu kanunun icrayı ahkâmına Maliye ve Dâhiliye Vekilleri memurdur.³³⁹

İlyas Sami Bey, 9 Haziran 1926 tarihinde Bitlis Mebusu Muhittin Nami Bey’le birlikte 48. takririni vermiştir. Takirde Tayyare Cemiyeti satın alma ve tüketim işlemleri vergilerinin muafiyetine dair olan kanunun ruznameye alınarak acilen müzakere edilmesini teklif etmişlerdir. Teklif kabul edilmiştir.³⁴⁰

3 Kasım 1926 tarihinde Şarkikarahisar Mebusu merhum Ali Süruri Bey’in içinde bulunulan senedeki tahsisatının ailesine verilmesi ile ilgili takrir sunmuşlardır. Onların bu teklifleri kabul edilerek Muvazene-i Maliye Encümenine gönderilmiştir.³⁴¹ 22 Kasım 1926 tarihli toplantıda encümen kararını açıklamıştır. Ali Süruri Bey’in ailesine tahsisat verilmek üzere 3 maddelik kanun tasarısı hazırlanarak Meclis’e sunulmuş, müzakeresi neticesinde kabul edilmiştir. Buna göre aileye 3.600 lira verilmesi uygun görülmüştür.³⁴²

İlyas Sami Bey, kendisinin öncülüğünde takririni arkadaşlarıyla beraber 30 Aralık 1926 tarihinde vermiştir. Takrirlerinde Tetkik-i Hesabat Encümeni reis ve azalarına “*hakk-ı huzur*” (bir iş hususunda toplanan kurul üyelerine ödenen para) verilmesi hakkında kanun teklifinde

³³⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 23, Birleşim: 72, s.230-231.

³³⁸ Kişilerin listesi için bkz; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 25, Birleşim: 109, s.601.

³³⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 25, Birleşim: 109, s.601.

³⁴⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 26, Birleşim: 117, s.269.

³⁴¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 5, Cilt: 27, Birleşim: 2, s.14-15.

³⁴² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 5, Cilt: 27, Birleşim: 8, s.86-87.

bulunmuşlardır. Teklif, Layiha Encümeni'ne havale edilmiştir.³⁴³ 6 Ocak 1927 tarihinde ise Muvazene-i Maliye Encümeni'ne gönderilmiştir.³⁴⁴ 5 Mart 1927 tarihindeki toplantıda Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatası gündeme gelmişken Edirne Mebusu Faik Bey söz alarak takririn Nizamname-i Dâhili Encümeni'nde görüşülmesini teklif etmiştir. Teklifi kabul edilerek bahsi geçen encümenliğe gönderilmiştir. 30 Nisan 1927 tarihindeki Meclis oturumunda takrir tekrar görüşülmüştür. Muvazene-i Maliye ve Nizamname-i Dâhili Encümeni konu hakkındaki görüşlerini açıklamıştır. Buna göre; kanun takririnin incelendiğini, Dâhili Nizamnamesi'nde zaten konuyla ilgili bir düzenleme yapılmış olduğundan takrire gerek kalmadığını açıklamıştır. Bu açıklamanın kabul edilmesi üzerine konu nihayete ermiştir.³⁴⁵

İlyas Sami Bey, 51. teklifini 19 Mart 1927 tarihindeki toplantıda arkadaşları ile beraber vermiştir. Kanun teklifleri Sami Paşazade Sezai Bey'e vatana yapmış olduğu hizmetlerinden dolayı maaş verilmesi hakkındadır. 3 maddelik teklif müzakere edilmiş herhangi bir değişiklik yapılmadan oya sunulmuştur.³⁴⁶ Oylamaya 145 mebus katılmış, 140 kabul, 2 ret, 3 oy çekimser kullanılmış ve kanun teklifi kabul edilmiştir.³⁴⁷

İlyas Sami Bey, arkadaşları ile beraber 52. takririni 10 Nisan 1927 tarihinde vermiştir. Takrirlerinde İmroz ve Bozcaada'nın önemi ile ilgili açıklamalar yaptıktan sonra Gemi İdaresi'nin Ayvalık arasında sefer yapan vapurların İmroz ve Bozcaada'ya uğratılmasını talep etmişlerdir. Teklif kabul edilerek Hükümete gönderilmiştir.³⁴⁸

Bozok Mebusu Süleyman Sırrı Bey'in 8 arkadaşıyla birlikte 14 Mayıs 1927 tarihinde verdiği takrire imza atmıştır. Takririn konusu eski pulların Tayyare Cemiyeti'ne devri hakkındadır. Üç maddelik kanun teklifi şöyledir:

1. Evrakı atıkanın imhasına dair Maliye Vekâletince tanzim edilen talimatname hükmü haricinde kalan ve sevk varakaları üstünde kalan pullarla telgraf ve paket makbuzlarına yapıştırılan evlâdî şüheda pulları ve postanelerce ihtiyaç kıymetini kaybeden bilcümle makbuzlara ilsak edilmiş bulunan eski pullar ve badema bu şekilde teraküm edecek pullar kamilen Türk Tayyare Cemiyetine devrolunacaktır.
2. Bu kanun tarihi neşrinden muteberdir.
3. Bu kanunun icrayı ahkâmına Dâhiliye ve Maliye Vekilleri memurdur.

Teklif hakkında Maliye, Bütçe ile Posta ve Telgraf Encümenleri inceleme yaparak Meclis'e konu hakkında açıklamalarda bulunmuşlardır. Encümenler maddeler üzerinde bazı değişikliklerin yapılması hususunu Meclis'e sunmuşlardır. 21 Mayıs 1927 tarihinde kanun teklifi, tekrar

³⁴³ **BCA**, 30, 10, 3, 15,1, 1; **BCA**, 30, 10, 3, 15,1, 2; **BCA**, 30, 10, 3, 15,1, 3; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, İçtima: 5, Cilt: 28, Birleşim: 20, s.211.

³⁴⁴ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, İçtima: 5, Cilt: 28, Birleşim: 22, s.265.

³⁴⁵ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, İçtima: 5, Cilt: 31, Birleşim: 61, s.309.

³⁴⁶ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, İçtima: 5, Cilt: 30, Birleşim: 44, s.148-151.

³⁴⁷ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, İçtima: 5, Cilt: 30, Birleşim: 44, s.155.

³⁴⁸ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, İçtima: 5, Cilt: 31, Birleşim: 49, s.29-30.

müzakereye açılmıştır. Yapılan müzakereler neticesinde kanun metninin aşağıdaki şekilde oluşturulması kabul edilmiştir:

Birinci madde — Berveçhi âti fıkarda muharrer eski pullardan resmi koleksiyonlar için lüzumu olan cins ve miktarlar Posta ve Telgraf Müdüriyeti Umumiyesince badettefrik (ayrılarak) Türk Tayyare Cemiyeti marifetiyle sattırılır.

- a) Tetkikatı bitmiş olup hızı takarrür eden sevk varakaları üzerindeki posta pulları,
- b) Müddeti muayenesini geçirmiş telgraf ve paket makbuzlarındaki evlâdi şüheda pulları,
- c) İstimalden sakıt olup muhafaza edilmekte olan posta pulları,

İkinci madde — Birinci madde mucibince Türk Tayyare Cemiyeti marifetiyle satılacak eski pullar hâsılatı sarfiyesinin nısfı mezkûr cemiyete tahsis olunmuştur,

Üçüncü madde — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Dördüncü madde — Bu kanunun hükmünü icraya Dâhiliye ve Maliye Vekilleri memurdur.³⁴⁹

İlyas Sami Bey, 25 Haziran 1927 tarihinde 55. takririni yine arkadaşları ile beraber vermiştir. Kanun takrirlerinin konusu Rize Mebusu merhum Rauf Bey'in ailesine, vatana yapmış olduğu hizmetlerden dolayı maaş tahsis edilmesi hakkındadır. Teklif küçük değişikliklerle kabul edilmiştir.³⁵⁰ Kanun teklifinin genel oylamasına 144 kişi katılmış, hepsi de evet oyu vermiştir.³⁵¹

İlyas Sami Bey son takririni 10 Kasım 1937 tarihinde sunmuştur. Takrirlerinde Cumhurbaşkanı Atatürk'ün Beşinci Dönemin 3. yılını açarken millete ve hükümete verdiği “*yüksek ve kıymetli direktifleri ihtiva eden nutuklarını*” bir broşür haline getirerek halka dağıtılmasını teklif etmişlerdir. Yapmış oldukları teklif kabul edilmiştir.³⁵²

1.3.3. Oylamalardaki Tutumu

İlyas Sami Bey, Meclis'teki oylamalarda Hükümetin politikalarını destekleyen bir tutum sergilemiştir. TBMM'de dört dönem mebusluk görevinde bulunduğu için katıldığı oylama sayısı oldukça fazladır. TBMM'nin Birinci Döneminde; 1 gizli, 63 açık olmak üzere toplam 64 oylamaya katılmıştır. Bu oylamalardan 53'üne kabul, 9'una hayır 2'sine ise çekimser³⁵³ oy kullanmıştır. TBMM'nin İkinci Döneminde; 2 gizli, 299 açık olmak üzere toplam 301 oylamaya katılmıştır. Bunlardan 299'una kabul, 2'sine hayır oyu vermiştir. Üçüncü Dönemde; katıldığı toplam 172 açık oylamada 171 kabul 1 hayır oyu kullanmıştır. TBMM'nin Beşinci Döneminde; katıldığı 299 açık oylamaların tamamına kabul oyu vermiştir. Tüm dönemleri birlikte değerlendirecek olursak İlyas Sami Bey açık ve gizli olarak katıldığı toplam 836 oylamanın 822'sine evet oyu, 12'sine ise hayır oyu 2'sinde ise çekimser oy kullanmıştır.

³⁴⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 5, Cilt: 32, Birleşim: 70, s.296-297.

³⁵⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 5, Cilt: 33, Birleşim: 82, s.769-771.

³⁵¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 5, Cilt: 33, Birleşim: 82, s.799.

³⁵² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 5, İçtima: 4, Cilt: 20, Birleşim: 4, s.49-50.

³⁵³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 22, Birleşim: 80, s.66; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 22, Birleşim: 98, s.563.

Hükümet ve vekilleri hakkında yapılan güven oylamalarında evet oyu vermiştir. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e³⁵⁴, Heyet-i Vekile'ye³⁵⁵, Adliye Vekili Refik Şevket Bey'e³⁵⁶, Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'e³⁵⁷, İsmet İnönü Hükümetlerine³⁵⁸³⁵⁹ yapılan, güven oylamalarındaki tavrı bu meyanadadır.

Bütçe ve bütçeye ek zam tekliflerini desteklemiştir. Kabul oyu kullandığı bazı bütçe kanun teklifleri şöyledir: Emniyet-i Umumiye Bütçesi'ne zam teklifi³⁶⁰, Posta ve Telgraf Bütçesi'ne zam teklifi³⁶¹, Matbuat ve İstihbarat Bütçesi³⁶², Ziraat Bankası 1923 senesi Bütçe Kanunu³⁶³, Cumhuriyet Riyaseti Bütçe Kanunu³⁶⁴, Müdafaa-i Milliye, Bahriye, Jandarma ve İmalât-ı Harbiye'nin Bütçesi'ne zam teklifi³⁶⁵, yeniden inşa edilen hapisaneler masrafı için bütçeye tahsisat³⁶⁶, Emniyet Sandığı Bütçesi³⁶⁷, Ticaret Vekâleti Bütçesi'ne zam³⁶⁸, İstanbul Darülfünun'u 1926 Senesi Bütçe Kanunu³⁶⁹, Evkaf Müdüriyet-i Umumiyesi 1926 Senesi Bütçe Kanunu³⁷⁰, Konya Sulama İdaresinin 1927 Senesi Bütçe Kanunu³⁷¹, Şura-ı Devlet ve Harita Müdüriyet-i Umumiyesi'nin 1927 Senesi Bütçesi.³⁷²

Hükümetin dış politikasıyla ilgili kanun önerilerini desteklemiştir. Evet dediği dış politikaya dair bazı oylamalar şunlardır. Türkiye-Ukrayna Dostluk Antlaşması³⁷³, TBMM Hükümeti ile Lehistan Hükümeti arasında 23 Temmuz 1923 tarihli Dostluk Antlaşması³⁷⁴, TBMM Hükümeti ile Lehistan Hükümeti arasında 23 Temmuz 1923 tarihli ticaret mukavelenamesi³⁷⁵, Türkiye Cumhuriyeti ile Avusturya Cumhuriyeti arasında 28 Ocak 1924 tarihli Dostluk, İkamet ve Ticaret Antlaşmaları³⁷⁶, Türkiye Cumhuriyeti ile Arnavutluk Hükümeti arasında 1923 tarihli anlaşma³⁷⁷, Türkiye Hükümeti ile Rusya Sosyalist Federatif Şuralar Cumhuriyeti Hükümeti ve Ermenistan,

³⁵⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 16, Birleşim: 154, s.225.

³⁵⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 18, Birleşim: 4, s.108.

³⁵⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 18, Birleşim: 15, s.385.

³⁵⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 25, Birleşim: 149, s.181.

³⁵⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 15, Birleşim: 69, s.158.

³⁵⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 5, İçtima: 2, Cilt: 12, Birleşim: 81, s.358.

³⁶⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 15, Birleşim: 131, s.186.

³⁶¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 15, Birleşim: 133, s.229.

³⁶² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 23, Birleşim: 114, s.311.

³⁶³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 3, Birleşim: 58, s.628.

³⁶⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 4, Birleşim: 61, s.39.

³⁶⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 5, Birleşim: 90, s.401.

³⁶⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 5, Birleşim: 99, s.728.

³⁶⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 7, Birleşim: 18, s.899.

³⁶⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 21, Birleşim: 40, s.145.

³⁶⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 25, Birleşim: 106, s.451.

³⁷⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 25, Birleşim: 107, s.513.

³⁷¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 5, Cilt: 32, Birleşim: 73, s.676.

³⁷² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 29, s.30.

³⁷³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 18, Birleşim: 9, s.259.

³⁷⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 4, Birleşim: 66, s.200.

³⁷⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 4, Birleşim: 66, s.201.

³⁷⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 8, Birleşim: 43, s.1010.

³⁷⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 17, Birleşim: 95, s.128; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 17, Birleşim: 95, s.130.

Azerbaycan, Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri Hükümetleri arasındaki anlaşmalar³⁷⁸, Türkiye Cumhuriyeti ile İsveç Kraliyeti arasındaki anlaşmalar³⁷⁹, Türkiye Cumhuriyeti ile Çekoslovakya Cumhuriyeti arasındaki anlaşmalar³⁸⁰, Türkiye Cumhuriyeti ile Felemenk Kraliyeti arasındaki anlaşma³⁸¹, Türkiye Cumhuriyeti ile Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı arasındaki Anlaşma³⁸², Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devleti arasındaki anlaşma³⁸³, Türkiye Cumhuriyeti ile İsviçre Konfederasyonu arasındaki anlaşma³⁸⁴, Türkiye Cumhuriyeti ile Alman (Reich) Hükümeti arasında imzalanan Ticaret Antlaşması'nın onaylanması³⁸⁵, Türkiye Cumhuriyeti ile Meksika Birleşik Devletler Cumhuriyeti arasında³⁸⁶ imza edilen antlaşma.

Şehit ailelerinin sorunlarına yakından eğilmiştir. Bu doğrultuda; eski Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in ailesine vatan hizmetlerinden dolayı maaş tahsis edilmesi³⁸⁷, Ankara Mebusu Atıf Bey için³⁸⁸, Millî Mücadele'de şehit olan gönüllü subay ve asker ailelerine maaş tahsisi³⁸⁹, Şehit Albay Nâzım Bey'in annesi Libas Hanım'a maaş tahsisi³⁹⁰, Şehit Albay Süleyman Fethi Bey'in eşi Fatma Lütfiye Hanım'a maaş tahsisi³⁹¹, oylamalarına kabul oyu vermiştir.

İlyas Sami Bey'in hayır oyu kullandığı bazı oylamalar şu şekildedir: İstiklâl Mahkemeleri hakkındaki kanunun ikinci maddesinin kaldırılması³⁹², *Telgrafnamei Hilâfetpenahinin kaimen istimai hakkındaki takdir*³⁹³, Fırarî asker ailelerini sürgün edenler hakkında anket yapılması³⁹⁴, Kars Mebusu Fahreddin Bey'e tam tahsisatla izin verilmesi³⁹⁵, Evkaf Vekâleti genel hizmetlerinin yapılması için 20 Aralık 1922 tarihli Avans Kanunu'na verilmiş olan 750.000 liralık tahsisata 401.099 liranın eklenmesi³⁹⁶, Rize vilayeti ile Borçka kazasında fındık, portakal, limon, mandalina, çay yetiştirilmesi hakkındaki kanun teklifi.³⁹⁷

³⁷⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 17, Birleşim: 100, s.285.

³⁷⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 17, Birleşim: 100, s.287.

³⁸⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 17, Birleşim: 100, s.290.

³⁸¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 17, Birleşim: 100, s.291.

³⁸² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 20, Birleşim: 34, s.326.

³⁸³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 25, Birleşim: 105, s.412.

³⁸⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 25, Birleşim: 105, s.415.

³⁸⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 5, Cilt: 31, Birleşim: 52, s.138.

³⁸⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 27, s.13.

³⁸⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 23, Birleşim: 119, s.417.

³⁸⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 23, Birleşim: 119, s.418.

³⁸⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 5, Birleşim: 96, s.629; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 5, Birleşim: 97, s.640.

³⁹⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 7, Birleşim: 7, s.253.

³⁹¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 7, Birleşim: 7, s.254.

³⁹² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 23, Birleşim: 110, s.246.

³⁹³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 25, Birleşim: 146, s.107.

³⁹⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 25, Birleşim: 160, s.514.

³⁹⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 27, Birleşim: 191, s.311.

³⁹⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 27, Birleşim: 196, s.423.

³⁹⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 5, Birleşim: 96, s.628.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İLYAS SAMİ (MUŞ) BEY'İN OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NDE DEVLET VE TOPLUM HAYATI HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

2.1. Siyaset

İlyas Sami Bey halkın temsilcilerinin seçimle Meclis'te yer almasını destekleyen siyasi bir karakterdir. Ülkenin daha iyi yönetilebilmesi için kanunların ve uygulamaların halkın istek ve düşünceleri doğrultusunda gerçekleştirilmesini önemli görmüştür. Bunun Meclis'e gönderdikleri temsilcileri aracılığıyla sağlanacağına inanmıştır. Siyasette sivil bürokrasiyi savunmuştur. Ordunun siyasetten çekilmesi düşüncesini desteklediğini açıklamıştır. Meşrutî Monarşinin ilk yıllara göre sarsılmaz ve yıkılmaz bir şekilde kökleştiğinden bahsetmiştir. Orduyu siyasetten çıkartmak için gerekli kanun maddesinin bulunmadığını, hazırlanacak kanun maddelerinde konunun tam olarak ifade edilmesini istemiştir.³⁹⁸

İlyas Sami Bey günümüz için hala etkisi süren, temelleri ise Mebusan Meclisi'nde atılan Cemiyetler Kanunu'nu desteklemiştir. Cemiyetler Kanunu, hem siyasi partilerin kurulması hem de sivil teşkilatların oluşturulmasında önemli bir mihenk taşıdır. İlyas Sami Bey konu hakkında 19 Haziran 1909 tarihindeki Meclis oturumunda yaptığı konuşmada cemiyetlerin kurulmasının gerekliliği hakkında kimsenin tereddüt etmediğini belirtmiştir. Bunun yanında cemiyetlerin kurulmasında dikkat edilmesi gereken bazı noktalara değinmiştir. *“Hiç kimsenin kendi eylemlerinde serbest bırakılmayacağını”* vurgulayarak kontrol mekanizmasının oluşturulmasını istemiştir. Cemiyetleri özgür kılarken ortaya çıkabilecek sakıncalara dikkat edilmesi konusunda uyarılarda bulunmuştur. Meclis'te muhalif fırkaların bulunduğunu belirterek, cemiyet olarak kurulan teşkilatların bir program şeklinde içerikleriyle ilgili bilgi vermeleri gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu şekilde hareket edilmesi halinde memlekette hem idari hem de siyasi alanlarda sorun olmayacağını açıklamıştır. Osmanlıların, medeniyette son noktaya gelen Avrupalıların kanunlarını tatbik etmesinin doğru olmadığını belirterek, irfan ve olgunluğun düşünülmesini istemiştir.³⁹⁹ İlyas Sami Bey başka bir toplantıda aynı düşüncelerini tekrar dile getirmiştir. Teşkilatı uygun olmayan cemiyetlerin belirlenerek kapatılması gerektiğini açıklamıştır.⁴⁰⁰

---

³⁹⁸ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima (İçtima-ı Fevkalade): 1, Cilt: 1, Birleşim: 14, s.269-270.

³⁹⁹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 4, Birleşim: 96, s.495.

⁴⁰⁰ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 5, Birleşim: 101, s.25.

Cemiyetler Kanunu hakkında İlyas Sami Bey'in 20 Temmuz 1909 tarihinde tekrar söz alarak açıklamalarına devam ettiği görülmektedir. Konuşmasında ilk olarak kanunun 4. maddesi "*Kavmiyet ve cinsiyet esas ve unvanlarıyla siyasi cemiyetler teşkili memnudur*" üzerinde daha önce açıklamalarda bulunduğunu hatırlatmıştır. Cemiyetler Kanunu'nun ilmi ve mutedil fikirlerle düşünülmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Kürsüde konuşurken ayrılıklara sebep olacak düşüncelerden uzak durulmasını istemiştir. Bu maddeye karşı olan kişilerin Meclis'in hissiyatını değiştirmeye çalışarak bilmeden "*istibdat*" yaptıklarını söylemiştir. Ona göre; Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi birleştirici unsurlara dayanmaktadır. Birleştirici unsurların arzu edildiği bir kanunda Türklerin Ermenilerle, Kürt'ün Çerkezlerle aynı fikirleri savunması, karma bir heyet oluşturularak birbirleriyle görüşmeleri lazımdır. İlyas Sami Bey bunun son derece arzulanan bir şey olduğunu belirterek birtakım etnik cemiyetler ile ayrılıkların yapılmasının birliği bozacağını vurgulamıştır. Bunu gözetmeden İstanbul'da açılacak cemiyetlerin her konuda özgür bırakılması durumunda derebeylik gibi küçük devletlerin kurulmasının başlangıcı olacağı uyarısında bulunmuştur.⁴⁰¹

İlyas Sami Bey konuşmasının devamında kendi bölgelerinde yaşanan olaylardan örnekler vermiştir. Seçim bölgelerinde kurulan Kürt ve Ermeni cemiyetlerinin şiddetli bir çatışmaya doğru gittiklerini belirtmiştir. Bu örneğinden sonra Osmanlı birliğinden amaçlanan şeyin ne olduğu sorusunu sormuştur. Millet'in tüm fertlerinin siyasi alanda Osmanlı birliği üzerinde hareket etmesi gerektiğini dile getirmiştir. Kendisinin Kürt kökenli olduğuna vurgu yaparak, memleketin menfaatine aykırı olan bu davranışlardan vazgeçilmesini istemiştir. Her hangi bir ulusun üstünlük kurma yarışına girmesinin yanlış olduğunu söylemiştir. Hükümetin gerekli tedbirleri almak durumunda olduğunu hatırlatmıştır.⁴⁰² İlyas Sami Bey'in birlik ve beraberliğe vurgu yaptığı konuşmalarına başka bir örnek olarak 20 Ocak 1915 tarihindeki konuşması gösterilebilir. Konuşmasında Osmanlı toplumu içerisindeki unsurlara değinilmiş olmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Bu bağlamda Ermeni vatandaşlar ile Müslüman unsurların düşman karşısında birlikte hareket ettiğini hatırlatmıştır. Ayrılık ifadeleri ortaya çıkarabilecek düşünce ve kelimeleri bir tarafa bırakarak Osmanlılar ifadesi altında birlik olduğunu açıklamıştır.⁴⁰³

İlyas Sami Bey siyasi faaliyetlerinde millet'in çıkarlarının gözetilmesine özen göstermiştir. Meclis'in çalışmalarında millet'in yararına olan konulara öncelik verilmesini tavsiye etmiştir. 19 Haziran 1912 tarihindeki açıklamaları bu yöndedir. Meclis'in millet'in ihtiyaçlarını düşünmekten uzaklaştığını söylemiştir. Millet'in hakiki ihtiyacını giderecek, iktisadi durumuna hizmet edecek kanunlar dururken, daima siyasi kanunları görüşmenin bir netice vermeyeceğine inanmıştır. Önceki sene Çekirge ve İspirto Kanunlarının hazırlandığını fakat millet'in bunlardan fayda sağlayamadığına değinmiştir. *Duyun-u Gayr-i Muntazama* ile *Emval-i Gayr-i Menkule Kanunlarını* millet için önemli görmüştür. Millet adına önemli olan kanunları açıkladıktan sonra arkadaşlarından bu

⁴⁰¹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 5, Birleşim: 115, s.462-463.

⁴⁰² Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 5, Birleşim: 115, s.462-463.

⁴⁰³ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 15, s.210.

konuları da bütçe görüşmeleriyle müzakere etmelerini istemiştir.⁴⁰⁴

2.1.1. Devlet Yönetimi

İlyas Sami Bey, devlet yönetimi konusunda Padişah iradesinin yanında halkın seçimlerle tayin ettiği mebusların önemli görevleri olduğuna inanmaktadır. Bu sayede hükümet politikalarının denetlenebileceğini düşünmüştür. Devletin idaresinde eşit davranılmasını savunmuştur. Ülkenin kalkındırılmasına önem vermiştir. Kalkınmanın en büyük hamlesi olarak ise ulaşımı görmüştür. Ulaşımın geliştirilmesiyle birlikte hem şehirlerarası bağların güçleneceği hem de tarıma ve ticarete katkı sağlanacağına olan inancını konuşmalarında açıklamıştır.

Hükümetin önemlerine binaen bazı kazaları mutasarrıflık, bazı nahiyeleri kaza yapma politikası hakkında düşüncelerinden bahsetmiştir. Milletın yararına olacak işleri yapmak için bu konunun Teşkil-i Vilayet Kanunu görüşmelerinde müzakere edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Hükümete güven duyduğunu ifade ederken ondan eşit ve adil olmasını rica etmiştir. Kendi seçim bölgesi Muş'tan bahsetmeyeceğini söyleyerek, eğer kazaların teşkilatlarının yapılması düşünülmüyorsa eşitlik ilkesine uyulmasını istemiştir.⁴⁰⁵

İlyas Sami Bey'in devlet yönetimi konusunda diğeri bir düşüncesi de merkeze uzak olan yerlerin bayındır hale getirilmesidir. Milletın çok zor şartlar altında yaşadığına değinerek onlardan alınan paraların başka alanlarda kullanıldığını hatırlatmıştır. Milletın katkılarıyla elde edilen paranın kullanılmasında, merkezi yerlere öncelik verilmesini eleştirmiştir. Seçim bölgesi Muş'tan örnekler vermiştir. Muş'ta 3.000'den fazla adli vaka olduğu halde Adliye teşkilatının bulunmadığını dile getirmiştir. Aynı şekilde Nafia ve Maarifin de durumunun benzer olduğunu sözlerine eklemiştir. Tüm bunlar ortadayken merkezi yerlere yapılan yatırımlar yerine merkeze uzak, gelişmemiş yerlere medeniyetin götürülmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁰⁶ 2 Mayıs 1911 tarihinde *Orman, Maden ve Ziraat Nezareti Bütçesi* görüşmelerinde taşralara yapılmayan yatırımlara örnek olabilecek açıklamalarda bulunmuştur. Açıklama yapacağı konunun devletin ve milletın hazinesine faydası olacağını dile getirmiştir. Bursa'da tarım araç ve gereçleri için yapılan bir deponun bulunduğunu fakat buradan sancakların istifade edemediğini anlatmıştır. Kendi seçim bölgesi olan yerlerin, ziraat konusunda ne kadar geniş ve verimli olduğunun bilindiğini hatırlatmıştır. Sadece bir bölge için değil, Bitlis, Siirt, Muş livalarıyla merkez vilayet sancakları için bir ziraat deposu yapılmasını istediğini ve bu konu hakkında da bir taktir verdiklerini açıklayarak sözlerini tamamlamıştır.⁴⁰⁷ İlyas Sami Bey, 22 Mayıs 1911 tarihindeki *Maarif Bütçesi* görüşmelerinde merkeze yapılan yatırımın taşradaki vilayetlere de uygulanması fikrini yinelemiştir.

⁴⁰⁴ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 12, s.368-369.

⁴⁰⁵ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 5, Birleşim: 97, s.469.

⁴⁰⁶ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 5, Birleşim: 100, s.586.

⁴⁰⁷ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 6, Birleşim: 89, s.102-103.

Sadece merkezin ve merkeze yakın olan yerlerin düşünülmesinin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Bütün Osmanlı memleketinin her konuda aynı seviyeye çıkarılması gerektiğine işaret etmiştir.⁴⁰⁸

İlyas Sami Bey, 15 Haziran 1914 tarihindeki Meclis oturumunda “*Konya vilayeti dâhilinde Teke sancağının liva haline ifrağına*” dair kanun tasarısı görüşmelerinde bazı eleştirilerde bulunmuştur. Ona göre her gün teşkilat üzerinde bir ekleme yapılmaktadır. Yapılacak olan düzenlemelerin bir kurala bağlanmasının daha faydalı olacağını açıklamıştır. Şahsi talepler yerine bütüncül bir yaklaşımla hareket edilmesini istemiştir.⁴⁰⁹

Osmanlı Mebusan Meclisi çoğunluğu İttihatçı üyelerden oluşmuştur. Ülke yönetiminde söz sahibi olan bu kesim Devlet’in Birinci Cihan Harbi’ne girişinden savaşın bitimine kadar yönetimde kalmıştır. Osmanlı Devleti’nin savaştan yenik çıkmasıyla birlikte artık tarihteki varlığını kaybetmeye başlaması gibi İttihat ve Terakki Partisi de dağılma sürecine girmiştir. 14 Ekim 1918 tarihinde Mebusan Meclisi’nde kabine değişikliği yaşanarak Ahmet İzzet Paşa yeni hükümeti kurmuştur.⁴¹⁰ 19 Ekim 1918 tarihindeki Meclis toplantısında Sadrazam Ahmet İzzet Paşa Hükümet Programı ile alakalı bilgi vermiştir. Onun konuşmasından sonra söz alan İlyas Sami Bey, savaş ya da barışın milletler için olduğuna vurgu yapmıştır. Gerek ferdi gerekse milli çıkarların korunmasında savaş ve barışın yok olan milletler için bir anlamının bulunmadığını söylemiştir. Senelerdir huzur ve refah arayan milletler gibi kendilerinin de bunu sabırsızlıkla beklediğini, kurulan Hükümetin kısa bir zamanda milletin refahını sağlayacağına olan inancını belirtmiştir. Kürsüye çıkma sebebi olarak, kurtarılan Osmanlı memleketleri için yapacağı konuşmayı göstermiştir. Savaş günlerinin zorlu şartları altında memleketlerde yıkıcı hastalıkların ortaya çıktığını hatırlatmıştır. Hükümetin hukuk esaslarından bahsederken yüz binlerce, milyonlarca asker ve sivillerden bahsetmemesini eleştirmiştir. Bir kişinin bile hakkını görmezden gelenlerin, tüm milli hakları ihmal edebileceğini söylemiştir. Savaş sırasında çok zor günler geçirenler olduğu gibi askerlik vazifesini yaparak dönenlerin de bir an evvel memleketlerine ulaştırılması konusunda çalışılmasını istemiştir. İstanbul sokaklarında halkın yarısının “*acizlik içinde sürünmekte*” olduğuna değinerek çözüm yolu önermiştir. Hükümetin ilan ettiği programına, yer ve yurtlarından olan zor durumdaki vatandaşların, evlerine kavuşturulmaları hususunda eklemeler yapılmasını teklif etmiştir.⁴¹¹

⁴⁰⁸ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 7, Birleşim: 104, s.75.

⁴⁰⁹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima (İçtima-ı Fevkalade): 1, Cilt: 1, Birleşim: 15, s.284.

⁴¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz; Taha Niyazi Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, Türk Tarih Kurumu, Sa 97, Ankara, 2004, s.5-10; Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara, 1984; Cemal Kutay, “Bir Devir Kapanırken Perde Arkasındaki Sahne: VI. Mehmet Vahidüddin ile Sadrazam Talat Paşa’nın Son Görüşmesi”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sa. 2, Şubat 1987, s.23-26;

⁴¹¹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 5, Cilt: 1, Birleşim: 4, s.34.

2.1.2. Osmanlı Mebusan Meclisi

İlyas Sami Bey için Mebusan Meclisi önemlidir. O, Meclis'te halkın temsilcisi olarak yer aldığına önemine inanmış ve Meclis kürsüsünü kutsal bir makam olarak görmüştür. 15 Şubat 1909 tarihindeki oturumda meclis kürsüsünü mukaddes bir yer olarak tanımlamıştır.⁴¹² İlyas Sami Bey, Meclis'in Birinci Döneminin ikinci toplantı yılında söz istemiş, Meclis'te görüşülmesi gereken önemli konular yerine başka meselelerin gündeme gelmesini eleştirerek müdahalede bulunmuştur. Açıklamasında Meclis'in yeni açılmasına rağmen encümenlere yapılacak tayin işleriyle fazlaca meşgul olduğuna değinmiştir. Oysa en mühim konu olarak kabinenin açıklamalarını duymayı arzu ettiğini belirtmiştir. Kabinenin iç ve dış politika hakkında vereceği bilgileri, encümenlerin seçilmesinden daha mühim gördüğünü dile getirmiştir.⁴¹³ 4 Ocak 1910 tarihindeki toplantıda yine Meclis çalışmalarının aksaması konusu üzerinde bazı açıklamalar yapmıştır. Tetkik-i Tensikat Komisyonunun pek çok evrakla uğraşmak zorunda kaldığını belirtmiştir. Bu kadar yoğun olan bir yerde çalışmaların değil 10 gün ya da 4 ay, yıl geçse bile sonuç alınamayacağını vurgulamıştır. Bu nedenle Meclis'in hiçbir iş göremeyeceğine değinerek Tetkik-i Tensikat Komisyonu'nun 3'e ayrılarak yetkili olması önerisinde bulunmuştur. Bu şekilde Meclis'in çalışmalarında verimli olacağını ifade etmiştir.⁴¹⁴

İlyas Sami Bey Meclis'in güçlü ve iradeli olması taraftarıdır. Meclisi zayıflatacak ve faaliyetlerini aksatacak girişimlere tepki göstermiştir. 24 Ocak 1910 tarihindeki Meclis oturumunda söz alarak Meşrutiyet'in ilanının üzerinden iki senenin bile geçmediğini fakat bu süre zarfında 6 hükümet değişikliğinin yaşandığını belirtmiştir. Hükümet ile Meclis heyeti arasında iki türlü bağ bulunduğunu bunun da ya Hükümete destek vermek veyahut vermemek şeklinde olduğunu açıklamıştır. Milletın kaderinin onların temsilcileri konumunda bulunan Meclis üyelerinde bulunduğuna vurgu yaparak Hükümetin fikirlerinde onlara yardımcı olmayı, girişecekleri icraatlarında yol göstermeyi, varsa hatalarını düzeltmeyi vatan görevi olarak ifade etmiştir.⁴¹⁵ İlyas Sami Bey'in Meclis'in yavaş işleyişine yönelik eleştirilerini belirttiği diğer bir konuşması 17 Kasım 1910 tarihli toplantıdadır. Meclis'in 2 senedir Pirinç Kanunu ve daha birkaç kanunun görüşmesiyle sınırlı kaldığına dikkat çekmiştir. Meclis'in istenildiği gibi çalışmamasının sebebini ise kanunların önemi üzerinde açıklamalar yapılmadan müzakere edilmesi olarak görmüştür. Önemli birçok kanunun kendilerini beklediğini belirterek kanun tekliflerinin şubelerde incelenmesini istemiştir. Bu şekilde Meclis'in çalışmalarında fazla aksaklıkların meydana gelmeyeceğine inanmıştır.⁴¹⁶ İlyas Sami Bey benzer bir açıklamayı 28 Kasım 1910 tarihinde de dile getirmiştir. Meclis tatil olduğunda seçim bölgelerine gittiklerinde veya diğer vilayetlere uğradıklarında halkın beklentilerini anlattıklarını belirtmiştir. 2 senedir Meclis'ten halkın nazarında, onların ihtiyaçlarına derman

⁴¹² Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 29, s.645.

⁴¹³ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 1, Birleşim: 4, s.36.

⁴¹⁴ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 1, Birleşim: 21, s.448.

⁴¹⁵ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 1, Birleşim: 29, s.634.

⁴¹⁶ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 1, Birleşim: 3, s.26.

olacak bir faaliyetin çıkmadığını ifade etmiştir. Bundan dolayı hem Meclis'in hem de kendilerinin halka karşı zor durumda kalmamak için çalışmalarını neticelendirmeye gayret edilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Ona göre Meclis ilk olarak vilayetlerin yönetiminde yetenekli memurları görevlendirmelidir. İkinci olarak Teşkil-i Vilayat Kanunu biran önce tamamlanmalıdır. Üçüncü olarak demiryolu yapımına hız verilmelidir.⁴¹⁷

İlyas Sami Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi hakkında fikirlerini açıkladığı diğer bir konu mebusların Meclis'e devam durumlarıyla alakalıdır. 2 Ocak 1911 tarihinde söz alan İlyas Sami Bey, bazı öneriler sunmuştur. 3 veya 6 gün devamsızlık eden mebusların tahsisatlarının kesilmesi veya onların teşhir edilmesi düşünceleri karşı Meclis'te söz alan mebusların kürsüyü fazla işgal etmemesi gerektiğini önermiştir. Konuların şubelerde etraflıca konuşularak halledilmesini istemiştir. Meclis'te bulunanların yoklamasının şubelerde yapılmasını, böylece Meclis'in 2 saatinin kaybedilmeyeceğini ifade etmiştir.⁴¹⁸

Mebusan Meclisi'nde alınan kararların Osmanlı Ayan Meclisi'nde hemen mi yoksa sonradan mı incelenmesi konusu hakkında yapılan müzakerelerde düşüncelerini beyan etmiştir. İlyas Sami Bey'e göre 2 gündür konuşulan bu mesele hiç görüşülmeden reddedilmeliydi. Kanun maddelerinin ilk olarak incelenmesi Mebusan Meclisi'nde yapılmalıdır. Aksi takdirde milli hâkimiyet zarar görecektir. Kanun-i Esaside Ayan Meclisi'ne verilen yetkileri geri almak gerekiyorsa gereğinin yapılmasını önermiştir.⁴¹⁹

İlyas Sami Bey 28 Şubat 1917 tarihinde Mebusan Meclisi'nin işleyişi, görevleri ve dikkate alması gereken bazı konular hakkında açıklamalar yapmıştır. Mebusan Meclisi'nin kanun yapmak ve Hükümeti denetleme görevlerinin bulunduğunu söylemiştir. Bundan başka her ferdin kendisine yapılan bir haksızlıktan dolayı Meclis'e şikâyet etme hakkının bulunduğu dikkat çekmiştir. Kanun-i Esasi'de bu şekilde açık bir madde olmasından dolayı Meclis'in bir görevinin de bu konular ile ilgilenmesi olduğunu söylemiştir.⁴²⁰

2.1.3. Ermeniler Hakkındaki Düşünceleri

İlyas Sami Bey, Ermeni çetelerinin önemli faaliyet alanlarından biri olan Muş mebusu idi. Bölgedeki Ermeni saldırılarına karşı çıkarılan sevk ve iskân kararının tatbikine de şahit olmuştur. Bu tecrübelerini Meclis'te ortaya koymuştur. Bu nedenle onun Ermeniler hakkındaki düşünceleri oldukça değerlidir. 1 Mayıs 1909 tarihli Meclis'in 63. birleşiminde yaptığı konuşmasında; İzmir Mebusu Aristidi Paşa'nın Adana'da ortaya çıkan bazı karışıklıklarda Osmanlı Ermenilerinin değil

⁴¹⁷ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 1, Birleşim: 8, s.189.

⁴¹⁸ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 2, Birleşim: 21, s.25-26.

⁴¹⁹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 3, Birleşim: 43, s.105.

⁴²⁰ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 2, Birleşim: 45, s.351.

Osmanlı Müslümanlarının sebep olduğu yönündeki ifadelerinden dolayı kürsüye çıktığını ve yapılan açıklamaların aksini ispat edeceğini belirtmiştir. Meşrutiyet idaresine kavuştuktan sonra milliyet ve kavmiyet iddialarının kaldırılması gerektiğini dile getirmiştir. Ermeni vatandaşların yerleşim yerlerinde bir Kürt'ü veya Türk'ü müdafaa etmesinin vicdani bir görev olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde kendilerinin de bir yerdeki Ermeni'yi müdafaa etmeyi vicdani görev olarak bileceklerini söylemiştir. İlyas Sami Bey, yaşanan olaydan ziyade Meclis'te ortaya çıkan münakaşadan daha çok üzüntü duyduğunu belirtmiştir. Konu hakkında yapılması gerekenler için ise bir heyet oluşturularak bölgeye gönderilmesi gerektiğinin önemine işaret etmiştir.⁴²¹

Osmanlı Devleti içerisinde parçalanmaya yol açabilecek ayrılıkçı faaliyetlerin karşısında olmuştur. Konuşmaları genel olarak değerlendirildiğinde kendisi Osmanlılık fikrine sahip ve Osmanlı topraklarını bir bütün halinde değerlendirmeyi ilke edinmiştir. 7 Aralık 1910 tarihinde Meclis'te Ohannes Varteks Efendi'nin açıklamalarında "*Ermeni Vilayetleri'nde*" diye bir sözcük kullanması üzerine İlyas Sami Bey onun konuşmasına "*Ermeni Vilayetleri yok*" cümlesiyle müdahalede bulunmuştur. Bunun üzerine Ohannes Efendi, İlyas Sami Bey'in Kürt kökenli bir mebus olması ve bazı açıklamalarında Kürdistan ifadesini kullanmasından dolayı "*Kürdistan oluyor da Ermenistan'ı niçin kabul etmiyorsunuz?*" sorusunu yöneltmiştir. İlyas Sami Bey bu sorusuna cevap olarak ise "*Devleti Osmaniye vardır. Devleti Osmaniye demeli*" şeklinde yanıt vermiştir.⁴²²

İlyas Sami Bey seçim bölgesindeki devlet memurları ve ileri gelenleri ile iletişim halinde olmuştur. Bölgenin durumunu yakından takip etmiştir. Dâhiliye Nezareti Doğu Vilayetlerindeki gelişmeler hakkında bazen kendisine başvurarak bilgi almıştır. İlyas Sami Bey ise bildiklerini devlet kurumlarıyla paylaşmıştır. Buna bir örnek 14 Nisan 1917 tarihli ve 1 hususi numaralı evrakta görülmüştür. Dâhiliye Nezareti Urfa'da Nakliye müteahhidi kâtiplik hizmetinde bulunan Yusuf Harun'un önceden işlediği bir suç hakkında Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, Beyazıt Mebusu Şefik ve Muş Mebusu İlyas Sami Bey'den bilgi talep etmiştir.⁴²³ İlyas Sami Bey Mayıs 1917 tarihindeki cevabında şu bilgileri vermiştir:

3 sene önce Muş'ta Ermeni Cemaati Mektepler Müdürü olan Karmış Nam-ı diğer Yusuf Harun adlı kişinin fi vaki Meşrutiyetten evvel Rusya'dan gelmiş Ermeni ihtilalci rüfekasıyla Muş sancağında harekât-ı ihtilaliye ihzarıyla işgali ve Meşrutiyetten sonra da Taşnak Sütyun Komite teşkilatının Müdür-i Umuru gibi birkaç sene icrayı faaliyet ettiğini biliyorum. Bildiğim ve pek yakından tanıdığım merhum Karaman ise Muş'tan nakil ettikten sonra Kayseri'de mektep müdürü bulunuyor idi. Yusuf Harun ismini şimdi işittim. Böyle bir isim olduğunu evvelce bilmiyordum. Vakayı Hıyaniye'ye gelince Muş'un Akçe değil Akçan Nahiyesi Müdürü Nahiyesiyle Mülazım Ahmet Efendi rüfekasının itlak ve vakayı elimiyesi ilanı harpten sonra Muş mıntukasında hal-i sükûnette Ermeni ihtilalcileri tarafından vuku bulunduğunu biliyorum. Merhumun mütecasirler meyanında olduğuna şahadet derecesinde vukufum yoktur. Teşkilat-ı

⁴²¹ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 3, Birleşim: 63, s.134-135.

⁴²² **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 1, Birleşim: 12, s.369.

⁴²³ **BOA**, BEO, 4469, 335112, 1

iktidaliye ve komite idarelerince deruhte ettiklerini katiyen biliyorum. Malumatım bundan ibaret olduğu maruzdur efendim.⁴²⁴

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nde savaşa girişte ve yenilgide sorumlu tutulan İttihat ve Terakki Partisi'ne muhalif hareketler oldukça artmıştır. Bunun sonucunda Hükümet değişiklikleri yaşanmıştır. Mebusan Meclisi içerisinde de İttihat ve Terakki'nin gücünü kaybetmesiyle yönetimdeyken yapmış oldukları politikalar muhalefet tarafından eleştirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Ermenilerin Tehcir Olayı ve emval-i metruke⁴²⁵ meselesi Meclis'te tartışılan konular arasına girmiştir. Tartışmalara İlyas Sami Bey de katılarak düşüncelerini açıklamıştır. 5, 6 seneden beri insanlığın sürüklendiği acı savaş şartlarının ve onun getirdiği olumsuzlukların yeni düşünölmeye başlanıldığını söylemiştir. Meclis kürsüsünü hakikatlerin konuşulduğu yer olarak tanımlamıştır. Gerçeklerin gizlenerek hiçbir yere ulaşamayacağına işaret etmiştir. Bu konunun geçiştirilmesinde sorumlu olan bir önceki kabine ile şimdiki kabineyi kınadığını açıklamıştır. İlyas Sami Bey, uzun yıllardan beri birlikte yaşadıkları Ermeni vatandaşlarının tehcir meselesini hakikatleri ile birlikte söyleyeceğini belirtmiştir. Kendisinden önce söz alan Artin Efendi ve onunla hemfikir olan arkadaşlara bir iki konuda her Osmanlı düşünürü gibi kendisinin de iştirak ettiğini söylemiştir. Tehcirde varsa suçluların yakalandığı yerde cezalandırılmasını ve asılmalarını istemiştir. İlyas Sami Bey konuşmasının devamında Ermeni tehcirinde Ermenilerin öldürölmek istenmesi mi yoksa tehcir sırasında “*mukatele*”nin (karşılıklı öldürme) mi yaşandığı sorusundan hareketle şu ifadeleri kullanmıştır:

Efendiler; bu mesele bir katil mi idi, yoksa bir mukatele mi idi? Bunu huzurunuzda tesbit edeceğim. (Artin Boşgezenyan Efendi) Türkleri tenzih ettiler. Bütün efradı milleti tenzih ettikleri o cinayati azimeyi, resmî bir ağızla ben de tekrar ile tesbitini rica ediyorum. Bu cinayet mi idi, yoksa mukatele mi di? Bendeniz bütün vicdanımın sadasıyla bütün beşeriyeti hitab ederek diyorum ki, talî mesaili, furuati, taftilatı acı, elim, feci olmakla beraber, bunun mebadisini, zannederim ki kimse parmak basarak kayıt etmedi. Bu ahval mebdeinde bir mukatele idi. Efendiler, bunları bilmek Meclis ve Hükümeti hazıraya ve bütün beşeriyete lâzım ise müsaadenizle bendeniz de bu hakikatleri bütün açıklığı ile şurada arz edeyim. Yani sinirlenmeyin.⁴²⁶

İlyas Sami Bey, yaşanan olayları karşılıklı öldürme şeklinde belirttikten sonra Ermenilerde ortaya çıkan milliyetçilik düşüncelerine ve bu düşünce etrafındaki faaliyetlerine değinmiştir. Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilanından sonra Müslöman ve Gayrimüslim vatandaşlarını askere aldığıında “*en iyi en sağlam silahları Ermenilere Ruumlara vermiş hudutlara göndermiştir.*” Bunu kendi gözleriyle gördüğünü de sözlerine eklemiştir. En eski ve kötü silahları da temsilcisi bulunduğu doğu memleketlerindeki Kürtlere verdiğini söylemiştir. Hükümetin bu tutumunun Ermenilerin vatana bağlılığı ve kardeşliğinden emin olmasından kaynaklandığını açıklamıştır. Bu

⁴²⁴ BOA, BEO, 4469, 335112, 3

⁴²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz; Firdes Temizgüney, **Emval-i Metruke Meselesi (Ermenilerden Kalan Mallar 1915-1923)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014.

⁴²⁶ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 3, İçtima: 5, Cilt: 1, Birleşim: 14, s.156-157.

hakikatin inkâr edilmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir.⁴²⁷

Tehcir olayı için “*bu meselei meşume (uğursuz olay) nasıl başlamıştır?*” sorusunu yönelttikten sonra cevapları hakkında açıklamalar yapmıştır. Konuşmasında herkesçe bilinen bir şeyi açıklayacağını ifade etmiştir. Karakin Efendi’nin şuan silahlanmış bir şekilde Rusya’da bulunduğunu, seferberliğin ilanından hemen sonra Osmanlı Hükümeti’ne karşı çeteleri ile beraber Van’a saldırdığını hatırlatmıştır. O zamanlar ortada herhangi bir olayın da olmadığına dikkat çekmiştir. Az önce ismi hürmetle yad edilen Papazyan Efendi’nin Osmanlı Hükümeti’ne ultimatom şeklinde olan ve hala dosyalarda mevcut bulunan “*Amali milliyelerinden*” (milli istek, gaye, amaç) bahsedeceğini açıklamıştır. 7, 8 madde halinde olanlardan hatırında kalanlar şunlardır:

Bu gün artık mevaid ile geçirilecek devrede olduğumuzdan, Ermenilerin elli seneden beri kendi aralarında amali milliye namına takrir ettiği maksatını siyasiyeyi Hükümeti Osmaniyyenin katiyyen kabul etmesini istiyoruz. Etmediği takdirde "telgrafın tabirini iftira etmeksizin aynen söylemeyen alçaktır doğru söyleyeceğim" (İlyas Sami Bey bu ifadeyle doğruları söylediğine dikkat çekmek istemiştir.) müselleh kuvvetlerimizle Rusya'ya müsellehan muavenet edecek gayrı müselleh kuvvetlerimizle de mesaili dahiliyeyi, vazaifi hükümeti daima işgal ve işkal edeceğiz; diyordu.⁴²⁸

İlyas Sami Bey’in açıklamasına Sivas Mebusu Dikran Barsamyan Efendi “*yani hakkı tabisini istiyordu, Vilson’un prensiplerini istiyordu*” cevabını vermiştir. İlyas Sami Bey konuşmasına devam ederek sadece bunları yazmakla kalmayıp, silahlandığı 20.000 kişilik kuvvetle ortada hiçbir sebep yokken ne yazık ki Van’ı işgal ettiğinden bahsetmiştir. Osmanlı ordusunun, Rus ordusu ile Van’ı işgal eden Ermeni kuvvetleri arasında kalarak merkezle olan iletişiminin 15 gün kesildiğini belirtmiştir. Bu ifadesinin doğru olduğunu Halil Paşa ve Vali Cevat Bey’e sorularak öğrenebileceğini söylemiştir. Bir tarafta Rus ordusunun, bir tarafta Van’ı işgal eden Ermenilerin yaptıklarını şu kelimelerle açıklamıştır: “*Ahali İslâmiyyenin Osmanlılık namına yemin ederek temin ederim ki mevcut nüfusu umumiyyesinin yüzde yetmiş mahvolup gitmişlerdir. Kadınlar, çocuklar mahvolup gitmiştir. Mukatelenin mebdei böyle başlamıştır efendiler.*”⁴²⁹ Ortada hiçbir sebep yokken Ermenilerin Van’a saldırmalarını, Müslümanları öldürmelerinin, Osmanlı ordusunu zor durumda bırakmalarının Osmanlı Devleti’nin önlem olarak tehcir kararını almasına neden olduğunu vurgulamıştır.

⁴²⁷ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 5, Cilt: 1, Birleşim: 14, s.157.

⁴²⁸ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 5, Cilt: 1, Birleşim: 14, s.157.

⁴²⁹ Mecliste ortaya çıkan bu müzakerelerle ilgili Ayhan Aktar “Osmanlı Meclisi Ermeni Meselesini Tartışıyor: Kasım-Aralık 1918” adlı makalesinde konu hakkında açıklamalarda bulunmuştur. İlyas Sami Bey’in mukatele (karşılıklı öldürme) olarak gördüğü olayları belirtmiş fakat konu hakkında “*kısacası İlyas Sami Bey’e göre, karşılıklı katliam olmuş...*” açıklamasında bulunmuştur. Burada şunu açıkça söylemek gerekir ki İlyas Sami Bey yaşanan olaylarla ilgili “*katliam*” ifadesini kullanmamıştır. Zira bu ifade günümüzde soykırım suçu olarak görülmektedir. İlyas Sami Bey’in olayların gerçekleri ile ilgili açıklamalarından ise asla böyle bir sonuca varılamaz. Bkz; Ayhan Aktar, “Osmanlı Meclisi Ermeni Meselesini Tartışıyor: Kasım-Aralık 1918” **İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları**, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010, ss.353-382.

İlyas Sami Bey konuşmasını Sivas Mebusu Dikran Barsamyan Efendi'nin sözlerine cevap olacak açıklamalarla sürdürmüştür. *"Evet diyorlar ki: Makasıtı milliye (milli amaç) hakkımızdı, bu gün "Wilson" veriyor, hakkımız var bu kürsüü hakikat varken, hürriyeti efkâr ve Kanunu Esasî varken, her hak temin edilmiş iken, silâh ile bu hak istenilmezdi."* Osmanlı Devleti'nin dört bir tarafı düşmanla çevrilirken bu sözde hak arayışına girilmemesi gerektiğini belirtmiştir. 800 senedir sadakatlerine emin olunan bir milletin (Artin Efendi'nin sözünden alıntı yaparak) *"asayişsizlikte temini menfaat etmek ancak namussuzlara aittir"* tanımlamasını yapmıştır. *"Demek ki o çetelerin haklarını Artin Efendi'nin söylediği düstur ile istediklerinin anlaşıldığını belirtmiştir. Osmanlı Hükümeti'nin kalp ve canına sapladığı şu silah, kendisi için nefret ve tiksindiğim bir şekilde neticelenmiştir"* ifadesini kullanmıştır.⁴³⁰

İlyas Sami Bey, *"vatanın elim bir sefalet"* uğramasında Ermeni Meselesi'nin etkili olduğunu söylemiştir. Meclis'in bu konuda fazlaca vaktini aldığını fakat konu için önemli olan açıklamalarını yaşadığı, şahit olduğu şu örnekleri vererek sürdürmüştür:

Muş Mebusu Keygan Efendi hakikati söylesinler. Üçümüz beraber idik. Van Mebusu Papasyan Efendiye Muş'ta, arkadaş gel gidelim, Meclisin içtima vaktidir, dediğim zaman, başına topladığı müsella (silahlı) adamlarla gözüm ile gördüm asayiş memleketi ben idare ediyorum. Bizim vazifemiz buradadır. Asayiş memleketi ben tutuyorum dediğinin ikinci günü dağa gitmiş, bizim Muş'un arkasındaki cebelde toplanan ve şimdi maatteessüf söylüyorum, Rusya'ya firar edenlerden madasının tenkili, on tabur askerle ancak kabil olabilmıştır. Efendiler, ben de itiraf ediyorum, sekiz yüz sene bir milletle beraber yaşayan, hiç bir zaman bir milletin hukukuna tecavüz etmez. İnsaf edelim; hakikati söyleyelim, bu gün insaf günüdür. Emanuelidi Efendi dediler ki yüreğimde bir yaradır, onu söyleyeyim Hükümeti Osmaniyye harica ilânı harp ederken dahilde de ilânı harp etti.

Efendiler, dünyayı titreten, koca itilafın bütün muazzam efvahi nariyyesine karşı koyan Osmanlı ordusu dahilde ilânı harp etse bugün emin olduğu Rum vatandaşlarına böyle mi muamele eder di? Bu gün söz söylemek hakkını bırakır mı idi? Bırakmazdı. Ben diyorum ki bunlar iftiradır. Bunlar mazlum Osmanlıların, İslamların bugünde sükûnetinden istifade edilerek Onları mezellete düşürmek için kullanılan yanlış silahlardır. Buna beşeriyet ve hiç kimse aldanmaz. (Şiddetli alkışlar)⁴³¹

İlyas Sami Bey açıklamış olduğu olayların karşılıklı öldürme olduğunu buna yeltenenlerin *"Müslüman ya da Ermeni her kim olursa olsun ejder gibi başı kesilecek, ezilecek adamdır"* kayıtlara böyle kaydedilmesini istemiştir. Daha sonra İngiltere'de yaşanan bir olayı örnek göstererek şu açıklamayı yapmıştır:

Cihanı medeniyet ve beşeriyet de bilsin ki bu gün cihanın bütün mukadderatını tayin eden İngiltere dahili havzasında nan ve nimetiyle büyüyen, perverde olan bir çok hukuka malik olan bir unsur kendisine ihanet etse yapacağı şey taş demir gülleler yağdırarak onu tedip ve imha etmek olurdu. ("İrlanda'da olduğu gibi" sadaları) Lâkin Osmanlıların hamaseti milliyyesi, toprağında hakkı olan böyle milletlere, böyle muamele katiiyen yapmamış ve yapmayacaktır.⁴³²

⁴³⁰ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 5, Cilt: 1, Birleşim: 14, s.158.

⁴³¹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 5, Cilt: 1, Birleşim: 14, s.158.

⁴³² Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 5, Cilt: 1, Birleşim: 14, s.158.

Ermeniler hakkında görüşlerini açıkladığı başka bir Meclis toplantısı 12 Aralık 1918'dedir. *“Tekfurdağı Mebusu Dimistoklis Efkalidis ve Çatalca Mebusu Tonikinidis Efendilerin, Edirne Vilayeti ile Çatalca Sancağındaki Rumların tehciri hakkında istizah Takriri”* ile Meclis'te Rum vatandaşların tehcir edilmesi hakkında mebuslar açıklamalar yapmıştır. Onların açıklamalarından sonra İlyas Sami Bey de söz alarak müzakerelere dâhil olmuştur. İlyas Sami Bey konuşmasında Osmanlı Devleti'nin 5 yıldan beri çok zor bir savaş içerisinde bulunduğunu belirtmiştir. Bu savaşla birlikte ülkenin perişan bir hale geldiğine dair açıklamalar yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin tehcir kararıyla birlikte vatandaşlarına zulüm ettiği yönündeki fikirlere karşı çıkan İlyas Sami Bey bu düşünceleri açıklamalarıyla çürütmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin tehcir kararını alma nedenleri üzerinde durarak, Osmanlı vatandaşlarının 8 asırdan beridir birlikte ve sorunsuz bir şekilde yaşamış olduğuna dikkat çekmiştir. Uzun yıllardan beri böylesine birliktelik varken, kasıtlı ve kötü bir politikanın ortaya çıkma sebeplerinin vicdanlı bir şekilde düşünülmesini istemiştir. Tehcir kararının sebeplerini savaş şartlarının getirdiği zorluklardan örnekler vererek Müslüman ahalden milyonlarca insanın ölmesi üzerine alınan tedbir olarak gördüğünü belirtmiştir.⁴³³

Konuşmasının devamında Ermenilerle ilgili düşüncelerini açıklamış, kendi seçim bölgesinden örnekler vermiştir. İstanbul'da Padişah'a bombalı bir saldırı düzenlendiğini ve yaşanan karmaşıklıkları hatırlatmıştır. Tüm bunlara rağmen tarihin kendilerine Muş'ta binlerce Ermeni vatandaşı olduğu halde bunlardan hiç birisinin burnunun bile kanamadığını, rahat ve huzurlarının bozulmadığını, yaşamlarına devam ettiklerini gösterdiğini söylemiştir. Tehcirin İslam birliği için yapıldığı düşüncesinin dile getirildiğini fakat gerçekte böyle olmadığını bunu da tarihe bakarak rahatlıkla görebileceklerini belirtmiştir. Bitlis'te yaşanan olaylardan örneklerine devam eden İlyas Sami Bey, devletin bu olayların çıkmasına sebep olanların cezalarını verdiğini, Ermeni vatandaşlarına karşı ise cezalandırma gibi uygulama yapmadığını açıklamıştır. Muş'un⁴³⁴ top atışına tutularak Müslüman ve gayrimüslim vatandaşların öldürüldüğünü bu nedenle Hükümetin ve askeriyenin haklı olarak endişeye düşerek tedbir aldığını açıklamıştır.⁴³⁵

Tarihi bir olaya tanıklık ettiğini belirten İlyas Sami Bey, 10 saat mesafede bulunan düşman ordusuyla çarpışan ordu kumandanının şifrelerini gördüğünü, bahsi geçen şifreyi ve olayları şu şekilde açıklamıştır:

Ben Van'da uğradığım akibete burada, Muş'ta da uğrayamam. Arkamdan emin değilim. “Ya tahliye edersiniz yahut bizzat tahliye edeceğim.” Bu meselede kendini rahmetle yad edeceğim, Memleket en büyük mütefekkirini bir gencini kaybetmiştir. Evet, Muş Mutasarrıfıdır. Muş Mutasarrıfı aldığı bu haber üzerine üç ay meselenin tecilini yazdığı halde isafi kabil olamamış,

⁴³³ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 3, İçtima: 5, Cilt: 1, Birleşim: 25, s.317-318.

⁴³⁴ İlyas Sami Bey bir sonraki toplantıda bu açıklaması için düzeltme yapmıştır. Bütün katliamın Muş'ta değil Erzurum'da olduğunu söylediğini belirtmiştir. Yani vesikalar, Ermeniler tarafından Müslümanlara yapılan katliamın “Muş” da değil “Erzurum”, “Erzincan”, ve “Van” da olduğunu söylediğini açıklamalarına eklemiştir. Bkz; **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 3, İçtima: 5, Cilt: 1, Birleşim: 26, s.326.

⁴³⁵ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 3, İçtima: 5, Cilt: 1, Birleşim: 25, s.319-320.

hasta yataklara düşmüş oradan kalkmamıştır. Evet, Keygam Efendinin dediği gibi hiçbir Müslim vatandaşının eli bulunmayan bu vakayı; on tabur asker, on top ile silah istimaliyle meşgul olan çeteye karşı, şehri topa, her şeye maruz bırakarak sergerdan bir halde harebeye çevirmiştir. Meseleyi takdir edersiniz, mesele böyle olmuştur. Takdirinize havale ederim.⁴³⁶

İlyas Sami Bey bu açıklamalarından sonra tehcir sırasında ölümlerin yaşandığını hatta Ermeni vatandaşlarının tehcirinde kendisinin de sorumluluklarının bulunduğunu belirtmiştir. Fakat burada sadece Ermeni kayıplarından bahsetmenin doğru olmayacağını ifade etmiştir. Türklerin de kayıplarının olduğunu hatta bu hususta Rus zabitleriyle bazı insafılı Ermeni düşünürlerinin kayıtlarını Meclis'te okumayı vazife olarak gördüğünü dile getirdikten sonra şu bilgileri vermiştir:

Efendiler, Rus kumandanlarından Kaymakam “Töre dohilof” neşrettiği hatıratında diyor ki:

Erzurum'da şehir haricinde çalıştırılmağa gönderilen Türklerin ekserisi Ermeniler tarafından katledilmiştir. Doktor “Azariyef” ile Karahisar Vakıfı reisi “Murat” sekiz yüzden fazla Türkü katletmişlerdir. Müslüman Maktuller büyük çukurlara ve beher çukura 70-80 kişi olmak üzere doldurulmuştur.

Menzil hidematında kullanılan bütün Türkler, Ermeniler tarafından kamilen katliam edilmiştir. Bu fecayi silsilesine ait şu uzun vesaiiki karanlık olduğu için okuyamıyorum. Zabıt ceridesine derç edilmek üzere kâtiplere veriyorum:

General “Odşe Litse” Ilıca kariyesinden kaçamıyan Türklerin kaffesinin katledilmiş olduğunu bizzat söylemiştir.

Kaymakam “Gıryarnof” 12-15 sajen murabbaındaki cami avlusunda iki arşın irtifaında cenaze yığılmış olduğunu ve bunların arasında her yaşta kadın, erkek, çoluk çocuk bulunduğu ve kadın cenazelerinde cebren taarruz asarı görüldüğünü söylüyor.

Erzurum'da hamama sokulan iki yüz yetmiş kişiden yalnız yüzü bizzat kumandan “Töredohilof”un müdahalesiyle kurtarılabilmiştir.

Ermeniler 17 Şubatta Türk paralarını yağma ve Tepeköyünün bütün ahalisini, kadın, erkek, çoluk çocuk dahil olduğu halde kaffesini katletmişlerdir.

27 Şubatta Ermeniler Erzurum'da katliam yapmışlar ve öldürülmüş Türk nüfusunun üç binden fazla olduğunu bizzat kendileri söylemişlerdir. Bu halin muvafık olmadığını, Ermenilerin tuttuğu yolun çıkmaz olduğunu itiraf eden Ermeni mütefekkirlerine rast geldim, hatta yalnız kavlen değil, fiilen dahi kıtale muhalefette bulunan bazı Ermeni mütefekkirleri de görülmüştür. Ancak bunlar ekseriyet arasında pek ekalliyyette kalıyorlar.⁴³⁷

İlyas Sami Bey yapmış olduğu bu açıklamalarından sonra inşallah bir daha bu mesele Meclis'te böyle sıkça gündeme gelmez temennisinde bulunmuştur. Meselenin sık sık gündeme gelmesini “*aklının almadığını*” söylemesi üzerine Kozan Mebusu Matyos Nalbantyan Efendi “*tabi bir insan ölüme sevk edilirken çırpınır*” cevabını vermiştir. İlyas Sami Bey ise “*hayır, öyle değil. Hakikat budur. Bu inkâr olunamaz*” demiştir.⁴³⁸

⁴³⁶ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 5, Cilt: 1, Birleşim: 25, s.320.

⁴³⁷ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 5, Cilt: 1, Birleşim: 25, s.320.

⁴³⁸ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 5, Cilt: 1, Birleşim: 25, s.321.

2.2. Asayiş, Askerlik Ve Hukuk

2.2.1. Asayiş

İlyas Sami Bey, 29 Mart 1909 tarihindeki Meclis toplantısında “*serseri ve kendisinden kötülük beklenen kişiler*” hakkında hazırlanan kanun tasarısı görüşmelerinde söz alarak açıklamalarda bulunmuştur. Konuşmasını kanun tasarısının 3., 4. ve 6. maddesi ile alakalı olarak yapmıştır. İlyas Sami Bey, suçluların veya suç işlemesi beklenenlerin farklı yerlere gönderilmeleri uygulamasına karşı çıkmıştır. Bu yönde 29 Mart 1909 tarihinde çıkarılmaya çalışılan kanun tasarısını eleştirmiştir. Uygulamanın sürgün anlamına geldiğini savunmuştur.⁴³⁹

İlyas Sami Bey, 4 Mayıs 1909 tarihindeki Meclis oturumunda Doğu Vilayetlerinde asayişin sağlanması için TBMM tarafından gönderilen teftiş heyetinin, gerekli gördüğü tedbirler ile alakalı Meclis’te açılan müzakerelerde söz alarak düşüncelerini ifade etmiştir. İlyas Sami Bey, konu hakkında fikirlerin beyan edilmesini savunmuştur. Yapılacak müzakerelerle ya iyi bir sonuç ya da kötü bir netice elde edileceğini belirtmiştir. Teftiş heyetinin ilk önce sadece doğu vilayetlerini kapsayacak şekilde görevlendirilmesinin düşünüldüğünü şimdi ise yapılan incelemeler neticesinde bütün Anadolu’yu kapsamaması gerektiğinin tartışıldığına vurgu yapmıştır. İlyas Sami Bey, “*âlim, akıselim*” kişilerden oluşan bir inceleme heyeti veya ıslahatlarda bulunacak bir heyet gönderilmesini doğru bulmamıştır. Gönderilecek olan teftiş heyetinin vazifelerini kanunsuz hareketlere yeltenen ve suç işleyen kişilerin aranması ve yakalanması olarak belirtmiştir. Islahat heyetinin ise Anadolu vilayetlerinde ortaya çıkan asayişsizlik hakkında bir bildiri gönderebileceğini ve bunun siyaset açısından oraya gitmek yerine bildiri gönderilmesinin daha uygun olacağını ifade etmiştir. Meclis’teki arkadaşlarının dikkatlerini bu noktaya vermesini istemiştir. İlyas Sami Bey heyetlerin gitmesinde birçok mahzurun bulunduğunu ileri sürmüştür. Buna örnek olarak ise mesela heyetin Sinop veya Samsun’da bir köye gidip inceleme yaptığını, bütün ahvale hâkim olamazsa “*zalim ile mazlumun*” nasıl ayırt edileceğini sormuştur. İlyas Sami Bey bu kadar sakıncaları bulunan bir meselenin savunulmasının doğru olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Heyet-i Teftişîye ve Islahiye isimlerinin uygun olmadığını düşünerek “*Hükümet-i Seyyare*” isminin verilmesini önermiştir. Anadolu’nun çeşitli yerlerinde görevli olan memurların, valilerin, mutasarrıfların görevlerini yapamadığı ima edilirse bunlara verilen maaşların boşa olacağını belirtmiştir. Konuşmasında eleştirilerine devam eden İlyas Sami Bey heyetin görev sahasının beş bölgeye ayrıldığını söylemiştir. Buralara gönderilecek kişilerin; seçkin, usta, nüfuzlu ve yetkin kişiler ise onların vali ve mutasarrıf yapılmasını istemiştir.⁴⁴⁰

---

⁴³⁹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 48, s.543, 567-570

⁴⁴⁰ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 3, Birleşim: 66, s.216-217.

İlyas Sami Bey'in eleştirilerine devam ettiğini konuşmasında dikkat çekmek istediği başka bir nokta daha bulunmaktadır. Meclis'teki mebuslardan halkın beklentilerinin neler olduğunu sormuş, arkadaşlarının bu hususu düşünmesini istemiştir. Rumeli ve Anadolu'da istibdat ile yıkılıp harap olmayan yer bulunmadığını ifade etmiştir. Yolların, mekteplerin, tarımın ve çiftçinin yok olduğunu belirtmiştir. Bazı vilayetlerde 10 bin kişinin öldürüldüğünün söylendiğini belirterek böyle bir durum varsa bunun bir ayaklanma olduğunu savunmuştur. Bu durumda İslah Heyeti'nin çare olamayacağını belirtmiştir.⁴⁴¹

19 Kasım 1910 tarihindeki pasaportla ilgili hazırlanan kanun tasarısıyla alakalı açıklamalar yapmıştır. Seyahat etme amacı güden kişilerin pasaport almayı bir yük olarak görmemesi gerektiğini söylemiştir. Bu nedenlerden dolayı pasaportun kaldırılmasının düşünülmesinin yanlış olacağını belirtmiştir. İlyas Sami Bey konuşmasının devamında Osmanlı'nın hiçbir yerinde huzur ve asayişin iyi olmadığını sözlerine eklemiştir. Kürdistan'dan bahsederek ücra bir yere giden ve "ahvali meçhul" bulunan kişilerin pasaporta tabi tutulması sayesinde bu kişilerin kim oldukları ve faaliyetlerinin anlaşılacağını söylemiştir.⁴⁴²

İlyas Sami Bey, 14 Temmuz 1914 tarihinde Meclis'te görüşülen "1914 senesi Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Bütçesi" ile alakalı söz alarak şu açıklamayı yapmıştır:

Memleketin her tarafında polise ihtiyaç vardır; fakat bu zammın umumi olmaması, muvafıkı mantık değildir. Rüfekayı kiram bilirler ki, polisin miktarı azdır. Milletın ihtiyacına kâfi değildir. Şu para zam edilirse hepsine edilsin. Zira polislerin mecmu adedi beş bindir. İki bin beş yüzü İstanbul'dadır, mütebaki iki bin beş yüzü de diğer vilayati Osmanıyyeye taksim olunmuştur. Bendeniz öyle zannediyorum ki, bu para sırf İstanbul'da verilecek, taşralar yine kalacaktır. Böyle hepsine müsavatan taksim olunmayacak bir teklifte mantık, adalet, hikmet yoktur. Vilayati polissizlikten çırpınıyor, layıkı veçhile bir memur bulunamıyor. Onun için ya zammı umumiyet üzerine yapalım veyahut kabul olunan miktarı adede taksim edelim.⁴⁴³

2.2.2. Askerlik

İlyas Sami Bey, askere alımlarda adil ve eşit olunması gerektiğine inanmıştır. 28 Aralık 1910 tarihinde Meclis'te "Askeri Tekaüt Sandığı'nın açığı için Maliye Bütçesi'nden 4.803.207 kuruşun tahsisatı muzamma sureti ile itasına dair kanun layihası" konusu hakkında görüşmeler gerçekleşmiştir. İlyas Sami Bey söz alarak düşüncelerini açıklamıştır. Emekli askerler arasında maaşlarla ilgili eşitliğin bulunmadığını iddia etmiştir. Bu husus hakkında bilgisi olanlardan açıklamalar yapmalarını istemiştir. Arttırılmak istenen paradan önce ilk olarak eşitlik sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Görüşmüş olduğu bazı emekli askerlerin verilmekte olan bu parayı alma konusunda mahcubiyet duyduklarından bahsettiğini belirtmiştir. Emekli askerlerden birinin asker imzası ile gazete aracılığıyla kendisine bir mektup yazdığını açıklamıştır. Konuşmasında açıkladığı

⁴⁴¹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 3, Birleşim: 66, s.216-217.

⁴⁴² Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 1, Birleşim: 4, s.51-52.

⁴⁴³ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima (İçtima-ı Fevkalade): 1, Cilt: 2, Birleşim: 33, s.126.

bu sebeplerden dolayı ilk önce kanun maddesinin düzgün bir şekilde tamamlanması gerektiğini, daha sonra ihtiyaç olursa tahsisata ekleme yapılması gerektiğini belirterek sözlerini tamamlamıştır.⁴⁴⁴

11 Ocak 1911 tarihindeki Meclis oturumunda “Askere Alma Kanun Tasarısı” hakkında söz alarak açıklamalar yapmıştır. Daha önceki Askere Alma Kanunu’nun gereği öğrencilerin askerlikten muaf tutulmasının bazı sıkıntılar ortaya çıkarttığını hatırlatmıştır. Öğrencilerin askerlikten muaf olma durumuyla ilgili vatandaşa “*ey millet ya siz okuyacaksınız yahut asker olacaksınız*” dediklerini, bu nedenle de herkesin sarık sararak medreselere girdiğini belirtmiştir. Buradaki insanların hepsinin eğitim alma amacında olmadıklarını, yarısının cahil kaldığını dile getirmiştir. Bu konu ile ilgili olarak Gayrimüslim vatandaşların da zarar görmüş olduklarından bahsedildiğini vurgulamıştır. Fakat asıl zarar gören unsurun Müslüman kesim olduğunu iddia etmiştir. Çünkü kanun tasarısının maddesinde “*ya siz Avrupa’da mektebi aliyi ecnebiyede tahsil edeceksiniz veyahut asker olacaksınız*” ifadesiyle zarar gören kesimi Osmanlılar, Müslümanlar olarak dile getirmiştir. Yapılmak istenen kanun tasarısı hakkında yönelttiği diğer bir eleştiri de zenginlerin kanunla kendilerine fayda sağladıkları, fakirlerin ise mağdur duruma düştüğü hususu olmuştur. İlyas Sami Bey encümen tarafından önerilen “*Hükümetin masrafiyla giden veya kendi masrafı ile hükümet tarafından gönderilen*” ibaresinde açıklık bulunmadığını söylemiştir. Maddenin bu şekilde kabul edilmesinin yeterli olmaması gerektiğini belirterek konu hakkında şu öneride bulunmuştur.

Hükümetin ihtiyacı derecesinde kendi masrafiyla gönderilecek olanlardan başka kimseyi askerden istisna etmemelidir. Kendi masrafiyla gönderilen talebe eğer askerden istisnayı talep ederse imtihana tabi tutulmalı, yani ispatı ehliyet eden mekâtibi ecnebiye talebeleri sonra mazharı müsaade olsun. İspatı ehliyet edemeyenler müstesna olmasınlar.⁴⁴⁵

İlyas Sami Bey 30 Ocak 1911 tarihinde Askere Alma Kanun Tasarısı ile ilgili müzakerelerde söz alarak görüşlerini açıklamaya devam etmiştir. Kanun tasarısının müzakeresinde 35. madde⁴⁴⁶ üzerinde doğru bulmadığı yönleri eleştirmiştir. Askerliğin köylülere dayandırıldığını hiç zenginlerden asker alınmadığını vurgulamıştır. Kanun maddesiyle alakalı üzerinde durduğu başka bir konu da öğrencilerin askerlik için “*muin ittihaz*” yardımcı sayılmaları ifadesidir. Mesleği itibarıyla öğrencilerin haklarının korunmasını bir vazife olarak görmüştür. Ona göre çocuklarını okula gönderenler varlıklı insanlardır. Çiftçiler evlatlarını mektep veya medreseye gönderemezler. Zenginler çocuklarından birini mektebe diğerini de medreseye verirse ikisinin de askerlikten muaf olacağına vurgu yapmıştır. Bütün gençlerin bu şekilde olması durumunda kimin askere gideceğini sormuştur. Ayrıca öğrenciler yardıma muhtaç iken onlardan yardım beklenilmesinin doğru olmadığını açıklamıştır. Yardımda bulunabilecek öğrencinin zaten askerlikten muaf olacak bedeli

⁴⁴⁴ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 1, Birleşim: 19, s.663.

⁴⁴⁵ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 2, Birleşim: 24, s.143-144.

⁴⁴⁶ Madde için baknz; Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 2, Birleşim: 32, s.415.

ödeyeceğini belirtmiştir. Öğrenciden yardım beklemeyi ilime büyük bir darbe olarak görmüştür. Öğrencilerin hem medresede olup hem de askeriye yardımıda bulunmasını çelişkili bir durum olarak yorumlamıştır.⁴⁴⁷

Ordu halk birliğinin devleti güçlendirdiği düşüncesindedir. Halkın askere desteğinin ordunun mücadele azmini arttırdığını savunmuştur. İlyas Sami Bey, 6 Ekim 1915 tarihinde Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın askeri vaziyet hakkında yapmış olduğu açıklamalarından sonra söz alarak düşüncelerini dile getirmiştir. Ordunun şu anki durumu ile alakalı Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın sözlerinin faydalı yönlerine işaret etmiştir. Bir sene öncesindeki ordunun durumuyla şu anki durumunun mukayese edildiğinde gelinen noktayı takdirle karşıladıklarını belirtmiştir. Ordunun bir sene öncesinde kötü durumda bulunmasının nedenleri üzerinde de durmak gerektiğini ifade etmiştir. Konuşmasına harp zamanında şahit olduğu birkaç örneği açıklayarak devam etmiştir. Kafkas Harbi'nde ordunun ihtiyacını karşılamak için o yerlerde bulunan halkın yüksek ve takdire şayan gayretlerini hatırladığını belirtmiştir. Harp zamanında Hükümetin idaresi altında bulunan vatandaşların, kışın zor şartları için sakladığı yiyeceklerini bile koşa koşa getirdiklerinden bahsetmiştir. Halkın ellerindekilerini zor kış şartlarına rağmen sırtlarında 5 günlük mesafeye kadar, buzlar içerisinde ordunun ihtiyacını karşılamaya getirmelerini, onların maneviyatını göstermek için yeterli olduğunu anlatmıştır. Bu zor şartlar 6 ay kadar devam etmiş asker ve halk yılmadan mücadele etmiştir. İslam uğrunda ölümü şeref bilen halk askeriyle birlikte mücadelesine devam etmiştir. Osmanlıların harpteki bu zor koşullara rağmen mücadeleye devam etmesinin ebediyen varlıklarını sürdüreceklerine delil göstermiştir. Bundan dolayı temsilcisi olduğu Osmanlı milletinin fedakârlıklarını söylerken, vatan şehidi Muş Mutasarrıfı Servet Bey'i yâd etmeden geçmeyeceğini dile getirmiştir. Son olarak ise orduyu yüceltici sözler ve Hükümetin başarılı idaresine vurgu yaparak konuşmasını tamamlamıştır.⁴⁴⁸

2.2.3. Hukuk

İlyas Sami Bey hukukla ilgili meselelerde Meclis'te ön plana çıkan bir mebus olmuştur. Kendisi hukuk metinlerinin oluşmasında fikirlerini, tecrübelerini beyan etmiş ve kanunların düzenlenmesinde yapılması gerekenleri her zaman açıklama çabası içerisinde olmuştur. Meclis'in 7 Haziran 1909 tarihindeki toplantısında Kanun-i Esasi'nin düzenlenmesi ile ilgili müzakerelerde söz alarak düşüncelerini ifade etmiştir. O, Meşrutiyet'in esası olarak Mebusan Meclisi'nin kabul edildiğinden şüphe duyulmadığını dile getirmiştir. Bu hususta encümen tarafından bir takım kelimeler ilave edilmek istendiğinden bahsetmiştir. Özellikle 29. maddeye dikkat çekerek "*Heyeti Mebusan üç ay zarfında intihap olunur*" ifadesiyle Meclis'in açılacağı net şekilde belirtildiğini dile getirmiştir. Fakat şimdi "*ledel iktiza*" (gerektiğinde) tabiri eklenerek Meclis'in fesih veya tatil

⁴⁴⁷ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 2, Birleşim: 32, s.420-421.

⁴⁴⁸ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 35, s.492.

edilmesinin kolaylaşacağını anlatmaya çalışmıştır. “*ledel iktiza*” kelimesinin ne demek olduğunu açıklanmasını istemiştir. İlyas Sami Bey konuşmasında bu ifadenin veya maddenin tamamen kaldırılmasını istemiştir.⁴⁴⁹

İlyas Sami Bey’in hukuk alanında fikirlerini açıkladığı diğer bir konu Mehakim-i Sulhiyye Teşkilatı hakkındaki müzakerelerde ortaya çıkmıştır. 26 Mart 1910 tarihindeki oturumda düşüncelerini belirtmiştir. Konu hakkındaki müzakerelerin alelade bir şekilde geçirilmemesini, herkesin düşüncesinin dinlenilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Geçmişteki yönetimler sebebiyle perişan olmuş, medeniyet ve saadete muhtaç bir halde bulunan millete bu gün ne diyoruz? Şeklinde mebus arkadaşlarına soru yönelmiştir. “*Yoldan, imardan, ziraattan yoksun olan bir millete sizin için iki sene zarfında yaptığımız hukuk metninin en mükemmel olanını budur diyerek anlaşmazlıklarda ise işte hâkim huzurunuzdadır. İnsanlar arasındaki ufak bir anlaşmazlıkta bile hemen hâkim kapınıza gelecek.*” uygulamasının doğru olmadığını anlatmaya çalışmıştır. Mahkemelerin, hâkimlerin milletin ayağına gönderilmek istenmesiyle onların haysiyet ve saygı derecelerinin düşürüldüğünü iddia etmiştir. İlyas Sami Bey mahkemelerin milletin ayağına değil vatandaşın belirlenen yerlerdeki mahkemelere giderek başvuruda bulunmasını savunmuştur. İlyas Sami Bey’in bu açıklamasına karşı vatandaşın mahkemelere giderken yaşadığı zaman kaybı örnek gösterilerek cevap verilmiştir. İlyas Sami Bey ise “*yeter ki bu kurumlar adaletli davransın insanların değil 15 günü 1 ayı dahi gitse adaletli sonuçtan memnun kalacağını*” belirtmiştir. Ayrıca bütün Osmanlı coğrafyasında mahkemeleri milletin ayağına nasıl götüreceklarını sormuştur. Kanun tasarısı içerisinde yaklaşık 90 maddenin her birinin görüşülmesini, sırf tasarıyı tamamlamak adına üstünkörü bir şekilde geçirilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. İnsanlara şimendifer, ziraat ve sanayi gibi kuruluşları götürmek yerine mahkemeleri götürmenin “*buyurun size mahkeme birbirinizi şikâyet edin durun*” manasına geleceğini belirtmiştir.⁴⁵⁰

İlyas Sami Bey, yolsuzluklara karışmış memurların sürgün yoluyla cezalandırılmalarına karşıdır. Bu usulün sonuç vermeyeceğine inanmıştır. 30 Mart 1910 tarihindeki Tensikat Kanunu hakkında yapılacak olan ilave maddeler tartışılırken bu yöndeki düşüncelerini açıklamıştır. İlave edilmek istenen maddelerin genelinin sakıncalı olmasından dolayı uygun bulunmayan yerler hakkında görüş bildireceğini söylemiştir. İlyas Sami Bey’e göre ahlaki ve iktidarı mükemmel olan kişilerden sonra yerlerine getirilen kişiler, önceki kişilere göre aşağı konumdadır. Meclis açıkça ahlaki anlamda düşük olan taşra rüştiyelerinde tahsil görmüş kişilere görev verilmesine göz yummaktadır. Eklenmek istenen maddeler bu gibi şeyleri kapsadığı için desteklenemez. Maddelerin genelinde üç sorun bulunmaktadır. Bundan başka Tensikat Kanunu’nda açık bir şekilde yazılmadığı halde vilayet tensikatında kanuna aykırı olarak memurlar için borç senetleri yapılmıştır. Bu senetler bir nevi geçmiş idarede sürgün anlamına gelmektedir. Bir yerde geçimini

⁴⁴⁹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 4, Birleşim: 87, s.172-173.

⁴⁵⁰ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 3, Birleşim: 61, s.351-352.

sağlayacak kadar para kazanan memurun başka bir yere sürgün edilmesi bu kişileri rüşvet almaya teşvik edecektir. Madde eklerinde böyle bir konu hakkında bir açıklama yoktur. Bir memur “*fenadır*” diye buradan kaldırıp başka bir yere gönderelim düşüncesi neticesinde, gittiği yerde yanlış yapmaktan vazgeçeceği anlamına gelmez. Komisyonlar taşra vilayetinde bu gibi durumların ortaya çıkmasında mağdurlar ile ilgili düzenleme yapmayacaklar mı? Herhalde bir inceleme yapılacaktır. Bu Kanun taşrada yaşanan mağduriyetlere çare olamayacaktır.⁴⁵¹

İlyas Sami Bey 19 Kasım 1910 tarihinde pasaportla ilgili hazırlanan kanun tasarısı için söz alarak fikirlerini açıklamıştır. Pasaport Kanunu hakkında yapılan tartışmaların “*mecburi veya seçmeli*” ifadesi üzerinde yoğunlaştığını belirtmiştir. Konu hakkında yabancı devletlerden örnekler verilince İlyas Sami Bey kendilerinin onlarla kıyaslanmasının yanlış olduğunu ifade etmiştir. Çünkü bahsedilen yerlerin disiplin ve düzenlerinin daha gelişmiş olduğunu açıklamıştır. Osmanlı Devleti’nin ise bu imkânlaraya sahip olmamasından dolayı kıyaslama yapmanın yanlışlığını savunmuştur. Diğer bir görüş olarak ise pasaportların düzeni sağlama konusunda bir etkisi olmadığını söylediğini hatırlatmıştır. Daima suçluları düşünerek mi kanun yapılacağını sormuştur.⁴⁵²

İlyas Sami Bey, zamanın şartlarına göre kanunlarda değişiklik ve düzenlemeler yapılması düşüncesindedir. 2 Mart 1911 tarihinde Ceza Kanunu hakkındaki önemli açıklamalarında bu düşünceleri görülmektedir. Ceza Kanunu’nun eksik olmasından ve valiliklere yapılan müracaatların fazlalığından dolayı kendilerini kanunu biran evvel, ciddiyetle düzenlemeye sevk ettiğini söylemiştir. Geçmiş idarelerin kanunla ilgili sadece idam hakkında düzenlemeler yaptığını hatırlatmıştır. Memleketlerde yaşanan suçlar ve cinayetler göz önüne alındığında konu hakkında çalışmaların yapılmasının gerekli görüldüğünün anlaşıldığını söylemiştir. Meclis’teki mebus arkadaşlarının önemli vazifeleri olduğunu belirterek, her yerin özel vaziyetini ön görerek irdelemek gerektiğini ifade etmiştir. İlyas Sami Bey, açıklamalarını iki konu hakkında yaparak sonlandırmıştır. Bunlardan ilki; suç işlemeye alışkın kişilerin cezalarını arttırmaktır. İkincisi ise; suç işlemeye alışkın olan kişinin suçu mukabilince süresiz sürgün edilmesi yerine idam edilmesidir. İlyas Sami Bey’in burada üzerinde durmak istediği konu, suçlu olan kişinin cezasını çekip bundan uslanmayıp tekrar suç işlemesi durumunda, milletin başına bela olması nedeniyle kendisine merhamet edilmemesidir. Müebbet kürek cezası verilmesi yerine idam edilmesi gerektiğini savunmuştur.⁴⁵³

Ceza Kanunu hakkında düşüncelerini açıkladığı diğer bir Meclis oturumu 18 Nisan 1911 tarihindedir. Aile birlikteliğinde ortaya çıkan ahlaksızlıklar, erkek ve kadın arasındaki münasebetsiz ilişkiler için hazırlanan ceza maddesi üzerine konuşmuştur. İlyas Sami Bey bu

⁴⁵¹ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 3, Birleşim: 64, s.468.

⁴⁵² **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 1, Birleşim: 4, s.51-52.

⁴⁵³ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 3, Birleşim: 50, s.374-375.

maddenin çok önemli olduğunu, ihmal edilmeden ortaya çıkabilecek çirkin durumların önüne geçmek gerektiğini belirtmiştir. Birçok yerde münasebetsizliklerin ortaya çıktığını ve çoğu kimsenin de Ceza Kanunu'nda böyle bir maddeden haberleri olmadığı için bu konuyu suç olarak görmediğini belirtmiştir. Bunun özellikle taşralarda bilinmediğini, böyle bir cezanın olduğunun duyurulmasını ve bu hususta Hükümete başvurulduğunda ciddiyetle konunun araştırılıp suçlulara cezaların verilmesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁵⁴ İlyas Sami Bey'in aynı toplantıda açıklama yaptığı diğer bir konu da kız kaçırma meselesi üzerinedir. Kız kaçırma konusunda Medeni Kanun'da bir cezanın bulunmadığına değinmiştir. Kız kaçırıldıktan sonra nikâh yapıldığı zaman cezanın düştüğünü hatırlatmıştır. Farklı şekillerde kız kaçırma durumlarının meydana gelmesinden dolayı ceza maddesinde suçlu olunacak durumları ayrıntılı şekillerde yazmak gerektiğini açıklamıştır.⁴⁵⁵

“1912 senesi Adliye Nezareti Bütçesi” görüşmelerinde söz alarak hukukla ilgili düşüncelerini açıklamaya devam etmiştir. O, milletin yararına olacak ve onları sevindirecek kararlar alınması gerektiğini belirtmiştir. Meclis'in çalışma gündeminin yoğun olduğunu birçok kanun maddesinin düzenlenmesine itirazlar yapıldığına değinmiştir. Meclis'teki her fikrin kanun olmadığından, meselelerin hızlı halledilmesini istemiştir. Konuşmasının devamında bozulan adalet sistemi hakkında açıklamalar yapan İlyas Sami Bey, milletin adli makamlara olan güveninin giderek azaldığına dikkat çekmiştir. Bu konu hakkında bir kanun tasarısı oluşturulması gerektiğini savunmuştur. Eleştiri yaptığı başka bir konu da mahkemelerin yavaş çalışmaları olmuştur. Mahkeme kararlarının alınmasında sürecin çok uzadığından bahsetmiştir. Bu konuların halledilememesi durumunda milletin artık mahkemelere gitmeyecek duruma geldiklerinden bahsetmiştir. Ona göre arazi meselelerinde de önemli sorunlar bulunmaktaydı. Uzun yıllar birlikte yaşamış olan toplumlar arazi meselesi yüzünden birbirlerine düşmanca tavırlar içine girmişlerdir. Konuşmasının devamında Muş gibi vilayetlerde oluşturulan adli teşkilatlar hakkında bilgiler vermiştir. Bu gibi yerlere adli teşkilatın getirilmesi için çok uğraşlar verdiklerini hatırlatmış, fakat kurulan adli teşkilatların yetersizliklerini örneklerle açıklamıştır. Adliye bütçesinin bahsettiği sorunların çözümü için arttırılmasını istemiştir.⁴⁵⁶

Yine “1914 senesi Adliye Nezareti Bütçesi”nin çok önemli olduğunu ifade ederek sözlerine başlamış ve yaşanan bir sorundan bahsedeceğini belirtmiştir. Ona göre birçok sebebe bağlı olarak pek çok yerde adli memur yoktur. Adaleti temin için kanun ve para var mıdır? Bence yokluk ve varlık göreceli bir kavramdır. Çünkü bazı insanların gözleri yükseklerdedir. Bu şekilde olan pek çok memur vardır. Mevcut kanunlar ile memurlar adaleti sağlayamamaktadır. Burada Adliye Nezareti'nin de ihmali vardır. Öte yandan mahkemeler de çok uzun sürmektedir. Millet davacı olduğu bir konuda “*senin dilekçeni Adliye'ye havale ediyorum*” denildiğinde kaçmaktadır. Çünkü oraya gidince uzun zaman beklemektedir. Adaletin sürüncemede olması herkesi sıkıntıya

⁴⁵⁴ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 5, Birleşim: 82, s.398-399.

⁴⁵⁵ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 5, Birleşim: 82, s.416-417.

⁴⁵⁶ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 34, s.350-352.

sürüklemiştir. Mahkemelerin hızlandırılması konusunda uzman kişilerce öneriler yapılmalıdır. Merkez Vilayet ile Muş livası arasında Adliye teşkilatı bakımından “yer ile gök” kadar mesafe bulunmaktadır. Muş’ta oluşturulan adli teşkilat çok yetersizdir. Adliye 2 Aza Mülazımı, 2 Aza ve 2 Mübaşirden ibarettir. Üst Yargı yolu bulunmamaktadır.⁴⁵⁷

İlyas Sami Bey, 20 Temmuz 1914 tarihinde “*Hükkamı Şer Kanun*” tasarısı ile ilgili olarak bazı düzenlemeler yapılmasını önermiştir. 1. madde hakkında kadı olmak için hukuk mektebinden mezun olmak ibaresi bulunurken Encümenlik tarafından bu madde üzerinde değişiklik yapılarak sınava tabi tutulma koşulu getirilmiştir. O, bu durumu eleştirmiştir. Artık liyakat sahibi kimselerin görev başına gelmesi gerektiğini belirtmiştir. Hükümetin teklifi ve encümenin yaptığı düzeltmeden ziyade “*Mektebi Kudattan mezun bulunmak şarttır. Fakat mezun olmayanlar her kim olursa olsun, Mektebi Kudatta okunan derslerden bilimtihan isbatı ehliyyet edenler, Kadı nasbolunurlar suretinde tadil*” edilmesini istemiştir. Mekteplerin kişilerin niteliklerini ölçmek bakımından bir ölçüt olduğunu fakat bunun haricinde de tahsil olabileceğini belirtmiştir. İlyas Sami Bey, Mülkiye ile Tıbbiye mektebi öğrencilerinin meslekleri ile alakalı deneyim edinmeleri için staj gibi bir uygulamaya tabi tutulduklarını hatırlatmıştır. Bu örneklerdeki gibi Hükkam-ı Şer Kanunu’nun 1. maddesinde “*Mektebi Kudattan mezun olmak ve Devairi Şeriyede altı ay tatbikat görmek şarttır*” şeklinde ekleme yapılmasının uygun olacağını ifade etmiştir. İlyas Sami Bey bu konu ile alakalı bir takrir vermişse de onun teklifi kabul edilmemiştir.⁴⁵⁸

2.3. Sosyal Hayat

İlyas Sami Bey toplumun sorunlarına oldukça duyarlı bir mebustur. Halkın refah ve yaşam seviyesinin düzenlenmesi, iyi şekilde hayatlarını sürdürmesi için gayret göstermiştir. Osmanlı vatandaşlarının eşit olduğu fikrindedir. 24 Mayıs 1910 tarihinde yaptığı bir konuşmada ülkenin bütün topraklarının Osmanlı vatandaşlarının vatani olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁹ Meclis’te 5 Şubat 1910 tarihinde muhacirler hakkında düşüncelerini açıklamıştır. Bazı muhacirlerin çok kötü bir halde bulunduğunu belirtmiştir. Her sene bütçeye bir takım ihtiyaçlara harcanması için eklemeler yapıldığını hatırlatarak muhacirler için de bunun düşünülmesini istemiştir. En azından muhacirlerin zor durumda olanlarına yardım etmek gerektiğini belirtmiştir.⁴⁶⁰

İlyas Sami Bey’in sosyal yaşamla ilgili fikirlerini açıkladığı diğer bir konu, hapishanelerde bulunan kişilerin yaşam koşulları hakkında olmuştur. Hapishanelerin inşaatı için ayrılan 1 milyon kuruşu yetersiz görmüştür. Bu paranın kullanılması esnasında iyi bir idare sergilenmezse sonuç alınamayacağını belirtmiştir. Hapishanelerde en ücra yerlerin mezarlıktan farkı olmadığını

⁴⁵⁷ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima (İçtima-ı Fevkalade): 1, Cilt: 2, Birleşim: 30, s.120.

⁴⁵⁸ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima (İçtima-ı Fevkalade): 1, Cilt: 2, Birleşim: 39, s.455-459.

⁴⁵⁹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 5, Birleşim: 96, s.423, 430-431.

⁴⁶⁰ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 2, Birleşim: 35, s.128.

belirterek insanların göz göre göre ölmesine rıza gösterilmemesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Hapishaneler için ayrılan paranın en kötü durumda olan yerlere harcanması gerektiğini belirtmiştir. Acınacak bir halde bulunan bu yerlerin idaresinin iyi bir şekilde yapılmasını rica ederek konuşmasını tamamlamıştır.⁴⁶¹ 13 Temmuz 1914 tarihindeki oturumda yine Osmanlı memleketlerindeki hapishanelerin zor koşullarından bahsetmiştir. Dâhiliye Nezareti Bütçesi görüşmelerinde bu konu dikkate alınarak hapishanedeki koşulların iyileştirilmesi için tahsisat ayrılmasını istemiştir. Maliye Nazırı'nın da fikirlerine başvurarak ciddi bir meblağın belirlenerek millet için büyük bir sıkıntı yeri olan hapishanelerin düzenlenmesine ayrılmasını teklif etmiştir.⁴⁶²

İlyas Sami Bey, Muşlu muhacirlerin Meclis'te sesi olmuştur. Örneğin, Abdürrahim, Mehmed, Sadık, Abdülhamid, Timur, Hacı Abdülhamid, Mustafa, Hacı Farisi İbrahim Beyler 11 Nisan 1916 tarihinde İlyas Sami Bey aracılığıyla Meclis'e bir mektup göndermişlerdi. Mektupta muhacir olmalarından dolayı uğradıkları zararlardan bahsedilmiştir. Sıkıntılarını İlyas Sami Bey'e aktarmışlar ve kendileri için gerekli yardımın yapılmasını talep etmişlerdir.⁴⁶³ Meclis'e gönderilen bu mektuptan İlyas Sami Bey'in seçim bölgesindeki halk tarafından sevildiği, taleplerinin Meclis'e iletilmesinde onu aracı kılmayı uygun gördüklerini söyleyebiliriz.

28 Aralık 1910 tarihindeki toplantıda basının hür olması gerektiği düşüncesini savunmuştur. Bu özgürlüğü Kanun-i Esaside belirtildiği gibi "*Allah'ın da İslam'a bahsetmiş olduğu bir nimet olarak*" gördüğünü dile getirmiştir. Gazetelerin bazılarının şahıslarla uğraştığını bazılarının ise daha ılımlı olduğunu belirtmiştir. Bir kısım mizah gazetesinin ise hiçbir ahlaki kural gözetmeden hareket etmekte olduğuna değinmiştir. Gazetelerin şahıslarla uğraşmadığı yerlerde hür olabileceğini söylemiştir. Hükümetin zararlı gazeteleri okumayınız diyerek kötü amaç güden gazeteleri engellemeyeceğini anlatmıştır. Bu nedenden dolayı zararlı faaliyetler de bulunan gazeteler hakkında Hükümetin gerekli önlemleri alması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁶⁴

İlyas Sami Bey, 11 Şubat 1911 tarihindeki Meclis oturumunda kış şartlarının ağır geçmesinden dolayı zarara uğrayan Osmanlı memleketleri için dâhiliye bütçesine ilave yapılması hususunda Gümülcine Mebusu İsmail Hakkı Bey'in verdiği kanun tasarıyla ilgili görüşlerini açıklamıştır. O, Hükümetin afetler için halka yardım etmeye mecbur olduğunu, kış şartlarından dolayı mebusların bütçeye para eklenmesi teklifinde bulduklarını belirtmiştir. Oysa Bitlis, Erzurum, Elazığ gibi vilayetlerde yaşayan insanların yılın büyük bir bölümünü kışın zor şartları altında geçirdiğini hatırlatmıştır. Şimdiye kadar bu vilayetler için böyle bir yardımın düşünülmendiğini belirtmiştir. Bu nedenle onlardan zor kış şartları nedeniyle Osmanlı memleketlerine harcanması için para alınmasının akıl ve mantığa sığmayacağını söylemiştir. Bu

⁴⁶¹ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 5, Birleşim: 89, s.195.

⁴⁶² **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 3, İçtima (İçtima-ı Fevkalade): 1, Cilt: 2, Birleşim: 32, s.198.

⁴⁶³ **BOA**, DH.İ.UM, 89-9, 1-52, 2

⁴⁶⁴ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 1, Birleşim: 19, s.688-689.

durumu eşitliği ihlal etmek şeklinde açıklamıştır. İlyas Sami Bey belirtmiş olduğu sebeplerden dolayı teklifin reddedilmesini talep etmiştir.⁴⁶⁵ Onun konuşmasından sonra Maliye Nazırı Mehmet Cavit Bey söz almıştır. İlyas Sami Bey'in açıklamalarına değinerek Hükümetin afetler karşısında yardımlarda bulunmasının doğruluğunu onaylamıştır. Zor kış şartları için kendilerine yardım talebiyle başvuruda bulunan yerlere valilikler aracılığıyla ihtiyaçlarına göre yardımda bulunulduğunu belirtmiştir. Diğer yerlerden de yardım talebi gelirse Meclis'te görüşüleceğini açıklaması üzerine konu neticelendirilmiştir.⁴⁶⁶

İlyas Sami Bey, Rumların tehcirinin siyasi zemine taşınmasını eleştirmiştir. 12 Aralık 1918 tarihinde Edirne Vilayeti ile Çatalca Sancağındaki Rumların tehcir edilmesi konusunu Tekfurdağı Mebusu Dimistoklis Efkalidis ve Çatalca Mebusu Tokinidis Efendiler gündeme getirmiştir. İlyas Sami Bey, görüşmelerde söz alarak düşüncelerini uzun bir konuşmayla açıklamıştır. Devletin iç siyaseti içinde pek çok sorun bulunurken, girilen 5 senelik Harb-i Umumi'yi özetleyerek açıklamalarına başlamıştır. Türkiye'nin tarihi boyunca görmediği böyle bir harp yenilgisinden sonra sayısız felaket manzaralarının ortaya çıktığını belirtmiştir. Osmanlı Devleti içindeki farklı milletlerin, devleti zor durumda bırakacak faaliyetlere giriştiklerini söylemiştir. Osmanlı Devleti içerisinde varlıklarını sürdürme şansı bulan milletlerin, korunmaya muhtaç bir hale düşen vatanın yaralarını sarması gerektiğini ifade etmiştir. Eğer bunun tam tersi bir faaliyete girişerek vatanın parçalanması için gayret ediyorsa, bütün dinlerde, kanunlarda, insanlık önünde suçlu duruma düşeceklerini açıklamıştır. İlyas Sami Bey, daha sonra takrir sahibi arkadaşlarına hitaben *“sizin kanlı cenazeleriniz, itlaf edilen nüfuslarınız arasında, sizinle 8 asır beraber yaşamış, sadık, hiçbir fena muamele göstermemiş, göstermediği bütün aşari ile sabit olmuş bulunan Osmanlıların da milyonlarca şehitleri”* olduğunu hatırlatmıştır. Tüm bunlar bir kenara bırakılsa bile *“bugün mecruh, inleyen elim bir halde bulunan bir vatan”* olduğuna işaret etmiştir. Vatanın müşkül durumundan kurtarılmasına öncelik verilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁶⁷

2.3.1. Eğitim

İlyas Sami Bey, Meclis'in eğitimli kişileri arasındaydı. İstanbul Darülfünunu, Arapça müderrisi olarak görev yapması onun eğitim konusunda yetkin bir kişi olduğunu göstermiştir. İlyas Sami Bey almış olduğu eğitimi, bilgi birikimini ve eğitim alanındaki tecrübelerini Meclis faaliyetlerine yansıtmıştır. Eğitim kurumları veya eğitim alanındaki sorunlarla ilgili düşüncelerini Meclis'in çeşitli oturumlarında açıklamıştır. Örneğin 16 Mayıs 1910 tarihindeki toplantıda Meşrutiyetle birlikte Padişah idaresine yardımcı olduklarından dolayı şimdiye kadar din ve devlet işlerine sayısız faydaları bulunan medreseler hakkında bazı düzenleme ve geliştirme çalışmalarına başlanmasının zamanının geldiğine değinmiştir. Bir takım tekkelerin eskimiş olduğu ve cahil

⁴⁶⁵ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 2, Birleşim: 39, s.700.

⁴⁶⁶ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 2, Birleşim: 39, s.700-701.

⁴⁶⁷ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 5, Cilt: 1, Birleşim: 25, s.317.

kişilerin elinde bulunduğu görüşünü kabul edemeyeceğini açıklamıştır. Meşru ve makul şekilde, medrese masraflarının karşılanmasını istemiştir. Şimdiye kadar öğrencilere bir şey tahsis edilmediğinden dolayı “*eğitim güneşinin*” batmak üzere olduğunu, bundan sonra İstanbul’da olduğu gibi taşralardaki medreselerin de kapsamının genişletilmesini önermiştir.⁴⁶⁸

7 Haziran 1910 tarihindeki Meclis oturumunda Maarif Nezareti Bütçesi görüşmelerinde söz alarak eğitimin önemine dair açıklamalar yapmıştır. Bir devletin gelişme göstergesine bakılacak olursa eğitim için ayrılan bütçenin en fazla olması gerektiğini dile getirmiştir. Harbiye Nezareti Bütçesi’nin 8 milyon lira olduğunu ve bununla iftihar ettiklerini belirtmiştir. Bununla beraber Harbiye gibi Maarif Nezareti Bütçesi’ne de birkaç milyon konulmuş olsaydı daha yararlı ve verimli olacağını söylemiştir. Arnavutluk’tan örnek vererek ordunun orada meydana gelen karışıklığı düzeltmek için uğraştığına değinmiştir. “*Allah korusun bu gibi şeylerin dikkat edilmezse Kürdistan gibi yerlerde de ortaya çıkabileceğini*” hatırlatmıştır. Eski yönetimlerin Kürdistan’da cehaletin yerleşmesine sebep olduğunu belirtmiştir. Oralarda vatandaşa “*zulüm eden kişilere gösterilen müsamahadan*” dolayı durumun kötüye gittiğini söylemiştir. 600 senedir birlikte sorunsuz şekilde yaşayan iki unsurun arasına cehaletin yerleştirilmeye çalışıldığını belirtmiştir. Bu durum karşısında içinin kan ağladığını ve üzüldüğünü beyan etmiştir. 30 seneden beridir bölgede bir soğukluk ve karşılıklı huzursuzluğun belirdiğini anlatmıştır. Maarif Nazır’ından ilkokul eğitimi için İstanbul’a yakın yerlerden ziyade başka vilayetleri de düşünmesini istemiştir. Bütün nazırların genel bir kuralmış gibi hep merkezi düşündüklerini, asıl ihtiyacı olan yerleri ihmal ettiklerini belirtmiştir. İlyas Sami Bey, başkente yakın olan vilayetler için verilen takrirlere bakıldığında Kız Mektebi, Ziraat Mektebi gibi isteklerin olduğunu göreceklere söylemiştir. Sanayi Mektebi, Kız Mektebi, Mekatib-i Aliye ve Mekatib-i Sultaniye gibi okulları değil, en azından ilkokul derecesinde bir kurumun uzak vilayetlere kurulmasını istemiştir. Vatanın bir olduğunu, aksi durumda birlikte yaşama imkânının olmadığını sözlerine eklemiştir.⁴⁶⁹

İlyas Sami Bey açıklamalarının devamında Kürtler ve Ermeniler üzerinde yapılan propagandalara değinmiştir. Gazeteler vasıtasıyla cahil bir halde bulunan vatandaşların kandırılmaya çalışıldığını savunarak ülkede eğitimin yaygınlaştırılmasını istemiştir. İnsanların, eğitim ve bilgidenden uzak kalmasının onları kandırmak isteyenlerin işini kolaylaştırdığını belirtmiştir. Çare olarak ise ilkokul eğitimini görmüştür. Eğitim faaliyetlerinin olması için Maarif Nazır’ının öğretmen, bina ve kitaplara ihtiyaç duyulduğu açıklamasından örnek vererek, Muş bölgesinde öğretmen ve bina meselesini kendi gayretleriyle hallettiklerini açıklamıştır. Sadece kitap meselesinin geriye kaldığını ifade etmiştir. İlyas Sami Bey, konuşmasının devamında Muş için 500, 600 medrese olduğunu, bu medreselerde Arapça ve din eğitimi veren öğretmenlerin bulunduğunu açıklamıştır. Coğrafya, tarih ve fen ilimleri gibi alanlarda eksiklik olduğunu, 4, 5 öğretmenle

⁴⁶⁸ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 5, Birleşim: 90, s.230.

⁴⁶⁹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 6, Birleşim: 107, s.69-70.

sorunun giderilebileceğini belirtmiştir. Bu şekilde Darülmuallimin⁴⁷⁰ kurulmasının mümkün olduğunu dile getirmiştir. Buradan mezun olacak kişilerin de ilkokullarda öğretmenlik yapmasının sağlanmasıyla başarılı bir eğitim politikası ortaya çıkacağını açıklamıştır. İlyas Sami Bey açıklamalarının Maliye Nazırı tarafından dikkate alınmasını talep etmiştir.⁴⁷¹

İlyas Sami Bey'in eğitim konusunda fikirlerini açıkladığı diğer bir oturum 20 Şubat 1911 tarihlidir. Geçmişte yürütülen politikaların “*kutsal ilim*” mesleği üzerinde ortaya çıkarttığı iki sorun hakkında ayrıntılı açıklamalar yapmıştır. Ona göre bu hususta kanun tasarısından bazı maddeler kaldırılmış bazıları da düzeltilmiştir. Sorunlardan biri ilim mesleğindeki kişilerin sayısını sınavsız bir şekilde arttırılmış olmasıdır. İlim yaymak isteyenler buna müsaade etmişlerdir. Bu konu büyük bir sorundur. İkinci mesele ise ilim mesleğindeki kişi sayısının artmasından dolayı askere alınanların sayısında azalmanın yaşanmasıdır. Bu konuların göz önüne alınarak kanun tasarısında değişiklik yapılmasını doğru bir hareket olarak yorumlamıştır. İlyas Sami Bey, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın askeri okullarda iki sene terfi edememe hususunu diğer mektep ve medreseleri kapsayacak şekilde genişletmek düşüncesini desteklemiştir. Fakat sınav meselesinde önemli gördüğü bir noktayı açıklamıştır. Mekteplerde yapılan sınavlarda birinci sınıf öğrencilerinin sınavlarını verirken utanma, çekinme gibi nedenlerle başarısız olabileceklerini belirtmiştir. Peş peşe girdiği ikinci senesindeki sınavda yine aynı durumun yaşanmasıyla öğrencilerin sınıf tekrarı yapması gerektiği önerisini dile getirmiştir. İlyas Sami Bey konuşmasının devamında başka bir madde ile ilgili açıklamalarına devam etmiştir. Kendi yöresinden özellikle de Muş'taki medreselerin din bilginlerine kaynak bir yer olduğunun herkes tarafından bilindiğine değinmiştir. Fakat burada garip aşamalar bulunduğundan bahsetmiştir. “*Medreselerde oturmak*” kaydının ilave edilmesi ile öğrencilerin mezun olmaları, yani izin alarak başka yerlere gitmeleri müftü ve naiplerin onayına bırakılmıştır. Bu şekilde öğrencilerin izin alırken sorun yaşadığını belirtmiştir. Bu uygulamanın merkezi yerlerde yürütülebileceğini fakat taşrada müftü ve naiplerin azlığından dolayı tatbikinin zor olduğunu açıklamıştır.⁴⁷²

İlyas Sami Bey, İlimiye Bütçesi hakkında 12 Nisan 1911'de yapılan görüşmelerde fikirlerini açıklamıştır. İlyas Sami Bey, din bilginlerinin milleti aydınlatması gerekirken kendi muhitlerini bile aydınlatamadıklarını belirtmiştir. Bu kişilerin geçinme sıkıntısı, derdinden kurtulması gerektiğine olan inancını ifade etmiştir. Bu şekilde düşünce ve fikirlerinde özgür olarak dini vazifelerini ve milleti aydınlatma işlerini doğru şekilde yapabileceklerini açıklamıştır. Açıklamalarından sonra verilmek istenen 1 milyon 900 bin kuruşun az olduğunu bu paranın 3 milyon kuruşa çıkartılması gerektiğini belirtmiştir. İlyas Sami Bey konu hakkında kendi tarafından kaleme alınan bir tahrir de vermiştir. Tahririnde meblağın 2,5 milyona çıkartılmasını ve bin kuruştan fazla maaş verilmemesini istemiştir. İlyas Sami Bey'in tahriri kabul edilerek

⁴⁷⁰ Osmanlı Devleti'nde 1848-1924 yılları arasında faaliyet gösteren erkek öğretmen okullarına verilen isimdir.

⁴⁷¹ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 6, Birleşim: 107, s.69-70.

⁴⁷² **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 3, Birleşim: 44, s.140.

Şeyhülislamlık makamına gönderilmiştir.⁴⁷³

İlyas Sami Bey, 22 Mayıs 1911 tarihinde Maarif Nezareti Bütçesi için açıklamalarda bulunmuştur. Maarif Nezareti Bütçesi'nde, maarif müfettişleri için ayrılan ödenek hakkında fikirlerini beyan etmiştir. Osmanlı vilayetlerinin birçok yerinde, ücra köşelerinde eğitimin yetersiz olduğunu dile getirmiştir. Buna rağmen bu yerlerde maarif müfettişlerinin bulunduğunu belirterek, eğitim kurumlarının olmadığı yerlerde müfettişe gerek var mıdır? Sorusunu yöneltmiştir. İlyas Sami Bey, maarif müfettişleri için verilmek istenen paranın kaldırılmasını, paranın daha yararlı olacak eğitim konularında kullanılmasını istemiştir.⁴⁷⁴ Aynı toplantıda eğitim konusunda tekrar söz alarak maarifin önemini dile getirdiği şu konuşmayı yapmıştır:

Efendiler, bizdeki tereddütün esası nedir bilir misiniz? Çünkü şu kürsü hakikat kürsüsüdür. Biz inkılapçıyız. İnkılabın gayet mühim iki ciheti vardır. Birisi; şekli Hükümetin tebdili ki, İdare-i Mutlaka'dan Meşrutiyete döndürmek. Diğeri de, o fakir, o köylü; yani asıl kuvvetin mevcut olduğu ahalinin menafiiini temin etmektir. Evet, onların elinde bir kuvvet yoktur, yalnız onların feryatları bizim kalbimizde, vicdanımızda tesir eder. Üç senedir daha onlara bir iş görmedik. İşte bizi tereddüte sevk eden esbabın birisi budur ki, Hükümetin şeklini değiştirmek, diğeri de, İdare-i Sabıkanın, Hükümet-i asliyyenin onlarda bıraktıkları suitiyyatı; yani cehaleti, ataleti, betaati izale edecek esbabı düşünmektir.

Bunlar olmadıkça inkılap hakikî olmaz. Alayış ve nümayiş ile inkılap olmaz, sözle de inkılap takarrür etmez. Bu da ne ile olur? Mektep açmakla olur. Yolu filanı bırakıyorum, yalnız mekâtipten bahsediyorum. Mektep küşad etmekle ve Maarifle onların gözünü açmakla; yani nuru maarifle onları ihya etmek yahut mehasini medeniyyetin teceddüdat-ı hazirasına muvafık fikir ve istidadı onlarda hâsıl etmekle olur. Rıza Tevfik Bey biraderimiz, Anadolu'ya ve hatta zannedersem umum milletimize bir şey isnat ediyor; ilim ve muallimler müstakil değildir diyorlar. Bendeniz bunu reddediyorum. Bu hal Kuvve-i İcraiyyenin üç seneden beri Milletin tezahüratının mümessili olan şu Meclisin arzu ve emelini isaf etmediğindedir. Yoksa Millette katiyyen taassup yoktur, hatta bunu ispat etmek için söylerim ki; memleketimizin Muş gibi en ücra bir mahallinden Reis Beyefendiye ve Maarif Nezareti'ne telgraf vardır. Bu telgrafta ne olsa beğenirsiniz? Ümmehat-ı maarifi teşkil eden inas mektebi talep olunur. Bilir misiniz ne için talep ediyorlar? Zannediyorlar ki bu teceddüde temayül gösterirlerse belki mektep yapılacak, onun için bunu istiyorlar. İnas mektebini bizde de açınız diyorlar. Bu kadar mehasin-i teceddüdatın arzusuna karşı şu Millette hâlâ deniliyor ki; ilmin istiklali yoktur. Bendeniz öyle diyorum ki; Hükümet, Millete mehasin-i teceddüdatı göstermiyor, Millete acımıyor.

Şimdi efendim, her vilayetin nüfus ve tahsilatı nispetinde icraat yapalım, tevziat yapalım. Rica ederim arkadaşlar, Vahdet-i Osmaniyye mevzubahis oluyor. Biz anasır ile hakikî ve samimî bir vahdet arzu ederiz. Şimdi, vilayat-ı Osmaniyyeyi nasıl tefrik edebiliriz? Biz vahdetle bir kala-i ahenin bir kütle gibi yaşayacağız. Nasıl vilayati tefrik edebilirsiniz? Emin olunuz ki, bu sui tesir edecek nüfus ve tahsilat nispetiyle olmuyor, lakin o vahdeti de hüsn-ü istimal etmiyoruz. Vahdete riayet edelim, ihtiyaç ve ehemmiyyetini düşünelim. Yoksa saydıkları gibi yalnız Kosova, Manastır, Üsküp cihetlerinde yapmayalım. İhtiyaç nerede ziyade ise orada yapalım. Herhalde beklemeyelim ki, şu millet hal-i yeisinden öyle Arnavutluk gibi isyan etsin, rica ederim ki, şöyle yapmayalım. Üçüncü senedir Memleketimize gidiyoruz, onların manzara-i hazinlerini o yeisaver sözlerini, o vicdanımızı tazip eden eninlerini işitmeyelim. Muş'ta bir idadi mektebi açmışlar, şimdiye kadar bir senedir kemal-i şevk ve iştiyakla talebe bulunduğu halde muallim yoktur. Bir senedir efendim, muhaberededir. Bendeniz takip ediyorum, Nezaretten daha şimdiye kadar oraya muallim göndermediler. Şimdi bir kız mektebi istiyorlar. Zannederler ki, bu ciheti isterlerse derhal Hükümet yapacak, öyle bir fikir hâsıl oluyor. Rica ederim, bu cihet de bir

⁴⁷³ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 5, Birleşim: 78, s.250, 255.

⁴⁷⁴ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 7, Birleşim: 104, s.26.

taleb-i meşrudur. Terbiyeyi evlada analar vermedikçe esaslı bir terbiye olmaz. Ben ona kaailim. Binaenaleyh, her yerde açmalı ve Muş'un da şu suretle talebini meşru gördüğünüz takdirde kabulünü rica ederim.⁴⁷⁵

13 Temmuz 1914 tarihinde Meclis'te görüşülen “1914 senesi İlmiye Bütçesi” münasebetiyle eğitimle alakalı bazı düşüncelerini açıklamıştır. O, medreselerde mektup yazdırmak için kâtiplere müracaat edildiğini örnek göstermiştir. Bu halde bulunan müderrislerin artık medreselerde çalıştırılmaması gerektiğini belirtmiştir. Eğitim sisteminde 10 sene Arapça eğitim verilmesine rağmen iki satır Arapça cümleler kuramadığını belirtmiştir. Oysaki bazı ecnebi mekteplerinde mükemmel bir eğitimle 2 yıllık bir süre zarfında başarı elde edilmektedir. Bu hususlar göz önünde bulundurularak Arapça eğitiminin bu halde kalmaması gerektiğini dile getirmiştir. Ona göre aynı şekilde din konusuna da gereken önem verilmelidir. Bundan dolayı her vilayetten âlimler toplanarak dini bir meclis, danışma kurulu gibi oluşumlar kurulmalıdır.⁴⁷⁶

İlyas Sami Bey, 6 Mart 1917 tarihindeki toplantıda “1917 senesi Maarif Nezareti Bütçesi” hakkında açıklamalarda bulunmuştur: Maarif Nezareti'nin milletin fikirlerine hizmet eden bir müessese olduğunu söylemiştir. Milletten o yıl 45-50 milyon lira alındığını, bu paradan ise 1,5 milyon veya 1 milyon 600 bin liranın Maarif Nezareti için ayrılmasının düşünüldüğünü ifade etmiştir. Maarifin milletin hayatına hizmet edecek başlıca müessese olması nedeniyle, Meclis'in “cimrilik” etmeyeceğine inanmıştır. Maarifin işlevini ise iki kısma ayırarak değerlendirmiştir. Ona göre bunlardan ilki; ilmi bilimlerle milletin seviyesini yükseltmektedir. İkincisi, milletin zanaat ve meslek edinmesini sağlamasıdır. Osmanlı milleti ne kadar yükselirse yükselsin tüketici bir toplum olacaktır. Lakin bu durumu sanayi işlerinde ilim tahsis ederek tüketici bir toplumdaki üretici bir topluma geçilebileceğine işaret etmiştir. İlyas Sami Bey bu nedenle Maarif bütçesini Maliye bütçesine yakın bir tutara getirerek üretici kişiler yetiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu hususlara önem verilmesini hem Nazır Bey'den hem de Meclis'ten temenni etmiştir.⁴⁷⁷

İlyas Sami Bey, 22 Ocak 1918 tarihinde Sultaniye Mekteplerindeki yatılı öğrencilerden alınan ücretin arttırılması teklifini şiddetle eleştirmiştir. Hükümetin bu talebinin, öğrencileri zor durumda bırakacağını belirtmiştir. Teklifin reddedilmesiyle bütün milletin ücretsiz şekilde mektebe yönlendirilebileceğini ifade etmiştir. İlyas Sami Bey ayrıca yatılı okulların para sıkıntısına değinmiştir. Onun belirttiğine göre bu okullarda öğrencilerin beslenmeleri dahi karşılanamamaktadır. Bu nedenle Maarif bütçesinin gereken seviyeye çıkarılmasını temenni etmiştir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁵ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 7, Birleşim: 104, s.54-55.

⁴⁷⁶ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima (İçtima-ı Fevkalade): 1, Cilt: 2, Birleşim: 32, s.205.

⁴⁷⁷ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 3, Birleşim: 50, s.88-89.

⁴⁷⁸ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 2, Birleşim: 38, s.66-67.

İlyas Sami Bey'in eğitim alanında fikirlerini açıkladığı konuşmalarında bir tanesi de 28 Şubat 1918 tarihindeki Meclis oturumundadır. Eğitimin sorunları hakkında, 10 yıllık bir süre zarfı içinde Meclis'te yapılan uygulamalardan bahsetmiş, bazı konularda eleştirilerde bulunmuş, konuşmasının sonlarında ise eğitimin başarılı olması için gereken bazı hususları açıklamıştır. Eğitimle alakalı bütçe görüşmelerinde her dönem güzel konuşmalar yapıldığını, o dönemde Nazır görevinde bulunan kişinin de bu açıklamaları dinlediğini fakat ortaya atılan fikir ve düşüncelerin zabıt ceridelerinde kalarak, fiiliyata dökülemediğini belirtmiştir. Maarif Nezareti bütçesinin amaçlarının ne olduğu sorusunu mebus arkadaşlarına yönelterek konu üzerine dikkatleri çekmeye çalışmıştır. Maarif konusunda okuryazar kişiler veya memurlar yetiştirmenin amaç edinildiğini ifade ederek aslında bu hususun eksik olduğunu belirtmiştir. Eğitimdeki amacın sadece okuryazar kişiler veya memurlar yetiştirmek değil, sanayi alanına katkı sağlayabilen işgücü ve üretici kişiler yetiştirmek olduğunu savunmuştur. İlyas Sami Bey, Meclis'te tartıştıkları meselelerin çoğunda Osmanlı Devleti'nde görevini kötüye kullanan memurlar ile ilgili konuların yer aldığını hatırlatarak eğitimdeki yanlışlıklar neticesinde yetersiz kişilere görev verilmesi sonucu bu durumların yaşandığını anlatmıştır.⁴⁷⁹

2.3.2. Sağlık

İlyas Sami Bey, devletin hastalıkların ortaya çıkmasından önce tedbir almasını savunmuştur. Sağlık sorunlarının baş gösterdiği yerlere ise hızlı ve planlı bir şekilde müdahale edilmesini önemli görmüştür. Sağlık konusunda bütçe paylarının artırılması fikirlerini de desteklemiştir. 23 Kasım 1910 tarihinde sağlık alanında ortaya çıkan bazı problemler üzerine düşüncelerini açıklamıştır. Meclis toplantısında müzakere konuları arasında; İstanbul ve bazı vilayetlerde ortaya çıkan kolera için sağlık tedbirleri masrafı olarak, dâhiliye bütçesine 2 milyon 100 bin kuruş eklenmesi bulunmaktadır. Bu konu başlığı altında İlyas Sami Bey, zamanında tedbir alınmazsa istenilen faydanın elde edilemeyeceğini açıklamıştır. Van vilayetinde koleranın bulunduğunu ve bu vilayete sınır olan Erzurum ve Bitlis vilayetleri için de gerekli malzemelerin sipariş verildiğini hatırlatarak ayrılan paranın az olduğunu ve artırılması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁸⁰

Aynı konu hakkında 26 Aralık 1910 tarihinde yine bazı açıklamalarda bulunmuştur. Sıhhiye Encümeninin, Dâhiliye Nezaretince belirlenen 400 bin kuruşluk meblağı tasarruf edilmesi amacıyla Nezarete vermemek istediğini belirtmiştir. Vehbi Efendi'nin salgın hastalık bulunan vilayetlerin doktoru olup olmadığını, eğer mevcut değilse gönderilen doktorların neden geçici olarak gönderildiği hakkında sorular sorduğuna dikkat çekmiştir. İlyas Sami Bey devamında yaptığı açıklamalarında bu soruların aslında birbiriyle ilişkili olduğunu belirtmiştir. Kolera hastalığı ortaya çıkmadan doktor gönderilmediğini hatta doktorların yeterli maaş alamadıkları için görev yerlerine

⁴⁷⁹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 2, Birleşim: 59, s.582-584.

⁴⁸⁰ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 1, Birleşim: 6, s.142.

gitmediklerini belirtmiştir. Bu nedenlerden dolayı vilayetlerin durumunun göz önüne alınırsa gönderilmek istenen paranın azlığının anlaşılacağını söylemiştir. Bitlis Vilayetinde doktor bulunmadığının gönderilen telgraflardan da net şekilde anlaşıldığını ifade etmiştir. Muş'ta 600 mevcudu bulunan askeri birlikte 40 gün içinde 80 askerin öldüğünü belirtmiştir. Bu nedenlerden dolayı kolera salgınının bulunduğu vilayetlere hem doktor gönderilmesini hem de bu yerler için düşünülen tahsisatın kesilmemesi gerektiğini ifade ederek sözlerini tamamlamıştır.⁴⁸¹

2.4. Bayındırlık ve Ulaştırma

İlyas Sami Bey ülkenin bayındır hale getirilmesini, vatandaşların yaşam seviyesinin yükseltilmesini desteklemiştir. Bu konu için Nafia Nezareti bütçesi görüşmelerinde söz alarak hem fikirlerini açıklamış hem de bazı eleştirilerde bulunmuştur. Memleketin önemli ihtiyaçlarından biri olarak ulaşımı göstermiş ve yol yapımına önem verilmesi gerektiğini dile getirmiştir. İlyas Sami Bey'in konuşmasında eleştirilerini belirttiği konu ise bayındırlık için sarf edilecek tutarın memleketin her yerine eşit bir şekilde dağıtılmaması ile ilgili olmuştur. Bu konu ile alakalı Arnavutluk'tan örnek vererek oraya 3 ayda 600 bin lira tahsis edildiğini, buna karşılık Anadolu için 60 bin liranın verilmesiyle ortaya çıkan adaletsizliğe dikkat çekmiştir. Meclis'in milletin parasını dağıtırken adil olması gerektiğini söylemiştir. Dersim'den bahsederek bu yerle ilgili ciddi asayiş sorunlarının bilinmesine rağmen asayişin düzenlenmesi için talep edilen 3 bin liranın kabul edilmediğini belirtmiştir.⁴⁸²

İlyas Sami Bey ülkenin bayındır hale gelmesi ve ulaşım ağının gelişmesi taraftarıdır. Özellikle kendi seçim bölgesi ve ona yakın yerler için kara ve demir yolu yapılmasını önemli görmüştür. Bu konuda hem çok sayıda taksir vermiş hem de Meclis kürsüsünde konuşmalar yapmıştır. 10 Mart 1909 tarihinde arkadaşlarıyla birlikte Sivas, Erzurum, Bitlis, Van, Mamuretülaziz ve Diyarbakır vilayetlerinde demir yolu yapılması için verilen takrime katılmıştır. Bundan başka Muş ve Genç sancaklarında demiryolu ve karayolu yapılması için İlyas Sami Bey tarafından kaleme alınan bir taksir verilmiştir. Takririne dair yaptığı konuşmasında, Bitlis vilayetine bağlı bulunan Muş ve Genç sancaklarında yaşayan insanların zor durumda olduklarını anlatmıştır. Milletin yoksulluk içerisinde bulunduğuna ve zorlukla geçindiğine dair örnekler vermiştir. Vilayet merkezine gidebilmek için 12 saatlik bir süre gerektiğini hatta vilayette bile yolların durumunun iyi olmadığını söylemiştir.⁴⁸³ İlyas Sami Bey'in demir yolu yapımına verdiği önem şu örnekte de görülmüştür. Demiryolu yapımı için vermiş oldukları takririn işleme alınmasının gecikmesi üzerine *"bu iş görülmedikçe memleketimize gitmeyeceğiz"* çıkışında bulunmuştur.⁴⁸⁴

⁴⁸¹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 1, Birleşim: 18, s.636-637.

⁴⁸² Meclisi Mebusan ZC, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 42, s.505-506.

⁴⁸³ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 39, s.235.

⁴⁸⁴ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 5, Birleşim: 86, s.547.

25 Nisan 1910 tarihindeki toplantıda Anadolu için demiryollarının önemine değinmiştir. Demiryollarını bilgi ve kültür ile eşdeğer tutmuştur. Medeniyet için demiryolunun önemine her zaman değineceğini ifade etmiştir. Bütün arkadaşlarının bu düşünceye katılarak milleti sevindirmesini istemiştir. Tarımla uğraşan bir toplum olduklarını ve buğday üretiminin oldukça fazla olmasına rağmen ekmek yapacak unları yabancılardan aldıklarına dikkat çekmiştir. Bu durumun sebebini ise demiryolu eksikliğine bağlamıştır. Eğer demiryollarının geliştirilmesi sağlanırsa Anadolu'nun verimli topraklarından elde edilen ürünlerin ülkenin her yanına rahatça ulaşarak memleketi kalkındıracağını söylemiştir. Buna yönelik çalışmaların yapılmasını talep etmiştir.⁴⁸⁵

İlyas Sami Bey, 1 Haziran 1914 tarihindeki oturumda gündeme gelen “*Diyarbakır - Bitlis tariki ile Erzurum - Kığı tarihinin turuk-u umumiye meyanına ithaline*” dair kanun tasarısı görüşmelerinde söz almıştır. O, memleketin yollara olan ihtiyacından bahsettikten sonra hazırlanan kanun maddesinde karşı olduğu bazı hususları dile getirmiştir. İlyas Sami Bey, demiryolu yapma işinin Turuk-ı Umumiye'ye bırakılmasının doğru olmadığını zira bu şekilde yol yapımında problemlerin ortaya çıkarak zaman kaybedildiğini belirtmiştir. Turuk-ı Umumiye'ye demir yolu inşası için kendi seçim bölgesinin yollarının da bırakıldığını hatırlatarak bu yolların yapılmadığını ve bu şekilde de asla bitirilemeyeceğini söylemiştir. 10 saatlik yolu yapamayan şirketin yine kanunda belirtilen yolu da inşa edemeyeceğini savunarak Hükümet nezdinde meseleye dikkat çekmiştir.⁴⁸⁶

2.5. Ekonomi

İlyas Sami Bey gereksiz yere yapılan harcamaları eleştirmiştir. Ülke için harcanacak paraların faydalı işlere yatırılmasını desteklemiştir. Bunun dışında yapılan harcamaları israf görmüştür. Meclis'in 22 Mart 1909 tarihli oturumunda Kastamonu valiliğinden kovulan Fuat Bey'e usulsüz maaş tahsis edilmesi ne dair yapılan müzakerelerde söz almıştır. İlyas Sami Bey, konuşmasında Fuat Bey'den bahsetmeyerek Reşit isimindeki bir kişi hakkında açıklama yapacağını söylemiştir. 20 seneden beri bu kişinin halka birçok zülüm yaptığını ifade etmiştir. “*Bu hainlerden*” ellerindeki paralar alınsa bile, yine rahatlıkla hayatlarını sürdürebilecek ekonomiye sahip olduklarından maaş kesilmesi cezalarına razı olduklarını hatırlatmıştır. Bu kişilere hiç maaş verilmemesi gerektiğini savunmuştur.⁴⁸⁷

İlyas Sami Bey'in ekonomi alanında görüşlerini açıkladığı ikinci konu şehremaneti istikrazı (Belediye Borçlanmaları) ile ilgilidir. Meclis'teki mebusların her zaman fikir ve düşüncelerini dile getirme hakkına sahip olduğunu söylemiştir. Milletın vekili olarak Meclis'te bulunurken

⁴⁸⁵ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 4, Birleşim: 78, s.365-366.

⁴⁸⁶ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima (İçtima-ı Fevkalade): 1, Cilt: 1, Birleşim: 8, s.78.

⁴⁸⁷ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 2, Birleşim: 44, s.391.

uygulamayı düşündükleri büyük sayılabilecek iki yanlış hakkında açıklamalar yapmıştır. Bunlardan ilki köprülerden alınan hasılatın geçen sene gelirler bütçesinde yer almasına rağmen şimdi bu gelirlerin belediyelere bırakılması olduğunu belirtmiştir. İkinci olarak ise maliyenin itibarı olduğuna değinmiştir. Ziyadesiyle ihtiyaç duyulan Maliye Nezareti gelirlerinin İstanbul'u süsleme, donama veya ilkokul ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılacağını anlatmıştır. Gelirlerin neden İstanbul'un süslemesi için harcadığını sorgulamıştır. İstanbul'un başkent olduğunu fakat bu paraların diğer Osmanlı şehirlerine de harcanması gerektiğini dile getirmiştir. Her bölgenin kendi gelirlerini alıp kendisi için kullanmasını önermiştir.⁴⁸⁸

25 Nisan 1910 tarihindeki toplantıda bütçe ile ilgili düşüncelerini açıklamıştır. Hükümetin iyi niyetle hareket ettiğinden emin olduğunu belirtmiştir. Bütçenin tetkik edilmesi için açılan görüşmelerde Maliye Nazırının açıklamalarını takdirle karşıladığını ve iyi niyetli düşüncelerine katıldığını ifade etmiştir. İlyas Sami Bey Maliye Nazır'ının açıklamalarında belirttiği "*geçen sene bütçesinde tahmin ettiğimizden 1,5 milyon kadar fazla varidat olduğu tahakkuk etti*" cümlesi üzerinde açıklamalarına devam etmiştir. Osmanlı vilayetlerinin çoğunda olduğu gibi özellikle de Bitlis, Erzurum vilayetlerinde Aşar Vergisi'nden alınan miktarın 6 milyon iken önceki sene 10 milyon kuruşa çıktığından bahsedildiğini belirtmiştir. İki günden beri devam eden müzakerelerde kendisini üzen bir konu bulunduğunu belirtmiştir. Bütçede ortaya çıkan bu açığın doğal sebepler nedeniyle Osmanlı vilayetlerinde yaşanmasından dolayı onların bu kaybına yardım etmek ve destek olmak gerektiğini söylemiştir. Maliye Nazır'ına bu konuda teşekkür etmiştir. İlyas Sami Bey, bütçeye katkısı olacak bu verimli yerler için arkadaşlarından dikkatlerini konuya vermelerini istemiştir. Bütçe içerisinde birçok masrafın bulunduğunu hatırlatmıştır. Bunlara örnek olarak askeri masrafları, bayındırlık işlerini ve eğitim konularını göstermiştir. Bu masrafların sorun oluşturmadığını belirterek verimli tarım arazileri için girişimlerde bulunulmasını istemiştir. Bütçe açıklarını kapatma adına bu yerlerden gelirler elde edileceğini söylemiştir.⁴⁸⁹

1911 senesinin Mart ve Nisan aylarına ait Geçici Bütçe Kanun Tasarısı müzakerelerinde konuşan İlyas Sami Bey, Ağnam ve Aşar vergilerinin kaldırılması gerektiği konularına değinmiştir. Kendilerinin millet tarafından Meclis'te vekâlet etmek için gönderildiklerini, halkın temsilcisi olduklarından dolayı da onları zor bir durumda bırakan konuya müdahale etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Halkın iki seneden beri fakir durumda bulunduğunu, milletin Meşrutiyet'in faydalarından yararlanmasını sağlayamadıklarını açıklamıştır. Ağnam ve Aşar vergilerinin hem onların sefaletine hem de ülkedeki asayişsizliğe sebep olması nedeniyle kaldırılmasını talep etmiştir. 2 aylık geçici bütçe yapılması dolayısıyla konunun tasdik edilmesini istemiş eğer onaylanmazsa sonraya bırakılmasının uygun olmayacağını anlatmıştır. Vergilerin kaldırılması hakkında Maliye Nazır Cavit Bey'in hem resmi hem de gayri resmi vaatlerinin bulunduğunu

⁴⁸⁸ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 2, Birleşim: 34, s.112.

⁴⁸⁹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 4, Birleşim: 78, s.365-366.

hatırlatmıştır.⁴⁹⁰ İlyas Sami Bey Ağnam Vergisi'nin kaldırılması veya düzenlenmesi konusuna çok önem vermiştir. Bu nedenle biri bizzat kendisi tarafından kaleme alınan, iki tanesi de ayrı tarihlerde arkadaşlarıyla birlikte verilen takrirleri bulunmaktadır.⁴⁹¹ İlyas Sami Bey'in Varidat Bütçesi görüşmelerinde yine Ağnam Vergisi'ne karşı eleştirilerde bulunmuştur. Kendi seçim bölgesindeki halkın 6 ay kadar tarım arazilerinin kar altında kaldığını dile getirmiştir. Durumun bu şekilde olmasına rağmen vergi alımına devam edildiğini belirtmiştir.⁴⁹²

18 Mayıs 1910 tarihindeki toplantıda *Divanı Muhasebat Bütçesi* görüşmelerinde söz alarak bazı eleştirilerde bulunmuştur. Bütçede 7 milyon liralık bir açık olduğu zaman daha fazla tasarrufa gidilmesi kararını aldıklarını hatırlatmıştır. Şimdi ise yeni bir zam teklifinde bulunulmakta olduğundan bahsetmiştir. 150 bin kuruş zamla birlikte 1 milyon kadar açığın ortaya çıkacağını belirtmiştir. Bundan başka 1 milyon kadar başka bir zammın daha istenildiğini belirterek, bütçeye yeni açıklar getirecek kararların alınmasını doğru bulmamıştır. Ayrıca bu durumun önceden fikir birliğine vardıkları tasarrufla uyuşmadığını belirtmiştir. İlyas Sami Bey bir de takrir sunmuştur. Takririnde Meclis'teki mümeyyizler (kalem yazıcıları) için ayrılan tahsisatın artırılmasının reddedilmesini teklif etmiştir. Onun bu teklifi kabul edilmiştir.⁴⁹³

İlyas Sami Bey, vergi adaletsizliğine karşıdır. Zenginden çok fakirden az vergi alınmasını savunmuştur. 19 Mart 1910 tarihindeki Meclis toplantısında Musakkafat Vergisi⁴⁹⁴ Kanun tasarısı görüşmelerinde söz alarak düşüncelerini ifade etmiştir. Ona göre herkes devlet hazinesini ve milletin menfaatini korumakla görevlidir. Devletle birlikte fakir millet de düşünölmelidir. Milletın şimdiye kadar ödediği vergilerle, çıkarılmak istenen kanun tasarısı arasındaki fark Maliye Nazırı tarafından açıklanmalıdır. Hatta zengin ve fakirlerden alınan oran da ortaya konmalıdır. Zenginlerden düşük fakirlerden ise yüksek vergi alınması kabul edilmemelidir.⁴⁹⁵

İlyas Sami Bey 28 Mart 1910 tarihindeki toplantıda aynı konu hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Alınacak verginin ve evin şekline göre değişen oranları hakkında değerlendirmeler yapmıştır.⁴⁹⁶ 19 Nisan 1910 tarihinde tekrar söz alarak eleştirilerini sürdürmüştür. Kanunun hiçbir faydası olmadığı gibi hazineye de katkı sağlamadığını belirtmiştir. Kanunun gerekliliğini savunan kişilerin Avrupa'da böyle bir uygulama vardır açıklamasından başka geçerli sebep ortaya koyamadıklarını vurgulamıştır. 30 senelik bir istibattan çıkan milletin bu gibi uygulamalarla daha zor durumda bırakılacağını söyleyerek Meclis'in bu şekilde hareket etmesini uygun bulmadığını

⁴⁹⁰ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 3, Birleşim: 53, s.79.

⁴⁹¹ Bu konu Meclise verdiği takrirler başlığı altında yazıldığı için burada tekrar ele alınmamıştır.

⁴⁹² **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 6, Birleşim: 120, s.490.

⁴⁹³ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 5, Birleşim: 92, s.304-305.

⁴⁹⁴ 1910 yılında binalar için gelir alınmasını sağlamak adına Musakkafat Vergisi adıyla ayrı bir vergi alınmıştır. Bu vergi çeşitli değişikliklerle birlikte 1931 yılına kadar devam etmiştir. Günümüzdeki karşılığı ise Emlak Vergisidir. Bkz; Fatih Saraçoğlu, "1930-1939 Döneminde Vergi Politikası", **Maliye Dergisi**, Sayı 157, 2009, s.135.

⁴⁹⁵ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 3, Birleşim: 57, s.256-257.

⁴⁹⁶ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 3, Birleşim: 62, s.373-374.

ifade etmiştir.⁴⁹⁷

İlyas Sami Bey hem Maarif Bütçesi hem de Nafia Bütçesi görüşmelerinde söz almıştır. Maarif Bütçesi'nin gelişmiş ülkelerde en fazla payı aldığını hatırlatmıştır. Bir memleketin uygar olması, gelişmesi isteniyorsa maarife önem verilmesi gerektiğini savunmuştur.⁴⁹⁸ Memleketin refahını eğitim ve bayındırlığın sağladığını belirtmiştir. Nafia için düşünülen bin 500 lirayı yetersiz bulunduğunu ifade ederek 6 bin liraya çıkartılmasını teklif etmiştir. Sanayinin gelişmesi için böyle bir paraya ihtiyaç duyulduğunu açıklamıştır.⁴⁹⁹ İlyas Sami Bey, Bütçe Kanunu görüşmelerinden ayrı bir zamanda gelir istenmesine karşı bir tavır sergilemiştir. Bu konuların bütçe görüşmelerinde konuşulmasını talep etmiştir.⁵⁰⁰

1 Şubat 1915 tarihindeki Meclis oturumunda Mekke ve Medine şehirlerini muhafaza etmek için görevlendirilecek askeri müfreze ve subaylara gidip gelmeleri için zamlı maaş verilmesi hakkındaki kanun tasarısına karşı çıkmıştır. Devlet içerisinde özellikle de savaşlarda yer alan pek çok asker varken Mekke ve Medine'ye gidecek askerlere iki misli maaş verilmesini uygun bulmamıştır. Askerlerin bir grubunun kanı ile vatani savunduğunu diğerinin de Mekke ve Medine'ye gitme görevinde bulunduğunu, bunların her ikisinin de yolluklarının ödendiğini fakat bunun haricinde Mekke ve Medine'ye gidenlere maaş zammı verilmesinin kabul edilmemesini istemiştir.⁵⁰¹

26 Şubat 1918 tarihinde "1918 senesi Duyunu Umumiye Bütçesi" ile alakalı görüşmeler hakkında açıklamalar yapmıştır. İlyas Sami Bey, Seferberlik ilanından sonra bazı şahıslara vatana hizmetlerinden dolayı maaş verildiğini hatırlatmıştır. Fakat bunların arasında seferberliğe katılmadığı halde ve maaş almaya devam eden bazı kişilerin olduğunu belirtmiştir. Buna bir örnek olarak Caf Aşireti Reisi Mahmut Paşa isminde birisinden bahsetmiştir. Bu kişiden herhangi bir şekilde istifade edilmediği halde neden ona maaş vermeye devam edildiğini sormuştur. Buna benzer durumda daha başka kişilerin de olabileceğini söyleyerek encümenin bu konuda çalışma yapmasını talep etmiştir.⁵⁰²

---

⁴⁹⁷ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 4, Birleşim: 75, s.251.

⁴⁹⁸ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 6, Birleşim: 107, s.69-70.

⁴⁹⁹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 6, Birleşim: 112, s.252.

⁵⁰⁰ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 1, Birleşim: 7, s.162-163.

⁵⁰¹ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 18, s.261.

⁵⁰² Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 2, Birleşim: 57, s.517-518.

2.5.1. Tarım

İlyas Sami Bey Meclis'in 8 Mart 1910 tarihindeki toplantısında Pirinç Ziraatı Kanun Tasarısı görüşmelerinde söz alarak özellikle 3. madde⁵⁰³ hakkında düşüncelerini açıklamıştır. Ona göre tarımla uğraşan çiftçiler için şüphesiz faydalı olacak şeyler düşünülmektedir. İnsan sağlığı her şeyden kıymetlidir. Fakat pirinç tarımına izin veren bir kanun varken şimdiki kanunla pirinç tarımını sağlığa zararlı olarak görmek yanlış ve mantıksızdır. Tarlaları tamamen kaldırmak doğru değildir. Çiftçilerin çıkarlarının düşünülerek kanun tasarısına ekleme yapılmalıdır. Genel olarak şehirlerden 3 bin metre uzak bir yerde pirinç tarımı yapılırsa, çiftçilere fayda değil zarar verecektir. Bu konunun dikkate alınarak maddeye ekleme yapılması gereklidir. Eğer pirinç tarımının sağlıksız olduğu bilirkişi heyetlerince tespit edilirse o zaman uzak yerlerde yapılması kabul edilmelidir. Kanunun düzeltme yapılmadan kabul edilmesi halinde eskiden beri pirinç tarımıyla uğraşan kişilerin arazilerini tamamen yok etmek gerekeceğini hatırlatmıştır.⁵⁰⁴

İlyas Sami Bey, 17 Temmuz 1914 tarihindeki toplantıda Ziraat Nezareti Bütçesi görüşmelerinde tarım politikalarıyla alakalı düşüncelerini dile getirmiştir. O, geçmiş yıllardan itibaren hep bütçe rakamları üzerinde durulduğunu ve bir önceki bütçeye göre zam yapılarak tekrarlayan, yenilik getirmeyen bir politika takip edildiğini belirtmiştir. Bu şekilde ilerleme ve gelişmenin sağlanamayacağını açıklamıştır. Eskiden gelen bu alışkanlık yerine Ziraat Nazır'ının kürsüye çıkarak tahsis edilen bütçe ile birlikte ne gibi faydalı işler yaptığını ve projelerini açıklamasını istemiştir. Bütçenin tarımı geliştirecek projelere göre belirlenmesini önermiştir.⁵⁰⁵

İlyas Sami Bey 4 Mart 1918 tarihindeki Meclis toplantısında ülkedeki tarım ürünlerinde yaşanan azalmayla ortaya çıkan açlık sorununun Ziraat Nazır'ının sorumluluğunda olduğunu belirtmiştir. Üretimin arttırılamaması halinde ülkeyi çok kötü günlerin beklediğini vurgulamıştır. İçinde bulunulan senenin mahsulüyle önceki senelerde elde edilen ürünler arasındaki fark hakkında bilgiler vermiştir. Urfa vilayetinin tarım açısından çok verimli ve yüksek oranda ürün alınan bir yer olmasına karşın yeni senede çok az ürün elde edildiğini belirtmiştir. İlyas Sami Bey, tarımdaki bu kötü durumdan kurtulabilmek için bazı öneriler sunmuştur. Vilayetlerdeki valilerin, mutasarrıfların, kaymakamların, nahiye müdürlerinin başarıları karşılığında görevde yükseltme ile ödüllendirilmesi sayesinde istenilen verimin arttığını anlatmıştır. Bu misalden hareketle tarımla alakalı idare memurlarının da ödüllendirilmeleriyle başarı sağlanabileceğini savunmuştur.⁵⁰⁶

---

⁵⁰³ Maddenin tamamı için bkz; **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 2, Birleşim: 50, s.613-614.

⁵⁰⁴ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 2, Birleşim: 50, s.617.

⁵⁰⁵ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 3, İçtima (İçtima-ı Fevkalade): 1, Cilt: 2, Birleşim: 36, s.321-322.

⁵⁰⁶ **Meclisi Mebusan ZC**, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 2, Birleşim: 62, s.677-678.

12 Mart 1918 tarihli toplantıda “İaşe-i Umumiye Kararnamesi” ile ilgili yapılan müzakerelerde İlyas Sami Bey, 2. maddenin son fıkrasında bir haksızlığın ortaya çıktığını söylemiştir. Maddeyle çiftçilerin ve İaşe Müdüriyetinin zarar göreceğini belirtmiştir. Konu hakkında iki taraf için de adil bir çözüm getirecek bir teklifinin olduğunu açıklamıştır. Ona göre bütün tahıl ürünlerinden öşür alınmaktadır fakat bunların oranlarında adaletsizlikler bulunmaktadır. Ayrıca tarımla uğraşan vatandaşları mağdur etmemek için tohumluk ve yemlik verilmesi hususunda talepler alınmıştır. İlyas Sami Bey, teklifinde tarım arazisinin büyüklüğüne göre alınan öşür oranı ile verilecek tohumluk ve yemlikler için esaslı bir hesaplama yapılmasını istemiştir.⁵⁰⁷ Fakat teklifi kabul edilmemiştir.

---

⁵⁰⁷ Meclisi Mebusan ZC, Devre: 3, İctima: 4, Cilt: 3, Birleşim: 68, s.144-153.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İLYAS SAMİ (MUŞ) BEY'İN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE DEVLET VE TOPLUM HAYATI HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

3.1. Siyaset

3.1.1. İnkılaplar Hakkındaki Düşünceleri

3.1.1.1. Saltanatın Kaldırılması

Türk Milli Mücadelesi değerlendirildiğinde sadece emperyalist devletlerle yapılan savaşlarla değil aynı zamanda ülke içerisindeki siyasi, sosyal ve ekonomik sorunların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Çünkü Milli Mücadele döneminde ülke içerisinde iki ayrı hükümetin bulunması karışıklıkları da beraberinde getirmiştir. Ankara ve İstanbul arasında yaşanan bu ikilik Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasıyla son bulmuş görünüyordu. Nitekim anlaşmayı Türkiye adına imza eden TBMM Hükümeti'nin temsilcileriydi. Fakat yine de ortada bir sorun bulunmaktaydı. TBMM Hükümeti henüz yönetim şeklini ilan etmediği gibi Osmanlı Devleti ve onun Hükümeti yerinde durmaktaydı. Durum böyle olunca İtilaf Devletleri ikilik çıkartmak amacını taşıyarak hem Ankara Hükümeti'ni hem de İstanbul'daki Hükümeti Barış Konferansı'na davet ettiler. Davet üzerine Sadrazam Tevfik Paşa, Barış Konferansı'na birlikte katılabilmek adına Ankara'ya telgraflar göndermiştir. Ankara'ya gönderilen telgraflar ise Meclis'te büyük tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur.⁵⁰⁸

İlyas Sami Bey, İstanbul'dan gönderilen bu telgraflarla ilgili söz alarak çok ağır ifadelerle eleştirilerde bulunmuştur. İstanbul'dan gelen telgraf hakkında şu tanımlamayı yapmıştır: *“Efendiler bu paçavra diyorum ki; körlük paçavrası, basiretsizlik vesikası, hayâsızlık ve ihanetin son bir kâğıdudur.”* Konuşmasının devamında İstanbul Hükümeti'ne olan eleştirilerini sürdürmüştür. İstanbul Hükümeti'nin tavrının İslam dünyasında derin endişelere, üzüntülere ve yaralara sebep olduğunu ifade etmiştir. İhanet vesikası olarak gördüğü telgraftan bahsederken Osmanlı Padişah'ını da eleştirmiştir. Padişah'ın uzun yıllardır İslam dünyasına ve halkına karşı, onları düşünen bir harekette bulunmadığını belirterek Padişah'a *“biat eden sağ eline nefretle baktığını”* söylemiştir. Padişahlık makamını eleştiren İlyas Sami Bey hilafet makamının ise TBMM tarafından esaretten kurtarılması gerektiğine dikkat çekmiştir.

---

⁵⁰⁸ Akbulut, a.g.e., s.1.

Gönderilen vesikaya neden ihanet vesikası dediğini şu sözlerle açıklamıştır:

İslam boğazlandığı gün, cenazesine baykuş gibi ötüldüğü gün, kendisi (Padişah) lakayt kalmış, bütün İslam ekâbiri (Devlet ileri gelenleri) evlerinden hırsız gibi tutulup götürülürken, İzmir'in rıhtımı kanlara boyandığı zaman, kendisi (Padişah) saltanatı hayvankarisin de devam edip gitmiştir. Bunun için bu, bir vesikai hıyanettir.”⁵⁰⁹

Meclis'te yapılan bu müzakerelerden de anlaşılacağı gibi İlyas Sami Bey saltanatın kaldırılması görüşlerine destek veren bir mebusdur. Saltanatın kaldırılmasıyla ilgili Doktor Rıza Nur Bey'in öncülüğünde 78 kişiyle 30 Ekim 1922 tarihinde verilen takrirden İlyas Sami Bey de imza atarak yer almıştır.⁵¹⁰ Yapılan oylamaya da evet oyu vererek saltanatın kaldırılmasında etkili rolünü taçlandırmıştır.

2.1.1.1. Halifeliğin Kaldırılması

İlyas Sami Bey, hem çocukluk yıllarında almış olduğu eğitim hem de yaşam felsefesi gereği dini konulara hassas bir kişidir. Onun Meclis'teki konuşmalarında açıkça İslamcılık politikasını savunduğunu söyleyebiliriz. TBMM'de saltanatın kaldırılması; Saltanat, Hilafet ve Milli Hâkimiyet konuları⁵¹¹ üzerine pek çok tartışmanın başlamasına sebep olmuştur. Meclis'teki bazı mebuslar saltanat makamı yerine halifeyi layık görmeye başlamışlardı. Halifenin Ankara'ya getirilmesi gerektiğini dile getirmişlerdi. Onların bu düşüncelerine Müdafaa-ı Hukuk Grubu üyelerince gazete yazıları ve risalelerle karşı çıkılmaya başlanmıştır. Muhalefetteki bazı mebuslar da aynı şekilde karşılık vermiştir. Afyon Mebusu İsmail Şükrü Efendi 15 Ocak 1923 tarihinde hilafeti öven “*Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi*” isminde yaklaşık 28 sayfalık bir risale yazmıştır. Onun bu neşri Meclis'te fırtınalar koparmış, tartışmaların ilk fitilini ateşlemiştir.

İsmail Şükrü Efendi'nin eserinin giriş kısmında saltanatın kaldırılması kararının Türk ve İslam âleminde büyük etkiler yaratarak Müslüman kamuoyunda meydana gelen tereddütlerden bahsedilmiştir. Risalenin devamında hilafetin hukuku ile ilgili açıklamalar yapılmıştır. İsmail Şükrü Efendi, hilafeti “*hükümet*” ile eş değer tutmuştur. İsmail Şükrü Efendi, TBMM'nin Halife'nin şahsına bağlı olduğunu düşünmekteydi. “*Halife Meclis'in, Meclis Halife'nin*” kelimesinden hareket eden İsmail Şükrü Efendi, kısacası halifeyi devlet başkanı olarak görmüştür. TBMM'nin almış olduğu kararların halifenin onayından geçmesini istemiştir.⁵¹²

⁵⁰⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 24, Birleşim: 129, s.280-282.

⁵¹⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 24, Birleşim: 129, s.292-294.

⁵¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz; Akbulut, a.g.e., ss.9-74.

⁵¹² Hoca Şükrü, *Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi*, Ankara, 1339 (1923);Aktaran; Akbulut, a.g.e., s.32-38.

Risalede belirtilen düşüncelere, karşı risale ile cevap verilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Müdafaa-ı Hukuk Grubu,⁵¹³ Muş Mebusu İlyas Sami Bey'e bir makale hazırlattırıştır. “İslam’da hilafet” başlığını taşıyan makale 19 Ocak 1923 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*⁵¹⁴ gazetesinde ilk sayfada yayınlanmıştır. Makalenin içeriğinde şu hususlar yer almaktadır:

Hilafet kelimesinden kamu hizmetlerinin ve düzeninin iyi bir şekilde yürütülebilmesi anlaşılır. Hükümet başkanına halife denildiği gibi müftü ve kadıya ve her meşru hükümetin başkanına da halife denir. İmam, halife ve emir eş anlamlıdır. Bu kelimenin anlamını nitelik ve nicelik olarak dinin kaynağında aramak gerekir. Kuran-ı Kerim hükümetlerin yönetimlerini, fertler arasındaki hukuk ve görevlendirmeyi adaletle ve emaneti ehline vermekle yapmıştır. Ayrıca Müslümanlar için önemli kaynaklardan olan hadis ve şura usulüne uyularak yönetilmesi gerektiği ilk Halife Hz. Ebubekir’in kurduğu hükümetten itibaren tereddüt edilmeyen bir husustur. Halkın büyük çoğunluğunun güvenini kazanmış olan hükümet reisi şura usulüne de uymalıdır. Ancak asli olan halkın çoğunluğunun güvenini kazanmaktır. Hükümet kurma hakkının millette olduğunun en belirgin özelliği Hz. Osman olayıdır. Zira hükümet uygulamalarının halkın yararına olmadığı anlaşıldığı zaman bir namus meselesi kadar kutsal olan hukuk ve milli görevin sahibine iade edilmesi gerekecektir. Hz. Osman’dan Muaviye’ye kadar olan dönemde hükümetler halkın çoğunluğunun görüşüyle icraat yapmışlardır. Daha sonra hilafetin en önemli unsuru olan şura ihmal hatta terk edildiği halde Emevi ve Abbasi dönemlerinde bu durum devam etmiştir. Aslında hilafetin meşruiyet kaynağı göz ardı edilmesine rağmen halkın kendi hukukunu yok sayarak yönetenlere itaat etmiş olması hilafet kurumunun yanlış uygulanmasını meşrulaştırmıştır. Buraya kadar anlatılanlardan şu sonuca varılır.

Halifeler hukukun üstünlüğünü, milletin hukukunu korumayı ve emanete bu amaçla sahip olmayı bilirlerse meşrudurlar. Eğer halifeler milli şura yapma yoluna başvurlarsa meşru olurlar. Halife seçimi sırasında milli hâkimiyeti kabul etmiş ve buna bağlı olarak meşru hükümet kurarak milletin hukukunu savunmak için halk şurasına başvurarak kararlar almış ve uygulamış ise halifelik makamı İslam’a hizmet etmiş olur. Buna uygun olarak kurulan TBMM Hükümeti’ne karşı çıkmak üzere bu günlerde bir risale yayınlama hatasına düşmüşlerdir. Bu risaleyi hazırlayanlar gerekçelerini maddeler halinde sıralamışlardır. Ancak bir takım yanlış düşünce ve değerlendirmeler yapmışlardır. Milletin halifeye muhtaç olduğuna dair yanlış düşüncelerini dini, vatani ve ilmi gerçeklerle açıklamak bir görevdir. Risale sahibiyle hilafetin, hükümet anlamına geldiği konusunda aynı fikirler paylaşılmaktadır. Bu hak geçmiş neslin değil yeni neslin hakkıdır. Yani bir kişiye halife unvanı verip vermemek milletin hakkıdır. Dolayısıyla yapılması gerekenleri Hükümet ve Halife değil Meclis yerine getirmelidir.

⁵¹³ 8 Ocak 1923’te Halifenin Hakları ve yetkilerinin belirtilmesi hakkındaki önerge ayrı bir komisyon olarak Müdafaa-i Hukuk Zümresine havale edilmiştir. Bu komisyon üyeleri arasında Celal Nuri (Gelibolu), Şeyh İlyas Sami (Muş), ve Rasih (Antalya) bulunuyordu. Bkz; Gotthard Jaschke, **Yeni Türkiye’de İslamlık**, 1. Baskı, Bilgi Yay., Ankara, 1972, s.123

⁵¹⁴ **Hâkimiyet-i Milliye**, 19 Kânunusani 339, (19 Ocak 1923)

İkinci olarak anlaşılan nokta halifeye hak ve görev vermenin de milletin hakkı olduğudur. Bunu risale sahibi itiraf ediyor ve Meclis ilerde bir kararla bu meseleyi halledecek diyor. Risalenin diğer bir sayfasında hilafetin bir vekâlet olduğu, vekile böyle bir görev verilmedikçe hilafetin de tayin edilemeyeceği belirtiliyor. Bu iki konu hakkında kendileriyle aynı görüşe sahip olan risale yazarı ile diğer ulema ve insaf sahibi herkesin ayrıldığı husus şudur: *“Halifelik görevi şeriatın verdiği bir haktır. Dolayısıyla şeriat konusunda meclisin kararı ve milletin onayı olamaz.”* Bu konuda biraz düşünen herkes yukarıdaki yorumun akıl ve ilimle değil siyaset ihtiraslarına yakalanmış hasta beyinlerin ürünü olduğunu söylemek gerekir. Çünkü halifelik görevinin verilmesi milletin işidir. Hem de şeriatın verdiği bir haktır. Bu nedenle millet aksini yapamaz. Öte yandan risale sahibiyle ayrı düşünülen diğer bir husus şudur: *“Milli iradenin aldığı kararların halife tarafından onaylanması şeriatın emridir.”*

Risale sahibi ilim ve basiretten yoksun olan bu görüşü yalnızca risalenin altına düşüncesizce imzasını atmış olmaktan almaktadır. *“Hükümet bir şura ile reisten ayrılırsa meşru olur.”* Esası üzerinde uzlaşılan diğer bir görüştür. Buna göre 3 yıldır devam eden, önemli kanunlar ve kararlar alan, milletin menfaatini gözeterek onu zafere doğru sevk ve idare eden ve buradan bir bağımsızlık çıkararak milletin büyük bir çoğunluğunu temsil eden bu hükümetin icraatları gayri meşru olduğu mu düşünülüyor? Risale yazarı herhalde bunu anlatmak istiyor. Bunu kim söylüyor? Bu Meclis’in bir üyesi mi? Daha da nefret edilecek husus risale sahibinin bunu din adına söylemiş olmasıdır. Acaba risale yazarı kesin hükmünü vermeden önce herhangi bir kötü niyet bulunmadığı halde mümin kardeşinin sözünü yalanlayan eseriyle yetinmek daha uygun mu olacaktır? Herhalde kendisinin de içinde bulunduğu ve oy kullandığı, aldığı kararlarla millet üzerinde daima iz bırakmış olan Meclisi *“gayri meşru”* olarak değerlendirmesi gerçek amacının başka olduğunu düşündürmektedir. Bunun için Risale incelenmeye devam edilecektir.

Risalenin yanlış değerlendirmelerde bulunan 3. maddesi İslam diyaneti “tevhid” esasını kabul ettiğinden her türlü durumda “vahted” i yani birliği öngörmekte, hukukun üstünlüğün tek merkezde toplanmasını ve bu merkezinde halife olmasını kabul ederek daha güçlü bir kuvvetin meydana geleceğini belirtir. Bu ifadelerde başlangıç ve sonuç arasında hiçbir ilişki olmadığı açıkça ortadadır. Çünkü İslam’da iş gücünün birleştirilmesi öngörülmektedir. Buna uygun şekilde bir irade birliği ve bütünlüğü mevcuttur. Dolayısıyla bütün yetkilerin bir kişiye yani halifeye bırakılması ne Peygamberimiz ne de Dört Halife Devri’nde yaşanmıştır. Milliyet, hükümet, hilafet gibi kurumlar ve makamlar oluşturarak birlik örneği olacak şekilde hizmet ederler. Bu kurumlar sayesinde herkes üzerine düşen görevi hakkıyla yerine getirmiş olur.

İlyas Sami Bey’in hilafet hakkında yaptığı açıklamalarını değerlendirecek olursak şu hususlar önem arz etmektedir: O, ilk önce hilafet kelimesini ve hilafet makamının tarihi geçmişte nasıl kullanıldığını anlatmıştır. Hilafet makamının halkın çoğunluğunun destek ve güvenini sağlamasına dikkat çekmiştir. Halifelerin, milletin hukukuna sahip çıktığı ölçüde meşru olacağını belirtmiştir.

TBMM’de İsmail Şükrü Efendi’nin yayınladığı risaleyle halkın iradesine karşı çıkıldığını söyleyerek, risalesinde anlattığı konuların yanlışlıkları ortaya konulmuştur. Halifenin Meclis’in üstünde değil tam tersine halkın iradesiyle oluşmuş Meclisin belirlediği konuma göre şekillenmesi gerektiğini açıklamıştır. Meclis’in, Halifelik makamının kaldırılması hakkında aldığı kararı bu düşünceleri neticesinde desteklemiştir.

2.1.1.2. Şapka Kanunu

İlyas Sami Bey, medeniyetin bir göstergesi olduğu gerekçesiyle teklif edilen Şapka Kanunu’nu desteklemiştir. Kanuna karşı çıkanları ise eleştirmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 25 Kasım 1925⁵¹⁵ tarihli toplantısında Konya Mebusu Refik Bey ve arkadaşlarının 2/479 numaralı kanun tekliflerinde Şapka giyilmesi ile ilgili Adliye ve Dâhiliye Encümenlerinin vermiş olduğu mazbata üzerine Meclis’te müzakereler başlamıştır. Kanun teklifinin gerekçesinde:

“Hiçbir öneme sahip olmayan başlık sorunu, çağdaş ve medeni milletler arasına girmeye kararlı olan Türkiye için önemli bir özelliğe sahiptir. Şimdiye kadar Türkler ile diğer çağdaş uluslararası bir marka değerinde sayılan fesin değiştirilerek yerine çağdaş uluslararası başlık olarak kullanılan şapka giyilmesinin gerekli” olduğu belirtilmiştir.

Şapka Kanunu için hazırlanan tasarının birinci maddesi şu şekildedir:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Azaları ile idarei Umumiye ve Hususiye ve Mahalliye veya Müessesata mensup bilimum eşhas ve müstahdemin (ve sıfatı resmîyeyi haiz herkes) Türk milletinin iktisada etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir.⁵¹⁶

Maddeden de anlaşılacağı üzere şapka giyilmesi resmi memur ve mebuslar için zorunlu kılınmıştır. Sivil vatandaş için ise herhangi bir zorunluluk maddede yer almamıştır. Fakat yukarıdaki 1. maddeye ilave olarak “*Türkiye halkının da umumî serpuş şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını hükümet men eder*”⁵¹⁷ kararı eklenerek vatandaşın da şapka haricinde bir başlık giymemesi kararlaştırılmıştır.

Şapka Kanunu ile ilgili müzakereler sırasında Bursa Mebusu Nurettin Paşa, Kanunun Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na (Anayasa) aykırı olduğu düşüncesini bir takrir vererek savunmuştur. Onun takriri üzerine İlyas Sami Bey söz almış, düşüncelerini ifade etmiştir. Nurettin Paşa’nın takririnden vicdanen üzüntü duyduğunu, bu nedenle de kürsüye çıkma ihtiyacı hissettiğini açıklamıştır. Nurettin Paşa’nın kanun teklifinin Anayasa’ya aykırı olduğu iddiasına Meclis’teki hukuk uzmanları tarafından yanıt verilmesini istemiştir. İlyas Sami Bey, Nurettin Paşa’nın

⁵¹⁵ Şevket Süreyya Aydemir Tek Adam adlı eserinin üçüncü cildinde Şapka Kanunu hakkında açıklamalardan bahsederken Meclis’te 28 Kasım 1925 tarihinde kabul edildiğini yazmaktadır. Belirtilen bu tarih Resmi gazetede yayımlandığı tarihtir. Meclis’te kabul edilen tarih yukarıda belirttiğimiz tarihtir; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.234-235.

⁵¹⁶ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 19, Birleşim: 14, s.221.

⁵¹⁷ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 19, Birleşim: 14, s.231.

fikirlerine katılmasını beklediği hukukçu arkadaşlarının zaten şapka giymiş olduklarını belirtmiştir. Kanunu değil aslında kendini müdafaa etme gayretinde olduğunu söylemiştir. Seçim yeri olan Bursa’da bile herkesin şapka giydiğini, Nurettin Paşa’nın kendi şahsiyetiyle alakalı olarak konuyu ele aldığını vurgulamıştır.⁵¹⁸

İlyas Sami Bey yukarıdaki tespitlerinden sonra inkılapları yaparken egemen ve hâkim olan unsurun Büyük Millet Meclisi Heyeti üyelerinin olduğunu belirtmiştir. İnkılabın ve Büyük Millet Meclisi’nin ne olduğunu, kendi şahsını müdafaa eden Nurettin Paşa’nın anlamadığını belirtmiştir. Yapılan inkılapla ilgili taktir veren mebusların bilmesi gereken hususlar için şu ifadeleri kullanmıştır:⁵¹⁹

Eğer Paşa inkılap yapan milletler kanunu düşünmez, menafii memleketi düşünmez, şekli hazırı medeniyeti düşünmez, elhasıl muazzez büyük Türkiye’imizin, mukaddes vatanımızın ihtiyacatını düşünmez de inkılâp hâdvesini atar diye düşünürse, bu düşünce kendisine layıktır. Çünkü bu düşüncesinde tekdîr ve tek kalacaktır, inkılâp bu olunca, Meclisi Âli Bunu timsal olarak giymiştir. Eğer Teşkilât-ı Esasiye’ye ufak bir muhalefet olsaydı giymezdi. Meclisi Âliniz her zaman reyî işaret ile bazen sükût ile kanun kabul eder. Sükût ile kabul ettiği bu meselenin teşkilât-ı Esasiye’ye ufak bir muhalefeti varsa bundan dolayı haya etmesi lâzımdır. Bu inkılap ki seldir, önüne geçenleri yıkar, devirir geçer kimseyi bırakmaz. Yalnız küçük bir endişe ile bir taktir yazarak buraya çıkıp söz söylememeleri icap ederdi.

İlyas Sami Bey son olarak “*koca bir milletin*” bu kararı kabul ettiğini ifade etmiştir. Medeni bir kıyafetin büyük Türk milletinin kürsüsünde Nurettin Paşa tarafından verilen bir taktirle konuşulmasını hüsran olarak tanımlamıştır.⁵²⁰ İlyas Sami Bey Kanun oylamasında evet oyu kullanarak şapka inkılabına olan desteğini göstermiştir.

İlyas Sami Bey, ilerleyen tarihlerde değişik vesilelerle Meclis’te şapkaya dair düşüncelerini ortaya koymuştur. Konya Mebusu Refik Bey ve arkadaşları Tekke, Zaviye ve Türbelerin kapatılması hakkında taktir vermişlerdi. Taktir sahibi Refik Bey söz alarak açıklamalar yapmıştı. Konuşmasında bir süre önce kabul edilen Şapka Kanunu’na sözü getirip, Kanun’a muhalefet eden Nurettin Paşa’nın Tekke, Zaviye ve Türbelerin kapatılması teklifine de muhalif olacağını düşündüğünü, fakat Paşa’dan herhangi bir tepki gelmediğini belirtmişti. Açıklamasının devamında Şapka Kanunu’ndan dolayı ülke içerisinde çıkan bazı olay ve isyanlardan bahsetmişti. Bu olayları ve isyanları çıkaranların “*masum*” olduğunu Nurettin Paşa’nın sorumlu tutulması gerektiğini savunmuştu. Meclis’te Şapka Kanunu’na karşı yapılan muhalefetin vatandaşlar arasında benimsenmesine yol açtığını açıklamıştı.⁵²¹

⁵¹⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 19, Birleşim: 14, s.225.

⁵¹⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 19, Birleşim: 14, s.225-226.

⁵²⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 19, Birleşim: 14, s.225-226.

⁵²¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 19, Birleşim: 17, s.282.

İlyas Sami Bey, Refik Bey'in yaptığı konuşma üzerine söz almış, İstiklal Mahkemesi tarafından idamına karar verilen kişilere TBMM kürsüsünden masum kelimesinin söylenmesini doğru bulmadığını belirtmiştir. İrtica hareketlerinin Kanunun yürürlüğe girmesinden önce suç sayılmayacağı fakat yürürlüğe girmesinden sonra ise yaptıklarının suç olduğunu söylemiştir. İlyas Sami Bey'in dikkat çekmek istediği asıl nokta ise Meclis'te düzeni bozma gayretine giren kişilerin ceza almayarak onların yerine milletin bedel ödediği hususudur. Meclis'te bir arkadaşın (Nurettin Paşa) ne olursa olsun itham edildiğini, hatta bu ithamın vatan suçu şeklinde olduğunu belirterek bu kişinin kendini müdafaa etmesini istemiştir. Kendini savunma imkânı verildiği halde bu kişinin sessiz kaldığını bundan dolayı yüce Meclis'in gerekeni yapma adına *"kendisini kolundan tutup kapı dışarı etmek"* çaresini söylemiştir. *"Ya kendisini müdafaa etmelidir yahut başka yolu yoktur. Dürüst, mertçe hareket budur"* diyerek sözlerini tamamlamıştır.⁵²²

2.1.2. Lozan Barış Antlaşması

İlyas Sami Bey, Lozan Konferansı ve Antlaşması sürecini desteklemiştir. Yapılan eleştirilere karşı çıkmıştır. 2 Kasım 1922 tarihindeki Meclis'in gizli oturumunda Sulh Konferansına iştirak edecek murahas heyeti ile onlara verilecek tahsisat hakkında açılan müzakerelerde söz alarak görüşlerini açıklamıştır. Sulh meselesinin harp kadar hatta ondan bile daha önemli olduğunu belirtmiştir. Konu ile ilgili açılan müzakerelerde ilmi bir yol takip edilmediğinden yapılan tartışmaların bir sonuç vermeyeceğini söylemiştir. Tartışmanın esası için Meclis'in Barış Konferansına gidecek temsilcilerin seçimini belirleme hakkı olduğunu ifade etmiştir. Ortada bir Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olduğunu ve ona göre hareket edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bir mebusun bütün Meclis adına açıklama yaparak *"ben bunu kabul etmiyorum"* demesinin doğru olmadığını açıklamıştır. Özellikle şiddetli eleştirilerde bulunan Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey'in milli iradenin dışında hareket edildiği ifadelerinin doğru olmadığını söylemiştir. Yüce Meclis'in oylama sonucu aldığı kararlarla milletin iradesinin tecelli edeceğini sözlerine eklemiştir.⁵²³

İlyas Sami Bey, aynı konu üzerindeki açıklamalarının ikinci kısmında ise mebuslar tarafından verilen takrirlere değinmiştir. Takrirlerin birinde murakabe heyeti gönderilmesinin teklif edildiğini belirtmiştir. Murakabe heyetinin ne yapacağını sormuştur. Meclis'teki arkadaşların vatanları için endişelerinden dolayı bu teklifi yaptığını hatta bir arkadaşlarının da Murakabe Heyeti'nin, Heyet-i Vekile gibi çalışacağını, temsilcilere doğru yolu göstermede yardımcı olacaklarından bahsettiğini söylemiştir. Fakat tüm bunlardan önce dikkat edilmesi gereken bir nokta olarak Harp Encümenliği teşkilatının bulunduğu unutulmamasını istemiştir. Ayrıca heyetler arasında çıkabilecek görüş ayrılığının fena sonuçları olabileceğini ifade etmiştir. Meclisin kabul ettiği bir heyete tam güven

⁵²² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 19, Birleşim: 17, s.283.

⁵²³ T.B.M.M. Gizli Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 24, Birleşim: 131, s.996.

sağlanması gerektiğini söylemiştir. “*Son söz mecliste kalsın bütün görüşmeler meclise gelsin, meclise gelmeden kati bir şey olmasın diye düşünmenin tehlikeli olduğunu*” anlatmıştır. Meclisin güven duyarak oluşturduğu heyetinin icraatlarında arkasında durması gerektiğini yinelemiştir.⁵²⁴

İlyas Sami Bey, Lozan Konferansı’nda yaşanan gelişmeler üzerine Meclis’teki müzakerelerde fikirlerini beyan etmeye devam etmiştir. 4 Mart 1923 tarihindeki Meclis’in gizli oturumunda “*Lozan Konferansı’ndaki tekâlifi sulhiye üzerinde İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey, Hariciye Vekili İsmet Paşa ve Sulh Heyeti Mürahhasa müşavirlerinden Diyarbekir Mebusu Zülfü Beyin izahatı*” başlığıyla gerçekleştirilen müzakerelere İlyas Sami Bey de katılmıştır. İlyas Sami Bey Musul konusu ile ilgili sual takriri⁵²⁵ vermiştir.

2.1.3. Devlet Yönetimi

İlyas Sami Bey, devlet yönetilirken yapılacak işlerin belirli kurallar ve esaslara göre yürütülmesini savunmuştur. Devlet yönetiminin halkın egemenliğinin merkezi olan TBMM vasıtasıyla sağlanacağına inanmıştır. Bu yüzden Meclis içerisinde her meslekten ve her sınıftan mebusların yer almasını desteklemiştir.⁵²⁶

13 Şubat 1924 tarihindeki toplantıda Belediye Kanun tasarısı gündeme gelmiştir. Tasarı hazırlanana kadar İstanbul Şehir Emaneti Kanunu’nun Ankara şehri için bazı düzenlemeler yapılarak kullanılması düşünülmüştür. İlyas Sami Bey bu görüşmeler yapılırken söz alarak fikirlerini açıklamıştır. Konuşmasında eski Belediye Kanunlarının halkın ihtiyaçlarını giderme hususunda yetersiz olduğunu iddia etmiştir. Özellikle halkın iki meselesine dikkat çekmiştir. İlk olarak sağlık sorununa değinmiştir. Bu konuda yakın bir akrabasının yaşadıklarından örnekler vermiştir. Akrabasının belediyeye üç kere, sağlık heyetlerine ise beş kere başvurarak “*iğrenç, leş bir halde bulunan yerlerden, hastalık yuvası olan sokaklardan*” dolayı önlemler alınması için başvurular yaptığını anlatmıştır. Halkın sağlık sorununa bahsi geçen kanunla çare olunabileceğini ifade ettikten sonra dikkat çekmek istediği ikinci noktayı şu ifadelerle açıklamıştır:

İkinci mesele, efendiler, bu Meclis Âlinin, tarihe geçecek zerrin sahifei şerefi nedir bilir misiniz? Sekiz asırlık mahrumiyeti millete çaresiz olacak ameli yollar bulmak. Şu kanun buna engeldir diyebilir misiniz? Sekiz asırdan beri inim, inim inleyen bu memleketin artık derdi sefaletine mahrumiyetine çaresiz olacak her hangi bir şekle iradei milliyeniz hâkimdir. iradei milliyenizin istediği gibi bu millete saadet yolları açabilecek yol ancak bu kanundur. Bu kanun değil bundan daha eşnai bile iradei milliye iktiran eder. (esna değil sesleri) Tashih ediyorum, maksadım o değildir. Yani en makul şeyler iradei milliye iktiran eder. Tabirimi mazur görünüz, o tabiri geri alıyorum. Tabirde münakaşa olmaz. Maksadım buradan zaten en makul şeyler çıkar demektir. Şimdi çok rica ederim. Efendiler cihan... Cihan atfi enzar etmiş Meclisi Âlinize ve

⁵²⁴ T.B.M.M. Gizli Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 24, Birleşim: 131, s.996-997.

⁵²⁵ Bu konu hakkında TBMM’deki sual takrirleri başlığı altında açıklamalar yapılmıştır. Konu hakkındaki ayrıntılar için bkz; s.41-42.

⁵²⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 4, Cilt: 28, Birleşim: 17, s.346.

diyor ki: Düşmanı atmakta istihkar, hayata harikalar gösteren bu milletin yeri oturduğu semti payitahtı, Ankara'sı, Anadolu'su acaba bundan sonra nasıl olacaktır? Harikalar yaratır, düşmanı denize döker. Tedviri umarda, terakkide, içtimaiyatta acaba nasıl hatve atacaktır?

İşte ikinci madde; Bu kanunu yaparken bu kanunu düşünürken gözünüzün önüne gelecek şey imar esasıdır. Sekiz asırlık mahrumiyettir. Beşeriyetin mizanı, nisvan ve sübyanıdır dedikleri gibi buraya ilâve edilecek bir şey daha var, o da oturduğu bünyandır. Aynı nisvanı, sübyanı ve oturduğu mebanidir, insan yerinden anlaşılır. Mili Payitahta millî bir şekil lâzımdır. Bunun harikalar ibda eden bu memleketten, buradan başlaması lâzım. Zira ben biliyorum ki, şu merkezde kurulacak millî Payitahtın etrafına yapılacak bütün şeylerden benim memleketim de mesut olacak. Çünkü medeniyet saridir. Bulduğu yerlerden her tarafını kucaklar, her tarafını mesut eder. Şimdi bu ilk imar Kanununa hakkı millî veriliyor. Çünkü 24 âzası oluyor. Her şeyi o âzalar tanzim edecek, kavanini onlar yapacak ve her şey milletin hakkı, olarak kendinde kalacak. Buna dair eskiden bir Belediye Kanunu vardır, bunu tamik nasıl olur? Ve bir de acaba nüfuzu nazar ve isabeti fikre bir tek adam o kadar malik mi? Efendim, bir tek adam konulmuştur fakat kendisi yapmıyor. Binaenaleyh mahiyeti mesele bu iki çehreden mülâhaza edilmelidir. Bu milletin, bu Meclisin, en mühim işi tanzim devresidir. Buna buradan kendi oturduğu yerden başlayacak, kendi oturduğu yeri halledecek, sonra ötelere gidecek. Binaenaleyh hararetle kabul edilerek müzakere edilmesini teklif ediyorum.⁵²⁷

İlyas Sami Bey'in devlet yönetimi ile ilgili görüşleri hakkında 24 Şubat 1924 tarihinde gündeme gelen Köy Kanunu münasebetiyle yaptığı konuşmasından bazı fikirler edinilebilir. İlyas Sami Bey savaştan dolayı nüfusu azalan yerlere köy denilmesine karşı çıkmıştır. Köy Kanunu'nun 1. maddesinde geçen nüfusu 2 binden az olan yerleşim yerlerine köy, 2 bin ile 20 bin arasındakilere kasaba, 20 binden fazla olanlara şehir denilmesine dair kanun teklifini⁵²⁸ eleştirmiştir. Köyleri, memleket ve milletin çekirdeği olarak görmüştür. Memlekette istila görmeyen yerin kalmadığını bundan dolayı nüfus kaybı yaşanan yerlere yeni düzenlemelerle azalan nüfuslarından dolayı şehir, kasaba ve köy diye değerlendirilmesinin doğru olmadığını ifade etmiştir. Bayazid mebuslarına hitaben onları örnek göstererek şu ifadelerde bulunmuştur: “*ey memleket! Senin vilayetin düşman ayağı altında kaldığı için köy denecektir ve sen köy olacaksın...*” İlyas Sami Bey konuşmasını şu şekilde tamamlamıştır:

Muş, Bayazid, Genç. Bunlar mühim vilâyetlerdi. Nüfusları yüz bine baliğ idi. Bunların arkasından belediye teşkilâtına malik diğer yerler var ki. Oraya düşman ayağı girmede. Çünkü sarptır, arızalıdır. Düşman gidememiştir. Bunlara şehir demek icap eder. Diğer merakizi medeniyeye ki düşman girdiğinden dolayı nüfuslarını kaybetmişlerdir bunlara köy demek icap eder. (Hayır, sesleri) Müsaade buyurun, bu tasnif nüfus ile olmaz. Çünkü en çok hamiyet ibraz eden yerler nüfuslarını en çok kaybeden yerlerdir. Ve bu isimlerden ne kastediliyor? Neticei hukukiyesi de yoktur. Kasaba ve şehirde terettüb edecek netayici hukukiye nedir? Bu itibarla nüfusunu kaybetmiş olan mahallerin şu tasnife tabi tutulmasını istilâ gören yerlerin gösterdikleri aşarı fedakâriyi nazarı itibara almamak demektir. Bana öyle geliyor.⁵²⁹

İlyas Sami Bey hazırlanan Köy Kanun Tasarısı'nın 6. maddesi hakkında da muhalif tutum sergilemiştir. Kanunun 6. maddesinde: “*iş bu kanun ile köye verilen işleri görmek (köy ağasının) ve (ağalar derneğinin) vazifesidir*” ifadesi yer almaktadır. İlyas Sami Bey, yapmış oldukları kanun tasarısının çok mühim olduğunu söylemiştir. Her fıkrasının, her maddesinin millet üzerindeki izinin

⁵²⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 5, Birleşim: 101, s.827-828.

⁵²⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 6, Birleşim: 110, s.279;

⁵²⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 6, Birleşim: 110, s.280-281.

kalıcı olacağını vurgulamıştır. Dikkat çektiği diğer bir husus “ağalık ve ağa” kelimelerinin madde içerisinde yer almasıdır. Bu şekilde köylünün maddeyi, “*ben manevi olanından bıktım sen bana kanunen ağa göndereceksin*” şeklinde algılayacağını savunmuştur. Oysa Meclis’in köylüyü milletin efendisi olarak ilan ettiğini hatırlatmıştır. Ağalık kelimesinin milletin geçmişinde derin hatıralar bıraktığını, bundan dolayı bunu kaldırmanın daha doğru olacağını söylemiştir. Ağa kelimesi yerine ihtiyarlar heyeti, kâhya, muhtarlar meclisi ifadelerinden birinin kullanılmasını önermiştir.⁵³⁰ Yapılan müzakereler neticesinde kanun tasarısı, İlyas Sami Bey’in teklifi doğrultusunda “*İşbu kanun ile köye verilen işleri görmek köy muhtarının ve ihtiyar meclisinin vazifesidir*” şeklinde kabul edilmiştir.⁵³¹

İlyas Sami Bey, Köy Kanunu Tasarısı’nın “*Köy muhtarı köyün başı, devletin memurudur. Köy İşlerinde köy namına söz söylemek, emir vermek ve emrini yaptırmak köy muhtarının hakkıdır. Devlet işlerinde otuz ikinci maddeye göre vazifesini icra eder*” ibarelerini taşıyan 7. maddede muhalif bir tutum takınmıştır. Maddenin yanlışlığını açıklamaya çalışarak değiştirilmesini teklif etmiştir. Yetki verilen kişinin muhtar değil ihtiyar meclisi olması gerektiğini söylemiştir. Demokrasinin gereklerini yerine getirmeye çalışmakla beraber köylü arasında muhabbeti, sevgiyi, dostluğu yerleştirmek yerine yine devletin amiri, memuru, şeklinde ifadelere başvurulduğundan bahsetmiştir. Ona göre olması gereken seçimle başa gelen ücrete tabi bir kişinin bulunmasıdır. Bu kişi emir vermek için değil seçimle millete hizmet için geldiğini bilmelidir. İlyas Sami Bey, Hâkimiyet-i Milliye’nin ruhu olan demokrasi esasının bu şekilde sağlanacağına inanmıştır.⁵³²

22 Şubat 1926 tarihindeki Meclis toplantısında gündeme gelen İstanbul yangınında zarar gören apartmanların⁵³³ Tayyare Cemiyeti’ne terk ve tahsisi hakkında yapılan müzakerelerde söz alarak görüşlerini açıklamıştır. 15 sene önce İstanbul’da ortaya çıkan yangın neticesinde bir komisyonun kurulduğunu belirtmiştir. Fakat bu komisyonun yangınlarla ilgili geçici politikalar takip ettiğini ve günü kurtarmanın peşinde olduğunu ifade etmiştir. Halkın bir daha böyle büyük yangınlara maruz kalmasını önlemek için geleceğe dair planlı tedbirler alınması faydalı olacağını dile getirmiştir. Yangınlara karşı önlem olarak tayyare gibi önemli araçlarla müdahale edilmesinin gerekliliğini belirtmiştir. Özetle Türkiye’nin geleceğini düşünerek uzun yılları kapsayacak tedbirler almak gerektiğini vurgulamıştır.⁵³⁴

⁵³⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 6, Birleşim: 110, s.291-292.

⁵³¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 6, Birleşim: 110, s.294.

⁵³² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 6, Birleşim: 110, s.294-296.

⁵³³ 1918 yılında İstanbul’da çıkan yangında başta Cibali, Altımermer ve Fatih bölgeleri olmak üzere çok sayıda ev yanmıştır. Evlerin o dönemde daha çok ahşaptan olması, zayıflığıyla artırdı. Evlerini kaybeden yangın zedeler için bu binalar yapıldı. 1922 yılında tamamlanan ve dört bloktan oluşan yapıda toplam 124 daire yer alıyordu. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra binalar Türk Hava Kurumu’na devredilip kiraya verilmiştir. Bu yüzden Tayyare apartmanı olarak da bilinirler. İstanbul’un Laleli semtinde yer alır. Evlerin mimarı, Mimar Kemalettin Bey’dir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Enise Kocaman, “Harikzedegan Katevleri: Geçmişten Günümüze Süren Yolculuk (1919-1921)”, **İstanbul Bilgi University Faculty of Architecture, ARCH 597 Studies in Tectonics Faal 2015**, İstanbul, 2015.

⁵³⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 22, Birleşim: 59, s.268.

İlyas Sami Bey'in devlet yönetimi konusundaki düşüncelerini açıkladığı diğer bir konuşması, Meclis'in 3. dönemi içerisindeki 2 Ekim 1930 tarihindedir. Başvekil sıfatıyla İsmet Paşa kurdukları yeni kabinenin programını açıklamıştır. Meclis'te muhalefet partisi olarak bulunan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın⁵³⁵ lideri Fethi Bey program hakkında eleştiriler yöneltmiştir. Fethi Bey'in açıklamalarından sonra İlyas Sami Bey söz almıştır. O, Fethi Bey'in yaptığı açıklamaları 5 noktada eleştirmiştir. İlyas Sami Bey'in dikkat çektiği ilk nokta; Fethi Bey'in ifadesinde "*İktidarın 300 kişiyle temsil edilmesi neticesinde kendi sayılarının az olmasından dolayı İsmet Paşa'nın zafer kazandığını sanmış*" olduğunu belirtmesidir. Fethi Bey'in bu düşünceden hareketle yaptığı eleştirileri ile ilgili yanlışlıkları açıklamıştır. İlyas Sami Bey, halkın çoğunluğunun kararından dolayı Meclis'te böyle bir sayı üstünlüğünün oluştuğunu hatırlatmıştır. Cumhuriyeti, milleti huzura taşıyan bir yol olarak tanımlamıştır. Çünkü halkın kendi vekillerini bizzat seçtiğini, muhalefetin de halkın teveccühü oranında şekillendiğini belirtmiştir. Meclis'te milletin takdiri neticesinde oluşan sayı üzerinden eleştiri yapmanın yanlışlığını belirtmiştir. Denetleme makamında olan muhalefetin ise çoğunlukta bulunan bir hükümetin programına eleştirilerini ilmi zeminde yapması gerektiğine işaret etmiştir. Fethi Bey'in: "*Ben gayri milli sermaye ile iş göreceğim*" dediğini hatırlatarak, onun bu fikrini ilmi zeminden uzak gördüğünü açıklamıştır.⁵³⁶

İlyas Sami Bey'in üzerinde durduğu ikinci konu, Fethi Bey ve arkadaşlarının yapmış olduğu propagandalardır. Fethi Bey'in arkadaşlarının yapmış olduğu propagandanan kendisini ayrı tutması gerektiğini, fakat onun böyle bir yol seçmediğini belirtmiştir. Fethi Bey'e "*Nasıl oluyor da teşkilat ile alakası olmayan bir adam içeri giriyor da söz söylüyor?*" sorusunu yöneltmiştir. İlyas Sami Bey bahsettiği bu kişinin: "*İsmetler Saltanatını yıkacağız*" şeklinde bir ifadeye bulunduğu değinmiştir. İlyas Sami Bey bu sözü inkılap düşmanlığı olarak gördüğünü, Fethi Bey'in de bu izahatı kabul ettiğini belirtmiştir. Yine bir süre önce muhalefet lideri Fethi Bey'in İzmir'de "*tek fırkallı mes'uliyetsiz hükümet...*" ifadesinde bulunarak Hükümeti saltanat olarak gördüğünü söylemiştir. Fethi Bey'in bu ifadelerinde neyi kast ettiğinin anlaşılması gerektiğini belirtmiştir.⁵³⁷

---

⁵³⁵ Resmi kuruluş tarihi 12 Ağustos 1930'dur. Türkiye'nin Paris Büyükelçisi olarak görev yapan Ali Fethi Bey tatil için ülkeye döndüğünde, Mustafa Kemal Paşa, Demokrasinin gereği olan çok partili hayat için yeni bir partinin kurulması ve lider olarak Ali Fethi Bey'in görev almasını kendisine Yalova'da bildirmişti. 21 Ağustos 1930 tarihinde yayınlanan Cumhuriyet Gazetesi'nde ise İlyas Sami Bey'in ismi yeni kurulacak olan partiye geçmesi tahmin edilen mebuslar arasında yer almıştır. Bkz; **Cumhuriyet**, 21.08.1930, s.4; Bürokratik işlemlerin halledilmesiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası, İstanbul Taksim'de kurulmuştur. Parti programını 11 esas üzerinden açıklamışlardır. 1930 yılında Belediye seçimlerindeki yolsuzluklar nedeniyle Meclis'te sert tartışmalar yaşanmıştır. Parti bu nedenlerden dolayı 17 Kasım 1930'da fesih kararı alarak siyasetten çekilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Ali Fethi Okyar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları**, Örgün Yay., 2017; Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, İletişim Yay., İstanbul, 1994; Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yay., İstanbul, 1982; Cemil Koçak, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yay., 2006; Cem Emrence, **90 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yay., 2006.

⁵³⁶ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 21, Birleşim: 84, s.65-66.

⁵³⁷ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 21, Birleşim: 84, s.66.

İlyas Sami Bey'in üçüncü eleştirisi ise hapis meselesine dairdir. Fethi Bey'in şu sözleri üzerine açıklama yapmıştır. “*Şahsi borç için adam hapsedmek medeniyetsizliktir dediğiniz bade Hükümet borcu için. Hükümet borcunu vermediği için mükellefleri hapsediyorsunuz bu kabili izah mıdır?....*” İlyas Sami Bey, Devlete vergi borcunu ödemeyen kişilerin suç işlemiş olduğunu, dolayısıyla kanunlara muhalefet ettikleri için hapsedildiğini açıklamıştır.⁵³⁸

İlyas Sami Bey'in dördüncü eleştirisi vergilerle ilgilidir. Fethi Bey'in bazı vergilerin ağır oldukları ifadesinde bulunduğunu hatırlatmıştır. Konu hakkında Meclis'te müzakerelerin yapılmasının güzel bir şey olduğunu ifade ettikten sonra vergilerin tamamen kaldırılması yolunda propaganda yapılmasına izin verilmeyeceğini belirtmiştir.⁵³⁹

İlyas Sami Bey'in son olarak eleştirdiği konu, *Yarın* gazetesinde Ahmet Bey'in yapmış olduğu açıklamalar üzerine olmuştur. Mebuslar hakkında emekliye ayrılma konusuna değinmek istediğini belirtmiştir. Konu hakkında yanlış bilgilerin olduğunu söyleyen İlyas Sami Bey, 10 gün 2 sene mebus olmakla emekli maaşı almaya hak kazanılmayacağını belirtmiştir. Bütçeye etkisi olmayan konu üzerinde konuşmanın anlamsızlığını dile getirerek açıklamalarını tamamlamıştır.⁵⁴⁰

İlyas Sami Bey, Meclis'in 5. dönemi içerisinde 7 Nisan 1937 tarihindeki oturumda Hükümetin, Suriye'den Türkiye'ye giren eşkıyaya dair açıklamaları üzerine görüşlerini açıklamıştır. Türklerin Cumhuriyet idaresi altında “*tarihi imrendiren sükûn ve huzur içerisinde medeni yüceliklere koşarken bu huzurunu ihlal edenlerin tarihe karşı büyük bir cinayet işlediklerini*” belirtmiştir. Cumhuriyetin esaslarından biri olarak Hükümetin vatandaşının sorunlarına ilgisiz kalamayacağını söylemiştir. Bu hususta İngiltere'den bir örnek vermiştir. Basra'da saldırıya uğrayan bir İngiliz vatandaşı için İngiliz Hükümeti'nin filosunu bölgeye gönderdiğini söylemiştir. Konu hakkındaki düşüncelerini şu ifadelerle tamamlamıştır:⁵⁴¹

Ben, bu gün Yüksek heyetinize, milletime ve tarihe karşı mecburiyetle haykırıyorum. Türk huzur ve sükûnunu ihlal edenler, Hatay'da, hudut boylarında Türk vatandaşına tecavüz edenler esmayı üzerine sıçratanlar olacaktır.⁵⁴²

⁵³⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 21, Birleşim: 84, s.66.

⁵³⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 21, Birleşim: 84, s.66.

⁵⁴⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 21, Birleşim: 84, s.65-66.

⁵⁴¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 5, İçtima: 3, Cilt: 17, Birleşim: 45, s.25.

⁵⁴² 8 Nisan 1937 tarihindeki Cumhuriyet Gazetesi'nde “*Suriye Hududunda Askeri Tedbirler Aldık*” haber başlığı altında Mecliste mebusların yaptığı konuşmalardan örnekler verilmiştir. İlyas Sami Bey'in açıklamaları da gazetede yer almıştır. *Cumhuriyet*, 8.04.1937, s.7.

2.1.4. Türkiye Büyük Millet Meclisi

İlyas Sami Bey TBMM'nin milletin nezdinde önemli görevlere sahip yüce bir kurul olduğu görüşündedir. Mesleği ne olursa olsun toplumun her kesiminden insanın Meclis'te yer alması gerektiğine inanmıştır. 13 Aralık 1921 tarihinde Meclis'in gizli celsesinde Fevzi Paşa'nın Sakarya Savaşı'ndan sonraki askeri durum ile ilgili yaptığı açıklamalar neticesinde İlyas Sami Bey söz alarak görüşlerini açıklamıştır. Konuşmasının genelinde TBMM'nin işleyişi, görevleri ve önemi üzerinde durmuştur. Ordu hakkında verilen bilgilerde pek çok itiraflarda bulunulduğuna dikkat çekmiştir. Meclis'teki arkadaşlarının ise bu durum karşısında hiçbir düşüncede bulunmadığını, bu konulara temas etmediklerini belirtmiştir. Önemli gördüğü iki konuyu “*birisi kabine, diğeri Heyeti Aliyenizin gördüğü birtakım mühlik (öldürücü, tehlikeli), ufku siyasimizin muzlim (karanlık belirsiz) gösterecek bir takım şeyler*” şeklinde açıklamıştır. Ordu hakkında yapılan açıklamalarda gelecekte ülkeyi bekleyen zorluklar için hiçbir çarenin önerilmediğini söylemiştir. İlerleyen dönemdeki siyasi hayatımızın karanlıklarla, belirsizliklerle dolu olduğuna vurgu yaparak Meclis'in bu konuda gereksiz ayrıntılara takılmadan bir an önce çare araması gerektiğini beyan etmiştir.⁵⁴³

Meclis'te konu hakkında yapılan eleştirilerden hiçbirinin kendisini kötümserliğe sevk etmediğini belirtmiştir. Fevzi Paşa'nın Sakarya Savaşı'ndan sonraki askeri durum hakkındaki açıklamaları üzerine yapılan müzakerelerde mebusların özgür iradeleriyle eleştiride bulduklarını ifade etmiştir. Fakat bu eleştirilerin Meclis kürsüsünde ve zabıt ceridelerinde kaldığına değinmiştir. Meclis'in gücüne her zaman inanmıştır. Fakat “*o kadar mühim çareler irad ediliyor ki ameli şekle yürütmekte gayet tecrübesiz, acemi yahut demin bir arkadaşımın dediği gibi sabık meclisi taklit yollu hareket*” edildiğine dikkat çekmiştir. TBMM'deki mebusların faal olmaları gerekirken pasif kaldıklarını savunmuştur. Meclis'in, kudretini bundan önce yaşanan zor zamanlarda gösterdiğini hatırlatmıştır: “*Efendiler bu kürsi, kürsiyi resmidir. Bir iş şekli resmiye girmek için bu kürsiye gelir. Buraya geldi mi artık söz kalmaz, tekamül eden milletlerde böyledir. Böyle sözler devam ettikçe izleri kağıtta ve bir de hakafta kaldıkça hiçbir faide olmaz*”⁵⁴⁴

İlyas Sami Bey için Meclis, halkın temsil edildiği yegâne yerdir. O Meclis'te yaşanan tartışmalarda Milli Hâkimiyetin temsilcilerinin mebuslar olduğunu ifade ederek çoğunluğun neye karar verirse onun kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur.⁵⁴⁵ Meclis kürsüsünün hiçbir zaman kişisel çıkar alanı olmadığını belirtmiştir.⁵⁴⁶ Meclis'in düzgün şekilde çalışmalarını yürütebilmesinin sağlanmasını savunmuştur. TBMM'nin işlerini aksatmadan çalışabilmesi hakkındaki düşüncesi 16 Ağustos 1923 tarihindeki toplantıda görülmektedir. Kütahya Mebusu Recep Bey önceki dönemki Meclis'ten kalan evrakların yeniden incelenmesi hakkında bir takrir

⁵⁴³ T.B.M.M. Gizli Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 15, Birleşim: 127, s.478.

⁵⁴⁴ T.B.M.M. Gizli Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 15, Birleşim: 127, s.478.

⁵⁴⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 18, Birleşim 7, s.187.

⁵⁴⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 5, Birleşim: 101, s.827.

vermiştir. Bunun üzerine İlyas Sami Bey söz alarak şu açıklamalarda bulunmuştur:

Meclisi Aliden her hangi bir zatın şu mesele önemlidir diyerek teklifte bulunması durumunda bu teklifin meclisin gündemini işgal etmesi gerektiğini belirtmiştir. Fakat geçen seneden gelen evrakların hepsinin Meclis Başkanlığı tarafından bir araya getirilmesi veya Yüksek Kurul arzu ederse şube reislerine yetki verilmek suretiyle Divan da bunların tasnif edilmesini önermiştir. Memleket için faydalı olanların bir liste halinde Yüksek Kurula sunulması gerektiğini belirtmiştir. Bunun gayet zaruri bir hal olduğunu ve görüşülmesi ertelenmeyecek çok evrakın bulunduğunu söylemiştir. Üzerinde durduğu en önemli nokta ise bütün evrakların tetkik edilmesiyle meclisin meşgul olamayacağıdır. Meclisin kendisine bir program belirlemesi ve buna göre hareket etmesi gerektiğine inanmaktadır.⁵⁴⁷

İlyas Sami Bey'in Meclis'in gündeminin boş yere meşgul edilmesini eleştirdiği diğer bir konuşması ise İstiklal Madalyası Kanunu dolayısıyla taltifleri yapılan şahıslar hakkındaki müzakerededir. Bu konunun daha önce de birkaç defa gündeme geldiğini söyleyerek Meclis'in meşgul edilmemesi gerektiğini, gündemde başka önemli işlerin olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁸

İlyas Sami Bey TBMM için yapılan seçim kanunları ile ilgili düzenlemelerde söz alarak Meclis'te yer alacak mebusların nasıl seçilmesi hususunda görüşlerini açıklamıştır. TBMM'de 2 Aralık 1922 tarihindeki toplantıda Erzurum Mebusu Necati Bey ve arkadaşlarının "*seçim kanununun değiştirilmesine dair verdikleri kanun tasarısı*" Meclis'te tartışma ortamı yaratmıştır. Özellikle Mustafa Kemal Paşa önerilen kanun tasarısındaki "*Büyük Millet Meclis'ine âza intihap olunabilmek için Türkiye'nin bugünkü hudutları dâhilindeki mahaller ahalisinden olmak meşruttur veya dairesi intihabiye dâhilinde mütemekkin olmak meşruttur. Ondan sonra muhacereten gelenlerden Türk ve Kürtler tarihi iskânlarından itibaren beş sene müdür etmişse intihap olunabilir.*" ifadeleri nedeniyle kendisinin hedef alındığını belirten açıklamalar yapmıştır. Çünkü bu değişikliklerle belirtilen şartları vatan vazifesi yapmakta bulunduğundan dolayı sağlayamadığını ifade etmiştir. Bundan dolayı takriri veren mebuslardan açıklama yapmalarını istemiştir. Bunun üzerine takrir sahibi Hüseyin Avni Bey, Necati Bey, Emin Bey açıklamalarda bulunmuşlardır. Yaptıkları açıklamalarda Mustafa Kemal Paşa'nın şahsını düşünerek böyle bir teklif vermediklerini izah etmeye çalışmışlardır. Tekliflerini Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Arap, Arnavut, Rum vb. azınlıklara sahip olan mebusların TBMM içerisinde yer almalarını istemedikleri için verdiklerini belirtmişlerdir. TBMM de o günkü sınırlar içinde Türk ve Kürtlerin söz sahibi olacaklarını söylemiştir.⁵⁴⁹

Tartışmalar bu şekilde devam ederken İlyas Sami Bey söz almış ve bazı değerlendirmeler yapmıştır. Konuşmasında Mustafa Kemal Paşa'nın dikkat çektiği hususlardan ziyade kanun tasarısında dikkat edilmesi gereken başka bir mesele olduğunu belirtmiştir. Kısa zaman önce Rum ve Ermenileri de kapsaması için Osmanlı ifadesinin kullanıldığını söylemiştir. Şimdi ise Hüseyin

⁵⁴⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 1, Birleşim: 5, s.75-76.

⁵⁴⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 22, Birleşim: 77, s.343.

⁵⁴⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 25, Birleşim: 149, s.163-164.

Avni Bey ve arkadaşlarının Milli Hâkimiyeti temsil eden kürsüde iki unsurdan, iki milliyetten bahsettiklerini hatırlatmıştır. Türkiye sınırları içinde yaşama hakkına sahip olan unsurlar şunlardır diye ifadeye bulunmanın doğru olmadığını savunmuştur. Bunu bir dar görüşlülük olarak yorumlamıştır. Öte yandan Kanun-i Esasi’de Devletin “İslam Devleti” şeklinde yazıldığını hatırlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın şahsı için değil vatan adına mücadele ettiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa gibi başka kişilerin de aynı durumda olabileceğini söylemiştir. Sınırlar dışında kalan birçok unsurların halen Türkiye’den yardım beklediğini vurgulamıştır. “*Arap’ın hakkı yoktur Arnavut’un hakkı yoktur*” ifadesinin yanlış olduğunu söylemiştir. İslam’ın da ifade ettiği gibi yapılmasını emrettiğini söylemiştir.⁵⁵⁰ İlyas Sami Bey’in bu konuşmasından anlaşılacağı üzere O, İslamcılık fikirlerine önem vererek Türkiye sınırları dışında doğan Müslümanların ülke siyasetinde yer alması gerektiğine inanmıştır. Irk ve milliyetçilik düşüncelerinden ziyade birleştirici rol olarak İslam’ı görmüştür.

İlyas Sami Bey, Seçim Kanunu’ndaki değişikliklerle ilgili başka bir toplantıda da görüşlerini açıklamıştır. TBMM içerisinde bulunacak kişilerin çeşitli mesleklerden olması ve Meclis’in toplumun her kesimine yayılmasını savunmuştur. Ona göre her vatandaş TBMM içerisinde halkı temsil edebilmelidir. 3 Mart 1923 tarihinde Meclis’te yaptığı konuşmada Seçim Kanunu’nun kısıtlayıcı maddelerini eleştiren bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında şu ifadeyi kullanmıştır: “*Biz seçim kanununu yaparken subaylar olmasın, hâkimler olmasın, Rüesa (başkanlar) olmasın, diyerek adeta hepsi olmasın demiş olduk seçim kanununu bu şekilde yenilemek istiyorsak bunun manası yoktur.*”⁵⁵¹

2.1.5. Dış Politika

2.1.5.1. Yunanistan

İlyas Sami Bey, 4 Şubat 1922 tarihindeki toplantıda Edirne Mebusu Şeref Bey ve arkadaşlarının “*Atina Parlamentosu azalışında bulunan bazı kişilerin Trakya Türkleri hakkında yapmış oldukları konuşmaların hükümet tarafından protesto edilmesi*” ile ilgili verdikleri tavrın üzerine yapılan müzakerelerde söz alarak görüşlerini açıklamıştır. Konuşmasında Yunanistan’ı eleştirmiştir. Türkiye’nin İslam Devleti olduğunu hatırlatmış, tarihte en güçlü olunan dönemlerde dahi “*Yunanistan gibi hazmedemeyeceğimiz bir lokmayı yutma derdine*” düşülmediğini ifade etmiştir. Milletın geçmişteki harpler ve felaketli yıllar neticesinde tecrübeler edindiğinden bahsederek, haklı olarak kendisine, Misak-ı Milli olarak adlandırdığı yüksek bir ülkü edindiğini belirtmiştir. Bu yüksek amaç etrafında toplanan milletin, Batılı Devletlerin ve onların kukluluğunu yapan Yunanlıların yıkıcı planlarına ulaşmaması için yekvücut hareket edeceğini vurgulamıştır.

⁵⁵⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 25, Birleşim: 149, s.163-164.

⁵⁵¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 4, Cilt: 28, Birleşim: 17, s.346.

O, artık Yunanistan'ın Türkiye topraklarına dair haksız ve aldatıcı propagandaların sadece İslam Devletleri'nde değil Batı dünyasında da kabul görmeyeceğini savunmuştur. Bundan hareketle Atina Parlamentosu'ndaki Yunan mebusların Trakya Türkleri hakkındaki asılsız itham ve hakaretleri karşısında TBMM Hükümeti'nin gerekli tepkiyi göstermesi gerektiğini vurgulamıştır. İlyas Sami Bey, Yunanistan özelinde Batı'ya karşı bütün şarkın bir olması gerektiğini savunmuştur. Türkiye'nin de şark için mücadele ettiğini hatırlatmıştır. Onun sözleri mebuslar tarafından destek görerek alkışlanmıştır. Sözlerinin sonunda; “*Şark bayrağına vermede can, İslam'ın Türk'ü, Kürdü, Arap'ı, Çerkez'i birdir*” cümlesiyle birlik vurgusu yapmıştır.⁵⁵²

İlyas Sami Bey'in Yunanistan'la ilgili görüşlerini ifade ettiği diğer bir örnek de 7 Eylül 1922 tarihindeki Meclis'in gizli oturumunda İtilaf Devletleri'nin mütareke teklifi konulu müzakerelerinde görülmektedir. Büyük Taarruz'da yenilgiye uğratılan Yunanlıların İtilaf Devletleri aracılığıyla ateşkes teklifinde bulunmalarını eleştirmiştir. Konuşmasında kendisine göre “*müzakere edilecek bir şey olmadığını, mühür kimde ise Süleyman'ın o olduğunu ve bu meselenin ordunun süngülerine bağlı bulunduğunu*” söylemiştir. Bu ifadesinden sonra Hükümetin ve Hükümet Reisi'nin İtilaf Devletleri ve Yunanlıların oyununa gelmemesini istemiştir. Yunanistan'ın mütareke için Anadolu'yu tahliye etmek suretiyle İtilaf Devletleri yetkililerine müracaat ettiklerini belirterek, Yunanlılarla anlaşma işlerinde İstanbul'a fırsat verilmemesine dikkat edilmesini istemiştir.⁵⁵³

2.1.5.2. İngiltere

İlyas Sami Bey, dış politikada en büyük ve tehlikeli “*düşmanın*” İngiltere olduğu fikrindedir. İngiltere'nin Kürtler üzerinden Türkiye'yi bölme siyaseti güttüğüne inanmıştır. Bu nedenle İngilizlerin politikasını şiddetle tenkit etmiştir. 13 Aralık 1921 tarihindeki konuşmasında iki konuya dikkat edilmesini istemiştir. İlkinde; İngilizlerin propaganda faaliyetlerine karşı hiçbir fikir ve düşüncenin söylenmemesini eleştirmiştir. Onların faaliyetlerini boşa çıkaracak çarelerin aranması gerekliliğinden bahsetmiştir. İkinci olarak ise Kürt meselesinin konuşulduğunu söylemiştir. Yabancıların Kürt vatandaşların olarak yaşadıkları bölgelerde karışıklık çıkartılması için yoğun faaliyette bulunmalarına rağmen bireysel hareketler dışında istediklerini elde edemediklerini açıklamıştır.⁵⁵⁴

Dış politika hakkında 25 Ocak 1923'te İngiltere Dış İşleri Bakanı Lord Curzon'un Lozan Konferansı'nda verdiği beyanatlara istinaden görüşlerini açıklamıştır. Yaptığı konuşmasında Lord Curzon'un barış müzakerelerinde asla kabul edilmemesi gereken ve “*menfur*” (nefret edilen, iğrenç) olarak tanımladığı iki kelimesi üzerine dikkat çekmiştir. Bu hususlardan ilki; mensubiyetiyle iftihar ettiği milletin aşağılanmasıdır. İkincisini ise; Kürt temsilcilerinin

⁵⁵² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 16, Birleşim: 154, s.216-217.

⁵⁵³ T.B.M.M. Gizli Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 22, Birleşim: 98, s.752.

⁵⁵⁴ T.B.M.M. Gizli Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 2, Cilt: 15, Birleşim: 127, s.478-479.

(Mebusların) Mustafa Kemal Paşa tarafından belirlenerek seçilmesi iddiası olduğunu söylemiştir. İlyas Sami Bey daha sonra İngilizlerin politikalarının neler olduğunu ve tarihte İngilizlerle ilgili yaşanan bazı örnekleri açıklamıştır. İngilizlerin Basra'da taarruzda bulunduğu Basra Limanı'na astıkları bir levhada “*Elâ lâ tehellünne ahadün aleyânâ, Fe nechelü fevka cehlül cahilîna*” şeklinde bir söz yazdıklarını belirterek bu sözlerin anlamını “*kimse bize tecahül (Bilmez gibi görünmek) ederek bir fenalık etmesin, o zaman biz cahillerden daha büyük cahil oluruz*” şeklinde açıklamıştır. Bu sözler üzerinden İngilizleri eleştirmiştir. Cahillerden daha büyük cahil olmayı kabul eden İngiltere'nin çıkarttığı fitne ve fesadın şimdi Kürt ve Türkler arasında çıkartılmaya çalışıldığını söylemiştir. Aslında Lord Curzon ve İngilizlerin bunda muvaffak olamayacaklarını bildiklerini, bundan dolayı bazı “*aciz kişileri*” kullanma yoluna gittiklerini ifade etmiştir.

Lord Curzon'un beyanlarına verilecek cevabı iki olay üzerinden açıklayabileceğini ifade ederek konuşmasına şu şekilde devam etmiştir:

Kâzım Karabekir Paşa kumandasındaki ordunun Elviye-i Selâse'de yazdığı zaferlerde bayrağını, mızrağını, atını oynatan, kanını dökenler arasında asil ve temiz Kürt ırkı ve Kürt kavmi olmuştur. Efendiler; Yunan gibi adi ve alçak düşmanı kendisine mukadder olan felâket uçurumlarına dökerken, yine dökülen kanlar arasında, Türklerle beraber Kürtlerin asil ve temiz kanı ve fedakârlığıdır. Bu nedenle şu iki fedakârlığı yapan, kendi faydasını Türk'ün yanında bulan Kürtler, saadeti Kürt'le Türk'ün tek ve bir olmasında bilir.

İlyas Sami Bey Lord Curzon'un cahil sıfatıyla nitelendirmek istediği Kürt milletinin geleceğinin Türklerle beraber mümkün olacağını net bir şekilde savunmuştur. Konuşmasının son bölümünde ise TBMM de yer alan Kürt kökenli mebusların Mustafa Kemal Paşa tarafından seçildiği iftiralarına cevap vermiştir. Lord Curzon ve İngilizlerin kendi hükümetlerinde yaptıkları “*sahtekârlıkların*” TBMM'de de gerçekleşmiş gibi gösterdiklerini savunmuştur. İngilizlerin cahil dedikleri en büyük yerlerden Dersim'de seçilen mebusların tahsilli ve yüksek şahsiyette kişiler olduklarını söylemiştir. Diyab Ağa'dan bahsederek onun vatanseverliği üzerine açıklamalar yapmıştır. TBMM'de bulunan mebusların halkın hür iradesiyle Meclis'te bulduklarını vurgulamıştır.⁵⁵⁵ Bu konu hakkında İlyas Sami Bey, kendisi aracılığıyla Muş'tan TBMM'ye gönderilen bir mektuptan bahsetmiştir. Muş'un Belediye Başkanı ve ileri gelenlerinden gönderilen mektupta halkın kendi iradesiyle temsilcilerini Meclis'e yolladıkları açık şekilde dile getirilmişti. Yine Türk, Kürt unsurlarının ayrılmaz bir bütün olduğu vurgulanmış, Kürtlerin asla İngilizlerin propagandalarına alet olmayacakları kararlılıkla belirtilmiştir. Mektup şu şekildedir:

Ankara'da Muş Mebusu İlyas Sâmi Beye

Kürdlere tevcih edilen tahkiri protesto ve hararetle müdafaalarınızı kemali şükranla okuduk; mâruzâtımızın Meclisi Âliye arzını istirham eyleriz. Hükümeti Milliyemizin küşadından akdemki kürdlerin Kafkas - Ermeni harekâtı vatanperveranesi Curzon'un cehaletini ispata kâfidir. Kürdler serbest zemin ve zamanlarda her türlü tesirlerden azade olarak mebuslarını kendi kalemleri, yazılılarıyla intihabettiler. Kemal Paşa Hazretleri de bu meyanda ihrazi rey

⁵⁵⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 26, Birleşim: 180, s.507-508.

eylemiş mebuslardan biri iken diyaneti Islâmiyeye vakfî vücudeylemesi ile bütün milletin hüsnüitimidini kazanmış ve en yüksek bir mevkiî işgale muvaffak olmuştur. Türk, Kürd ayrılık kabul etmez bir vahdettir. Bu vahdet çeliktir. Kırılır, eğilmez. Irak, Suriye, Hicaz ve sairesinin avakibini müşahede eden zeki ve dindar Kürdler Curzon'un sözlerini tel'in ve kendisine reddinde yekdil re yekzebandır. Kürdler Islâmiyeti bırakıp tedricen kâfir olmaya, beş yüz senelik büyük kardeşleri bulunan Türkleri bırakıp İngilizleşmeye ne para ile ne sözle, ne de hiçbir kuvvet ve zor ile razı olamaz. Mâbudlarına imanları kadar metbularına sadakatlerini muhafaza etmekle iftihar ederler. Eğer bu cehalet ise böyle âlimane cehaletten Kürdlerin ayrılmıyacağına ve Curchil'lerin Curzon'ların halen esaretindekilerin dahi kariben kurtulacaklarına şüphe edilmemelidir. Vallahülmuvaffik

Cibranlı Aşiret Reisi: Kasım
Meşayihden: Ahmed

Belediye Reisi: Ahmed
Eşraftan: Halil

Ulemadan: Halid
Eşraftan: Mehmet Ali⁵⁵⁶

2.2. Asayiş Ve Hukuk

2.2.1. Asayiş

İlyas Sami Bey, ülkede asayişin sağlanması ve vilayetlerden köylere kadar insanların güven içerisinde yaşaması gerektiğine inanmıştır. 21 Ağustos 1922'de Pontus Meselesine dair görüşmelerde söz alan İlyas Sami Bey, bu konudan dolayı kendisinin çok üzgün olduğuna değinerek mülki idarenin en basit görevinin memlekette asayişini sağlaması olduğunu ifade etmiştir. Konu hakkında mebus arkadaşlarının yapmış olduğu değerlendirme ve önerilere bazı eleştirilerle cevap vermiştir. Arkadaşlarından bazılarının kuvvet gönderilmesini teklif ettiğini fakat bunun yerine kendi nazarında yapılması gerekenleri açıklamıştır.⁵⁵⁷

Konuşmasında ülke içerisinde asayişin bozulduğu yerlerdeki memurların görevlerini doğru şekilde yapmadıklarına dikkat çekmiştir. Ayrıca oradaki memurların görevlerini tam olarak yapmaları için gerekli kanunların çıkarılmadığını belirtmiştir. Uzun yıllardır mebusluk görevinde bulunan birisi olarak olaylar karşısında icraata yönelik başarı sağlanması gerektiğini açıklamıştır. Ülkenin bulunduğu durum itibari ile harpte olduğunu ve olağanüstü koşullarda iradeli ve sağlam adımlar atılması gerektiğini belirtmiştir. Konuşmasının sonunda ise Pontus Meselesini halletmek için ortaya çıkabilecek bir kişinin olmadığını söylemiştir. Böyle biri bulunursa onun Dâhiliye Vekilinden daha çok iş yapacağını açıklamıştır.⁵⁵⁸

15 Mart 1924'te Emniyet Genel Bütçesi müzakerelerindeki ifadelerinden asayişle ilgili düşüncelerini tahlil etmemiz mümkündür. Dâhiliye Vekili Ferit Bey'e mebuslar tarafından polis sayılarını azaltma yolunda bir uygulamaya gidilip gidilmediği sorulmuştur. Ferit Bey uzunca açıklamalarda bulunmuştur. İlyas Sami Bey, Ferit Bey'in açıklamaları üzerine söz alarak konuşma yapmıştır. Ferit Bey'in konu hakkında yaptığı açıklamaları tatmin edici bulmamıştır. Onun

⁵⁵⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 27, Birleşim: 187, s.165.

⁵⁵⁷ T.B.M.M. Gizli Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 22, Birleşim: 88, s.682-683.

⁵⁵⁸ T.B.M.M. Gizli Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 22, Birleşim: 88, s.682-683.

konuşmalarını çözümü olmayan bir müdafaa olarak tanımlamıştır. Polis teşkilatının sayısı ile ilgili memleketler arasında ayırım yapılmasını doğru bulmamıştır. Yine Ferit Bey'in polislerin görevlerinin belediyelere yüklenmesine dair yaklaşımını doğru bulmamıştır. İlyas Sami Bey bu açıklamalarıyla ülkede asayişin sağlanması adına polis teşkilatının kuvvetlendirilmesini, memleketin her köşesine gerektiği kadarıyla polis vazifelendirilmesini savunmuştur.⁵⁵⁹

Muvazene-i Maliye Encümenliğinin bütçeyi denk tutabilmek adına yaklaşık 600 polisi görevden alarak polis teşkilatına darbe vurduğunu iddia etmiştir. Polis teşkilatı ile jandarma arasında farklılıklar olduğunu dile getirerek, polislerin önemli görevleri olduğuna dikkat çekmiştir. Ferit Bey'in "*Muş'taki beş polisten ne fayda vardır?*" şeklinde soru yöneltmesi üzerine İlyas Sami Bey, aslında bu konudaki en büyük delili Dâhiliye Vekilinin kendisinin verdiğini dile getirmiştir. Ferit Bey'in bu konuyu önemsemediğini söylediğine göre şimdiye kadar ne için polis teşkilatına para verildiğini sormuştur. "*Bu teşkilatlar eğer eksik idiyse, manasız ve lüzumsuz görülüyorsa neden eksik olan şeylere para verilmiştir? Meclis'teki vekillerin bunun cevabını vekil beyden sormalı*"⁵⁶⁰ diyerek konuşmasını tamamlamıştır.

İlyas Sami Bey, Doğu Anadolu'da çıkan Şeyh Sait İsyanının İngilizlerin oyunu olduğuna inanmıştır. İsyarla mücadelede sertlik yanlısı politikayı savunmuştur. Böylece hem İngilizlerin bölgedeki bölücü politikasına son verileceğini hem de halkın huzurunun sağlanacağını belirtmiştir. Bu anlamda isyanın bastırılması hususunda etkili bir tedbir olarak teklif edilen Takrir-i Sükûn Kanun taslağını hararetle desteklemiştir. Kanunun gerekliliğine Meclis'in çoğunluğunun karar vereceğini hatırlatmıştır. Genel Kurulun kararlarının yok sayılarak Takrir-i Sükûn Kanunu'nun Anayasa'ya aykırı görülmesini "kuru bir endişe" olarak görmüştür. Şeyh Sait İsyanı karşısında bütün mebusların birlikte hareket etmeleri gerektiğini söylemiştir.⁵⁶¹

2.2.2. Hukuk

İlyas Sami Bey hukukun ve kanunların üstünlüğüne inanan ve bu düşüncesini savunan bir mebusdur. O kanunların bütün siyaset ve medeniyetin esasları gibi, geleceğe ait, millet üzerinde büyük bir erdem ve uyanış dersi olmasının gerektiğini dile getirmiştir.⁵⁶² Genel Af Kanunu görüşmelerinde kanunun kabul edilmesi yönünde fikirlerini açıklamıştır. Hazırlanacak olan Af Kanunu'nun herkesi kapsayacak şekilde olması gerektiğini belirtmiştir. Konuşmasında kanun maddelerinden örnek vererek bir maddede "*hüküm; katiyete merbut (bağlı) olanların hükmünün nisfimi (yarısını), hüküm; katiyete merbut olamayanların tecilini*" şeklinde ifade edildiğine vurgu yapmıştır. Maddelerin neredeyse tamamının affi içerdiğini dile getirmiştir. Kanun görüşmelerinde

⁵⁵⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 7, Birleşim: 12, s.433-.434.

⁵⁶⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 7, Birleşim: 12, s.433-.434.

⁵⁶¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 15, Birleşim: 69, s.138.

⁵⁶² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 5, Birleşim: 101, s.812.

kimsenin kesin ifadelerde bulunmadığını söylemiş ve bir arkadaşının önerisinin doğruluğuna destek vererek bu işin en kısa yolunun “*ya hep ya hiç*” şeklinde halledilmesini düşündüğünü açıklamıştır.⁵⁶³

İlyas Sami Bey genel Af Kanunu ile ilgili konuşmasının devamında Kuran ayetlerinden örnekler sunmuştur. Ceza vermenin de kendisi gibi bir suç olduğunu söylemiştir. Bazı arkadaşların bir suçlu tarafından zarara uğratılan mağdur ailelere ne cevap verileceği sorularına da değinmiştir. Eğer normal şartlarda bir af yapılsaydı suçluya şefkat gösterilmemesini kendisinin de kabul edeceğini belirtmiştir. Fakat affin özellikle dağlarda eşkıyalık yapanları kapsadığına dikkat çekmiştir. Onlarının varlığının devlet otoritesinin olmadığını gösterdiğini belirtmiştir. Genel Af Kanunu’nun kabul edilmesiyle eşkıyalığın da kendiliğinden kalkacağını ileri sürmüştür. Asıl haydutluk ve soygunculuğu ise kalemleri ellerinde masa başındaki bazı görevlilerin yaptığını bunlara dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁶⁴

Af Kanunu’nu ancak güçlü bir hükümetin yapabileceğini söylemiştir. “*Eğer hükümet ben affederim fakat suçlar tekrar ederse gereğini yapar adaletimi boynuna atar ve asarım diyebilecek bir halde ise hükümetin bu affi yapmasını*” istemiştir. Aksi takdirde affin kabul edilmesinin doğru olmadığını belirtmiştir. Kendisinin hükümetin gücüne inandığından affin yapılmasını istemiştir. Konuşmasında üzerinde durmak istediği diğer bir noktayı açıklamıştır. Meclis’in çalışmaları için ortak hedef olarak milletin işlerini ön planda tutacağını hatırlatmıştır. Hatta kapının önüne bir levha asıp üzerine “*bir müddet için nazariyat, söz değil, iş hâkimdir*” yazacaklarını söylemiştir. Ülkenin 8 asırdır ihtiyaç duyduğu yolları, şimendiferleri ve diğer işleri yapmaya gayet göstermesini istemiştir. Bütün bu işlerin birçok paraya ve zorluklara dayandığını dile getirmiştir. Hükümetin hiç olmazsa “cinayet ve işkence yapılan hapisanelerdeki mahkûmların” durumlarını düzeltmesi gerektiğine inandığını belirtmiştir.⁵⁶⁵

İlyas Sami Bey, TBMM’de Kanun-i Esasi Encümenliğinde aza olarak görev yapmıştır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun hazırlanmasında Kanun-i Esasi Encümenliğince verilen mazbatada kendisi de yer almaktadır. Hazırlanan Teşkilat-ı Esasi hakkında Mazbata Muhariri (komisyon kararlarını kaleme alan üye) olarak Celal Nuri Bey, kanun maddeleri hakkında uzunca bir konuşma yapmıştır. İlyas Sami Bey de hazırlanan kanunun müzakere edilerek düzeltilecek bazı yerlerinin bulunduğunu, bu yönde önerilere açık olduklarını belirtmiştir. Bununla beraber ülkenin Anayasa’sı gibi önemli bir kanun tasarısında Meclis’i boş yere meşgul edecek basit tartışmalara girilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Kanun tasarısının geneli hakkında kabul veya reddedilmesi şeklinde işlem yapılmasını istemiştir. Fakat onun bu teklifine Konya Mebusu Musa Kazım Efendi karşı çıkmış

⁵⁶³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 4, Birleşim: 68, s.244.

⁵⁶⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 4, Birleşim: 68, s.244-245.

⁵⁶⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 4, Birleşim: 68, s.244-245.

maddelerin değerlendirilmeden kabul edilmesinin yanlışlığını ifade etmiştir.⁵⁶⁶

İlyas Sami Bey'in hukuk konusundaki düşünceleri hakkında Takrir-i Sükûn Kanunu⁵⁶⁷ müzakerelerinde yapmış olduğu konuşmalarından da fikir edinebiliriz. Şeyh Sait isyanı nedeniyle çıkartılmak istenen Takrir-i Sükûn Kanunu'na destek vermiştir. Kanunla ilgili Meclis'teki tartışmaların hararetlenmesinden dolayı kürsüye çıktığını söylemiştir. İsyarla alakası olan bir mebusun Meclis'teki dilek ve isteklerinin önemi olmadığını belirtmiştir. Özellikle Feridun Fikri Bey'in yapmış olduğu konuşmasına eleştiriler yöneltmiştir. "*Feridun Fikri Bey'in küçük bir Lütfi Fikri⁵⁶⁸ gibi büyüme niyetiyle hareket ettiğini*" ifade etmiştir. Onun bu çabasını da "*marufiyeti (bilinme, tanınma) namına yaptığını, hakikat namına yapmadığını*" belirtmiştir.⁵⁶⁹

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na aykırı olduğu iddialarına karşı çıkmıştır. Bu söylemi doğru bulmadığını belirterek kanuna aykırı olduğunu iddia edenlerin tatmin edici deliller sunamadıklarını belirtmiştir. İlyas Sami Bey konuşmasını şu şekilde tamamlamıştır:

Son sözümler efendiler! Tedbir, memleketi siyanet etmek için eldedir. Kanundan yalnız namus ve vicdanı olmayan şerirlerin korkması lâzımdır. Başka hiçbir zaman ve hiçbir vatandaşın hakkı bu kanunla takyit edilmez. Hürriyetleri, memleket aleyhine, Cumhuriyet aleyhine ve bütün millet aleyhine istimal etmesi istidadında olanlar tek olarak bu kanundan korksunlar. Yoksa memleket pek yakında bununla kurtulacak ve kimseye de bir zarar olmayacaktır.⁵⁷⁰

2.3. Sosyal Hayat

İlyas Sami Bey milletin sosyal hayatının kolaylaştırılması, halkın refah ve yaşam seviyesinin iyi tutulması düşüncesindedir. Milli Mücadele döneminde faydalı hizmetlerde bulunan kişilerin vefat etmelerinden sonra geride kalan ailelerine destek verilmesini savunmuştur. 12 Nisan 1924 tarihindeki toplantıda meselenin önemini şu sözleriyle açıklamıştır: "*Bendeniz Muvazenei Umumiye Kanunu'nun da bu masrafı, en mühim, en lüzumlu, en müsmir (verimli) bir masraf addediyorum. Bir milletin fedakârlarına verilen para ne kadar çok ise o milletin efradının fedakârlığı o nispette yükselir.*" İlyas Sami Bey'in bu sözlerinden anlaşılacağı üzere vatana hizmet edecek olan kişilerin ölmesi durumunda geride kalan ailelerinin destekleneceğini bilmeleri, onların vatana hizmet şevkini arttıracaktır. İlyas Sami Bey, Muş mutasarrıfı merhum Servet Bey'in ailesine bin kuruş ve evleninceye kadar oğulları Kamran ile Orhan, ayrıca kızı Neriman'a da 500'er kuruş

⁵⁶⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 7, Birleşim: 7, s.232-233.

⁵⁶⁷ Ayrıca Bakınız; Ahmet Süreyya Özgeevren, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, Temel Yay., İstanbul, 2007, s.67-85.

⁵⁶⁸ Asıl adı Ömer Lütfi Fikri'dir. Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Dersim Mebusu olarak bulundu. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na muhalefetten suçlu bulunarak İstiklal Mahkemesinde 5 yıl kürek cezası almasına rağmen daha sonra affedilmişti. Bkz; Nevin Yurdsever Ateş, "Lütfi Fikri Bey'in Affı", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Cilt, 9, Sayı, 53, İstanbul, 1998, s.54-55.

⁵⁶⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 15, Birleşim: 69, s.137.

⁵⁷⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 15, Birleşim: 69, s.138.

tahsis edilmesini teklif etmiştir. Onun bu teklifi mebuslar tarafından kabul edilmiştir.⁵⁷¹

İlyas Sami Bey'in sosyal hayat içerisinde önemli gördüğü konulardan biri de mübadele ile ülkeye getirilen vatandaşların yaşadıkları sorunlar hakkındadır. 5 Kasım 1924 tarihinde Mecliste gündeme gelen müzakerelerde söz alarak görüşlerini açıklamıştır. İlk olarak mübadele teşkil edildiğinde Türkiye'nin muhacir nakli işlerine yeni başlamış ve harpten yeni çıkmış bir ülke olarak 400 bin kişilik halkı mübadele edeceğini ifade etmiştir. O dönemde kimsenin taşın altına elini koymadığını, bu görevi yapmaya cesaret edemediğini belirtmiştir. Bundan dolayı vazifenin Başvekâlete kaldığını ve bu iş hakkında kendisinin endişeli olduğunu belirtmiştir. Endişe duymasının nedenini ise vasıta ve tecrübe eksikliğine bağlamıştır. Kendisi de dâhil pek çok kişinin mübadele ile getirileceklerin yarısının ölebileceği beklentisinde olduğunu itiraf etmiştir. Bir sene geçtikten sonra Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti adında bir kurum oluşturulduğunu bu kurumun mübadeleyi Lozan Antlaşması'nda alınan karar temelinde yapacağını anlaşıldığını belirtmiştir. Fakat daha önce tecrübe edilmeyen bu işte ne kadar özen gösterilse bile sorunların yaşanacağını söylemiştir. Genel Harp zamanında doğu vilayetlerinin istilaya uğramasını örnek göstermiştir. Bu yerler için 7 milyon liranın tahsis edilmesine rağmen birçok kişinin ölümüne engel olunamadığını ifade etmiştir.

İlyas Sami Bey mübadeleye dair “*dama taşı gibi oradan oraya değiştirilmesi*” eleştirilerine karşı şu ifadelerde bulunmuştur:

Efendim; dama taşı gibi oradan oraya değiştirmek demek, makam aslisinden, yar ve diyarından ayırdığım bir ferdi veyahut bir kitleyi nereye koyarsan koy, en güzel bir yere koy. Onun ruhu daima şikâyet, daima feryat eder. (400 bin) insandan 400 bin şikâyet alacak Meclis değil ve belki beşeriyet onun şikâyeti altında inim inim inliyor. Meselenin dehşetini, ehemmiyetini göz önüne getiriniz! Hepsi yârinden, diyarından ayrılmış, burada bir köşke koymuşsun, mutlaka ağlayacak, mutlaka feryat edecek, mutlaka bağırarak, bu şikâyetler 2-3 evden olsa belki kabili telâfidir. 400 bini hepsi şikâyet ediyor. Dama taşı gibi değiştirilmiştir deniyor. Bu hakikat ikiyüzlü bir tenkittir. Yerinde bıraksa, niçin ölecek yerde bıraktın? Oradan kaldırsan, niçin kaldırdın? Deniyor. Ne yapmalı ben de anlamıyorum?⁵⁷²

İlyas Sami Bey diğer tenkit edilen konuları ve bu konulara karşılık düşüncelerini şu ifadelerle açıklamaya devam etmiştir:

Bir kısım buraya gitmiş, diğer kısım öteki mahalde bırakılmış, sonra dediğim gibi gelenlere de bizim gibi en basit huzur ve istirahatini temin etseniz bile makam aslilerinden ayırdığımız insanlar, şikâyete müsait fitrattaki insanlar diğer esbap ve avamıl ve müessirat ile beraber yine akrabadır. Kabileleri filân yere gitmiştir. Lisanları filân hep birdir. Hep gitmişler, beni de oraya göndereceksiniz demişler. Bunlar tadadı kabil olmayan bin türlü esbabı şikâyetidir ki; Meclisi Âliniz bütün ehemmiyetini göz önüne getirerek bir taraftan vazifei milliyeyi ve mürakabe-i milliyeyi ifa ederken bir taraftan 400 bin kişilik bir mübadele meselesini düşünmek lâzımdır ki bu; kolay bir iş değildir. Bunu görürken diğer taraftan hazırlanmadığımızı idman ve tecrübesini

⁵⁷¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 2, Cilt: 8, Birleşim: 35, s.579-582.

⁵⁷² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 10, Birleşim: 2, s.38-39.

yapmadığımızı düşünmek ve binnetice altı milyon liranın dört yüz bine taksimi hâsılı hesap ederseniz adam başına takriben on beş lira düşecek bir paradır. Bunu da nazarı dikkate almanızı rica ederim.⁵⁷³

İlyas Sami Bey İskân meselesinde mübadele ile memlekete getirilenlerin yerleştirilmeleri, açıklıktan ve sefaletten mümkün olduğu kadar ölmelerinin engellenmesini çok önemli görmüştür. İskân ettirilen vatandaşların üretici durumda olup olmadığının denetlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu konuda maddi vesikaların bulunması gerektiği, üretici olanların oranının belirlenmesini istemiştir. 300 bin kişinin 8 ay zarfında memlekete kazandırıldığını, bu kişilerin yerleştirilmelerinden sonra ne gibi değişikliklerin olduğunun kaydedilmesi gerektiğine inanmıştır. Ölümün sebepleri hakkında çalışmalar yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Yerleştirilen vatandaşlara verilen paraların ya da dağıtılan emvali metrukenin eşit şekilde dağıtılıp dağıtılmadığının incelenmesine önem vermiştir. Yine Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda bu konuda açık bir maddenin bulunduğunu belirterek, emvali metrukeden veya paradan ne zaman ne kadar verildiğinin açıklanması gerektiğini belirtmiştir. Vekâletin denetleme yoluyla vazifesini yapmasının memleketin menfaati ve asayışı için elzem olduğunu söylemiştir. Mübadele konusundaki açıklamaların son kısmında imardan bahsedeceğini ifade etmiştir. İmar için ayrılan parayı yeterli görmemiştir. Ayrılan 6 milyon liranın mübadele edilen kişilere bölüştürüldüğünde kişi başına 15 lira düşeceğini, bu parayla 400 bin kişinin iskânı için evler yapılabileceğine inanmadığını söylemiştir.⁵⁷⁴

İlyas Sami Bey'in sosyal hayat hakkında önemli gördüğü konulardan birisi de vatana hizmet eden mebus veya diğer mesleklere mensup kişilerin vefatlarından sonra ailelerine destek olunmasıdır. Örneğin 29 Mayıs 1926 tarihindeki Meclis toplantısında Ermeni komiteleri tarafından şehit edilen kişilerin ailelerine tazminat verilmesi hakkındaki kanun münasebetiyle bir konuşma yapmıştır. Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey, ailelerine tazminat verilecek kişiler arasında yer alan Servet Bey'in şehit olmadığını hastalıktan öldüğünü ifade etmişti. İlyas Sami Bey, ona karşı çıkmış Servet Bey'in Ermeni komiteleri yüzünden mağdur edilmesi neticesinde şehit olduğunu belirtmiştir. Ayrıca önceki Meclis'te bu konuda karar bulunduğu, merhumun vatan hizmetlerinden dolayı ailesine maaş tahsis edildiğini belirterek şimdi onu ayrı değerlendirmenin doğru olmayacağını ifade etmiştir.⁵⁷⁵

İlyas Sami Bey'in vatana hizmetlerinden dolayı ödüllendirilmesi gerektiğine inandığı başka bir kurum da "cansiperane mücadelelerde bulunan" telgrafçılar olmuştur. Milli Mücadele zamanında fayda gösterenlere beyaz şeritli İstiklal Madalyası verilmesi görüşmelerinde İlyas Sami Bey söz alarak sabahlara kadar çalışan telgraf memurlarını unutmamak gerektiğine dikkat

⁵⁷³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 10, Birleşim: 2, s.39.

⁵⁷⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 10, Birleşim: 2, s.39-40.

⁵⁷⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 25, Birleşim: 109, s.605.

çekmiştir.⁵⁷⁶

İlyas Sami Bey dış dünyayı takip eden çağdaş yeniliklere açık bir kişi olmuştur. Tecrübelerini eğitim alanına aktarmış ve gelişmesine katkı sağlamıştır. Meclis'te 30 Ağustos 1922 tarihli toplantıda Şeriye Vekâleti bütçesi görüşülmüştür. “*Tetkik ve Telifat-ı İslamiye*” adlı heyetin oluşturulmasında söz alarak düşüncelerini paylaşmıştır. Bu kurumun sıradan bir şekilde oluşturulmaması gerektiğini belirtmiştir. İstanbul'da daha önce “*Darül Hikmetül İslamiye*” adı altında bir kurum oluşturulduğunu, fakat bu kurumda çalışan görevlilerden istenilen başarının elde edilemediğini ifade etmiştir. Bu nedenle Tetkik ve Telifat-ı İslamiye heyeti oluşturulurken içinde yer alması gereken kişilerin niteliklerini şu sözlerle ifade etmiştir:

Bu kişilerin koşulları, her halde muhtelif fenlerde, muhtelif mesleklerde uzmanlaşmış olmalıdır. Bunlar aydınlanmış insanlardan olmalıdır. Yalnız ulûmu Arabiyedeki idmaniyle (Arapça bilimi) değil aynı zamanda ulûmu Arabiyedeki fûnun (Fen) ve felsefeyi de idrak etmiş bulunmalıdır. Fûnunu idrak etmemiş, ilmi konularda araştırıp incelemede bulunmamış kişilerden olmamasını rica ederim. Bu, bu suretle, kayda geçsin. Benim en çok maksadım, bunun gerçekleştirilmesidir. Bu söylenen sözlerin ve şartların zapta geçmesini ve yapılacak teşkilâtın bununla kıyas edilmesini ve buna göre hareket edilmesini bendeniz teklif ediyorum.⁵⁷⁷

2.4. Bayındırlık Ve Ulaştırma

İlyas Sami Bey, kara ve demiryolu yapımı konusuna önem vermektedir. O, vilayetler arası mesafelerin yapılacak yollar ile bağlanmasını önemli görerek ulaşım ağı tamamlanan illerin canlı olacağını ihtiyaçlarının kolay karşılanacağını düşünmüştür. 13 Kasım 1925 tarihli toplantıda Muvazene-i Maliye Encümenliğinin kara ve demiryolu yapılması hakkındaki cevabına binaen düşüncelerini açıklamıştır. Muvazene-i Maliye Encümenliğinin vermiş olduğu cevap şu şekildedir:

Esas numaralarıyla hülâsaları balâda muharrer teklifi kanunî lâyhaları encümenimizce tetkik ve müzakere edildi. Turuku umumiyyeden olan devlet yollarının inşa ve tamiri ile nehir mecralarının tathiri için her sene Nafia Bütçesine tahsisatı lâzime vaz olduğu cihetle işbu teklifi kanunilerle inşası ve tamiri teklif olunan yollar ile mecra için ayrı tahsisat tefrik ve itasına imkânı malî mevcut olmadığından Heyeti Celileye takdim olunur.

İlyas Sami Bey, yol inşası kararlarının reddedilmesini yollara ihtiyaç olan yerlerde bekleyen halk için hayal kırıklığı yaratacağını söylemiştir. Nafia Vekilinden bütçedeki paranın ne kadarının yollara ayrıldığını ve hangi yolların tamamlandığını sormuştur. Cevaptan parası verildiği halde yolların yapılmadığının anlaşıldığını belirtmiştir. Nafia Vekili, İlyas Sami Bey'in sorularına bütçeye para ayrıldığını fakat hangi yol için ne kadar para gerekli olduğu konusunda incelemenin tamamlanmadığını söylemiştir. Konunun Nafia Vekâleti tarafından önemli görüldüğünü, vekâletin bütçesi arttıkça yolların inşa edileceğini açıklamıştır.⁵⁷⁸

⁵⁷⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 21, Birleşim: 46, s.276.

⁵⁷⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 3, Cilt: 22, Birleşim: 93, s.420-421.

⁵⁷⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 19, Birleşim: 7, s.103.

İlyas Sami Bey demiryolları ile ilgili 15 Mart 1925 tarihinde Meclis'te sunulan iki ayrı takrire imza atmıştır. Takririn ilkinde Nafia Vekâletinde Müsteşarlık ve 3 Genel Müdürlük için (Demiryolları, Turuku Maabir ve Nafia Müdürlükleri) uzmanlık ücreti adıyla aylık 100'er liradan 4 bin 800 liranın ilave edilmesi teklif edilmiştir. Teklif kabul edilmiştir.⁵⁷⁹ İkinci takirde; Sarayönü-Akhisar-Koçhisar arasında dar hatlı demiryolu yapımında özel teşekküle hükümetin yardımda bulunması için Nafia Bütçesi'nin 258. faslına 6. madde olarak 500 bin liranın eklenmesi önerilmiştir. Teklif kabul edilmiştir.⁵⁸⁰

Demiryolu yapılması ile ilgili düşüncelerine bir örnek de Arade-Diyarbakır-Ergani demiryolu inşaatı hakkında Meclis'te görüşülen kanun tasarısı sırasında görülmüştür. İlyas Sami Bey Hükümet ve Meclis'e bazı sorular yöneltmiştir. Nafia ve Muavezene-i Maliye Encümenlerinin şimendifer yapımının durdurulmasını istediğini belirtmiştir. Oysa Büyük Millet Meclisi'nin amaç ve programları arasında şimendifer yapımının yer aldığını hatırlatmıştır. Ülkenin demiryolu yapımına olan ihtiyacı açıkladığı sözleri şu şekildedir:

Şimendifer Türkiye'nin, bilhassa Cumhuriyetin terakki ve tekamülü yolunda ne kadar muhtaç olduğumuz bir şeydir. En yüksek adım atmak isteyen cumhuriyetin en çok muhtaç olduğu bir şeydir. Havalii şarkiyede şimendifer denilince bu ihtiyaç ehemmiyeti tezahür eder ve bu tevkifin esbabı mucibesi burada mevzubahis olmalıdır ve Meclisi Alinin her ferdi buna muttali olmalıdır. Bu niçin tevkif ediliyor ve niçin yapılmıyor? Yapılan kısmın bedeli ve mukavele mucibince verilecek tazminat hakkında bir fikir almak kanaatindeyim. Bunların bilinmesi de Meclisi Alinin en tabii kontrol ve murakabe hakkıdır zannederim. Bu meselenin halledilmesi bu kısımda söylenmesi mahzurlu olan noktalar varsa onu da bir celsei hafiye akdi ile ve esbabı mucibe katiyesinin Meclis'te halledilmesi lâzımdır. Yoksa şimendifer yapılmış, bir müddet devam edilmiş, ondan sonra terk edilmiş, encümeninizden karar veriliyor. Meclisten de esbabı mucibe geçiyor. Bendenizce gayet mühim bir meseledir. Bilhassa ihtiyacı memleket ve terakki ve tekâmül vesaiti namına pek mühimdir. Bu mesele burada halledilmeli ve biz kani olmalıyız.⁵⁸¹

2.5. Ekonomi

İlyas Sami Bey, TBMM'de ekonomi konularında görüşlerini açıklarken devlet düzenini ve devletin devamını esas alan fikirlere sahip olmuştur. Bütçenin açık vermemesine önem göstermiştir. Devlet gelirlerinin zaruri ihtiyaçlara harcanmasını istemiştir. Bunun yanında savaş gibi olağanüstü bir ortamda askeri ihtiyaçlar için bütçeden destek sağlanması fikirlerini desteklemiştir. O, memleketin bütçe meselelerine önem vermiştir. Bu konudaki düşüncelerini Meclis'te yaptığı konuşmalarda ortaya koymuştur. 12 Mart 1923 tarihli toplantıda İkinci Avans Kanunu görüşmelerinde düşüncelerini açıklamıştır. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'in mevcut bütçenin yeterli olduğunu savunmasını eleştirmiştir. Hasan Fehmi Bey'in düşüncesinde haklı olabileceğini fakat harp gibi olağanüstü bir durumda Meclis'in konuyu daha farklı değerlendirmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Müdafaa-i Milliye Vekâletinin ihtiyacı olan 3,5 milyonun acilen

⁵⁷⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 15, Birleşim: 75, s.361-362.

⁵⁸⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 15, Birleşim: 75, s.365-369.

⁵⁸¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 4, Cilt: 22, Birleşim: 61, s.268.

karşılanmadığı takdirde daha sonra paranın tahsil edilmesinin fayda sağlamayacağını ifade etmiştir. Yine Meclis'in tatilde olduğu bir zamanda millete müracaat edilerek paranın alınabileceğini belirterek meselenin önemine değinmiştir. Bu nedenlerden dolayı Maliye Vekilinin acilen fikir ve kanaatini açıklamasını istemiştir. Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım (Özalp) Paşa'nın talep ettiği 3,5 milyon liranın verilmesini istemiştir.⁵⁸²

İlyas Sami Bey'in üzerinde durduğu diğer bir konu Maliye Vekilinin açıklamalarındaki ithalatla ilgili ifadeleridir. İthalatın %10 azalmış olmasını memleketin geleceği için iyi olarak görmüş, fakat Maliye Vekilinin paranın alım gücünün arttırılması için açıklama yapmadığını belirtmiştir. Bu nedenle Maliye Vekiline gerekli kanunların hazırlanması için hatırlatma yapmıştır.⁵⁸³

18 Şubat 1924 tarihinde Belediye Kanunu görüşmelerinde 28. maddede bulunan: *"belediyelerce tesis ve inşa ettirilen sal, iskele ve saireden mecalisi belediyece tanzim edilecek mucibince bac (müruriye) alınır"* ifadesi hakkında düşüncelerini açıklamıştır. Bazı mebuslar bu maddeye karşı çıkarak özellikle köprülerden vergi alınmaması gerektiğini söylemişlerdir. Maddeyi destekleyen mebuslar ise Amerika'dan örnek vermiş, onların köprülerden aldıkları vergilerden bahsetmişlerdir. İlyas Sami Bey, vergilerin yüksek olmasına karşıdır. Hatta muhalefetin bu yöndeki eleştirilerini haklı bulmuştur. Bununla beraber muhalefetin vergilerin tamamen kaldırılmasına dair söylemlerini ise anlamsız ve geçersiz propaganda olarak görmüştür.⁵⁸⁴ Devlet düzeninin sağlıklı işleyebilmesi için vatandaşlardan usulüne göre vergi alınmasını desteklemiştir. İlyas Sami Bey de alınan vergilerde yanlışlık olmadığını, vergilerin toplanması sırasında bazen usulsüzlük yapıldığını söylemiştir. 2, 3 memurun vergi alımı sırasında yaptığı yolsuzluktan dolayı verginin kaldırılmasının düşünülmesini yanlış bulmuştur.⁵⁸⁵

Meclis'te 28 Şubat 1925 tarihli toplantıda *"Erzurum Mebusu Şükrü Paşa'nın; havalii şarkkiye muhacirlerinin iadesi ve meskenlerinin tamir ve inşası için 3 Nisan 1923 tarihli kanunla verilen tahsisattan henüz sarf edilemeyen miktarının 1925 senesinde de sarfi hakkında (2/446) numaralı"* kanun teklifi hakkında İlyas Sami Bey söz alarak düşüncelerini paylaşmıştır. 5, 10 vilayete verilen 1 milyon liradan 39, 70, 80 bin liranın taksim edildiğini, bir kısmının harcanıp geri kalan paranın iade edildiğini söylemiştir. Şimdi ise bu paranın memleketin bayındırlık işlerinde kullanılmasının düşünüldüğünü, fakat kanunda böyle bir amacın olmadığına dikkat çekmiştir. Kötü durumda bulunan muhacirlerin evlerini tamir ve inşa için ayrılan paranın, memleketin bayındırlık işlerine harcanmasının doğru olmadığını belirtmiştir. Paranın neden muhacirler için kullanılmadığını şu sözlerle anlatmıştır:

⁵⁸² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 4, Cilt: 29, Birleşim: 23, s.88-89.

⁵⁸³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 5, Cilt: 31, Birleşim: 49, s.33-35.

⁵⁸⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 21, Birleşim: 84, s.65-66.

⁵⁸⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, Cilt: 6, Birleşim: 105, s.99.

Şimdi bakınız, niçin sarf edilmemiştir? Çünkü sarf edecek idare memurları bazı yerde bakmışlar, kanunun serlevhası, mahiyeti, fıkrası, muhacirinin mebanisinin ihya ve imarına tahsis edilmiş bir şeydir. Bunun bir mektebe ve bir müesseseye verelim, fakat nasıl olur. Meclisi Âlinizden bu hususta çıkan kanun sarihtir. Şimdi bu parayı memleketin umumî, müşterek müesseselerine verelim, kalbi yanık muhacirler de bunu seyretsin, dursun. Öte tarafta Meclisi Âlinin onlar için verdiği para başka bir müesseseye verilsin. Meskensiz, mevasız sokak dibinde kalmış olan zavallılar da seyretsin. Bunlar için verilmiş olan para sarf edilmeyerek kalmışsa, bunun 1341 (1925) senesinde sarfı teklif ediliyor.

İlyas Sami Bey, yukarıdaki ifadelerine dikkat çektikten sonra hem mebus arkadaşlarının hem de muhacirlerin yanlış fikirlere kapılmaması adına Rüştü Paşa ve Muhtar Bey'in tekliflerini şu şekilde düzeltmelerini önermiştir:

Muhacir! Sizin için para alıyorum, burada mektep yapacağım. Bu vaziyete düşmemek için bu teklifin tadil ve tashihini rica ederim ve daha doğrusu Heyeti Âliyeniz bilirsiniz ki, şu verilen paralar bu ve bunların ihtiyacı umumiyesine, muhacirinin evine, yangın yerlerine, harap yurtlarına yardım etmeyecektir. Bunu söyledikten sonra kabul etmemek lâzımdır. Mahiyeti mesele budur. Muhacirine yardım namiyê çıkıp memleketin ihtiyacı sairesine sarfı tecviz edilmek mahiyetindedir.⁵⁸⁶

İlyas Sami Bey kanun tasarisının ikinci maddesinde yer alan *“işbu tahsisattan evvelce her vilâyete tefrik olunan miktardan 1341 senesine devredilecek bakiyeler Meclisi Umumiye kararıyla o vilâyetlerin umumî menafîine ait hususata sarf edilmek üzere defatan İdarei Hususiyelere verilir”* ifadeleri hakkında eleştirilerine devam etmiştir. Teklifi veren Trabzon Mebusu Muhtar Bey'in amacını şu şekilde açıklamıştır: *“Arkadaşlar! Bu para muhacirler için değil, vilâyati şarkiyede istilâdan meskeni harap olan muhacir, gayri muhacir için bazı vilâyetler sureti sarfını bularak eshabı mesalihe dağıtmıştır. Bazı vilâyetler ise sureti sarfını bulmayıp dağıtmak imkânını bulamamışlardır.”* Oysa İlyas Sami Bey belirtilen paranın yangın harabeleri için yeterli olmadığını söylemiştir. Teklif sahiplerinin söz alarak açıklama yapmak yerine amaçlarını maddelerde belirtmelerini önermiştir. İlyas Sami Bey, *“idare-i hususiyelere tahsis edilmesi, umum vilâyatin almayıp da bir vilâyetin almasını”* dikkate değer bir mesele olarak değerlendirmiştir. Açıklamalarını şu ifadelerle tamamlamıştır:

Maliye Vekili Beyin müdafaaya hakkı olduğu gibi, biz de müdafaaya mecburuz. Binaenaleyh mesele budur. Bir takirle ikinci maddeyi tashih ederler. Yahut harap olan yerlere tahsis edilen bu para, ferdin hanesini imara kâfi gelmiyorsa, müessesatı umumiyenin ihyasına tahsis edilmiştir, densin. Ya şöyledir, ya böyledir.⁵⁸⁷

10 Nisan 1927 tarihinde Meclis'te 1927 senesinin bütçesi müzakere edilmiştir. İlyas Sami Bey konu hakkında açıklamalar yapmıştır. İlk olarak Muvazene-i Maliye Kanunu hakkında fikirlerini açıklamıştır. Kanunun Hükümet tarafından her yıl çok değişmeden bir senelik bilanço şeklinde sunulduğunu ve mebuslar tarafından incelenerek mahiyeti pek değişmeden yaklaşık 20 yıldan beri kabul edildiğini belirtmiştir. İlyas Sami Bey muvazene kelimesine dikkat çekerek kendi

⁵⁸⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 15, Birleşim: 66, s.9.

⁵⁸⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 3, Cilt: 15, Birleşim: 66, s.9-10.

yağı ile kavruarak dengeli bir siyaset izleyen kanunu takdir ettiğini açıklamıştır. Kanunun kendi içinde başka bir vasıf barındırdığını bunun da gelirler olduğunu söylemiştir. Gelirlerin millet için ne şekilde, ne kadarının kullanıldığını, harcamaların hesabının yapılmasını gerekli görmüştür. Böyle bir çalışma yapılmadığı için tenkit etme ihtiyacı duyduğunu söylemiştir. Devletin gelir ve giderlerinin nerelere harcıandığının açıklanmasını istemiştir. Ülke gelirlerini arttırmaya çalışılmadığı için birçok zararın yaşandığını açıklamıştır. Güçlü bir ekonominin oluşturulması için devlet gelirlerini arttırmayı zaruri görmüştür. Bunun sağlanamaması durumunda, Osmanlı Devleti'ndeki geniş sınırlardan nasıl bir hale gelindiğinin açıkça görüleceğini söylemiştir. Devletin gelir ve gider dengesi güçlü olduğu zaman vatanın istiklalinin de kurtarılacağını belirtmiştir. Düşüncelerini verdiği şu örnekle desteklemiştir:⁵⁸⁸

Meselâ Dâhiliye Vekâletinin hissesine düşen hidematı urnumiyeden vazaifi asliyeden ne kadarının ifa edildiği derpiş (göz önüne almak) edilirse, işte o paranın en hakiki masraf olarak yerinde olduğunu göstermek suretiyle elimizi vicdanımıza koyarak millet namına bütçeyi tasdik etmek lüzum ve zaruretini hissederiz.

Konuşmasının ikinci kısmında çoğunlukla ülkedeki şimendifer yapımına değinmiştir. Şimendifer yapılmasını “*memleketi ilmen ve iktisaden kurtaracak*” bir proje olarak görmüştür. Bu konuda Nafia Vekâletinin çabalarını ve buraya sarf edilen bütçeleri takdir etmeden geçemeyeceğini sözlerine eklemiştir.

Vatandaşlardan usulüne göre vergi toplanmasını devlet düzeninin sağlıklı işleyebilmesi için gerekli görmüştür. 10 Nisan 1927 tarihinde bu düşüncesini destekleyen açıklamalar yapmıştır. Ülkenin iktisadi durumunun “*memleketi kasıp kavurduğunu*” belirtmiştir. Paranın satın alma gücünün düşük olmasından dolayı maliyede buhranlar yaşandığını açıklamıştır. İlyas Sami Bey, devletin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulmasının çarelerini Batılı devletlerin ekonomilerini güçlendirmek için aldığı önlemlerde aranmasını istemiştir. Vergileri devlet gelirlerinin bir parçası olarak gördüğünü, vatandaşın mevcut vergilerden daha fazlasını verebileceğini belirtmiştir. Fakat üzerinde durulması gereken konunun vergilerin ağırlığı değil, tahsil edilme tarzı olduğunu vurgulamıştır. Tahsil edilmesi konusuna önem verilmesi durumunda halkın daha fazla vergi ödeyebileceğini savunmuştur.⁵⁸⁹

İlyas Sami Bey, 17 Nisan 1927 tarihinde Varidat Bütçesi görüşmelerinde emlak gelirleri ile ilgili müzakerelerde açıklamalar yapmıştır. Hükümetin emlak gelirlerini 200 bin lira olarak tahmin ettiğini söylemiştir. Encümenliğin ise 600 bin lira hesapladığını açıklamıştır. Ortadaki bu farkın sebebi hakkında malumat istemiştir. Bu soruya Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata muharriri Ali Cenani Bey, “*hükümetin bu tahmini üç aylık dönem için yaptığını encümenliğin ise tahkikata*

⁵⁸⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 5, Cilt: 31, Birleşim: 49, s.34.

⁵⁸⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 5, Cilt: 31, Birleşim: 49, s.34.

başladığında yedi aylık zamanı esas aldığı için durumun böyle olduğu” şeklinde cevap vermişti.⁵⁹⁰

---

⁵⁹⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İctima: 5, Cilt: 31, Birleşim: 55, s.188.

SONUÇ

İlyas Sami Bey, Kürt kökenli bir mebus olmasının yanında Türk – Kürt kardeşliğine inanmıştır. Osmanlı Devleti zamanında Osmanlı birliğini savunmuş, ayrılıkçı faaliyetlere karşı durmuştur. TBMM’de de ülkenin geleceğini Türklerle Kürtlerin ve hatta tüm Müslüman unsurların beraber inşa edeceğine olan inancını belirtmiştir. Mustafa Kemal Atatürk’ün ülkedeki birlik beraberliğin sağlanması düşüncelerine inanan bir kişidir. Yaşadığı dönem değerlendirildiğinde kendisi eğitilmiş ve aydın kişilerindendir. Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Birinci, İkinci ve Üçüncü Dönemlerde Muş mebusu olarak görev yapmıştır. Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nde seçilmiş olmasına rağmen tutuklu bulunmasından dolayı yer alamamıştır.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Doğu Vilayetlerinde çıkan karışıklıklar nedeniyle kendi vatandaşları hakkında tehcir kararı almış ve uygulamaya koymuştur. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Osmanlı Devleti’nin savaştan yenik çıkması sonucu ülkenin başkenti Batılı devletlerin işgali altına girmiştir. İngiliz Yüksek Komiserliği, sözde “*Ermeni Kıırımından suçlu olanların tutuklanması*” konusunda çalışma başlatmıştır. İlyas Sami Bey, İngilizlerin tutuklular listesinde yer alarak tutuklanmış, yargılaması yapılmadan kendisi gibi birçok mebus arkadaşıyla Malta Adası’nda hapsedebilmiştir. TBMM Hükümeti’nin girişimleri sonucunda serbest kalmıştır. İlyas Sami Bey, Anadolu’ya döndükten sonra Ankara’ya gelerek TBMM’ye katılmıştır. TBMM’nin Birinci ve İkinci Dönemlerinde Muş Mebusu olarak görev yapmıştır. Üçüncü Dönemde ise Bitlis’ten mebus seçilmiştir. TBMM’nin Dördüncü Döneminde yer almayan İlyas Sami Bey Beşinci Dönemde ara seçimlerde Çoruh’tan mebus seçilerek Meclis’e katılmıştır.

İlyas Sami Bey, Meşrutî monarşiyi destekleyen, Meclis’in varlığına inanan ve halkın temsilcilerinin seçimle parlamentoda yer almasını savunan siyasi bir karakterdir. Ülke yönetiminde halkın istek ve düşüncelerinin idareye yansımaları önemli görmüştür. Bu nedenle halkın temsilcilerinin vatandaşların talepleri doğrultusunda çalışmalarını istemiştir. Siyasi ve sivil teşkilatlar için önemli olan Cemiyetler Kanunu’nu desteklemiştir. Fakat kanunla ortaya çıkabilecek bazı olumsuzluklar için önem alınmasını gerekli görmüştür. Hiç kimsenin kendi faaliyetlerinde tam anlamıyla serbest bırakılmamasını istemiştir. Konu ile ilgili seçim bölgesinden bazı örnekler vermiştir. Kürt ve Ermeni teşkilatlarının şiddetli bir çatışmaya doğru gittiklerini, birbirleriyle anlaşmak yerine birbirlerine karşı faaliyetler yürütmeye başladıklarını belirtmiştir. Buna benzer tutumların birlik ve beraberliği zedeleyici bir tutum olduğunu ve bunlara izin verilmemesi gerektiğini Osmanlı Mebusan Meclisi’nde defalarca vurgulamıştır.

İlyas Sami Bey siyasette sivil bürokrasiyi savunmuştur. Ordunun siyasetten çekilmesini desteklemiştir. Devlet yönetiminde merkezlerden ziyade taşralara yatırımların yapılmasını istemiştir. Milli gelirlerin millete dağıtılmasında adil olunması, memleketin her noktasının kalkındırılması için çalışmıştır. Meclis'in güçlü ve iradeli olması taraftarıdır. Meclisi zayıflatacak ve faaliyetlerini aksatacak girişimlere tepki göstermiştir. Meclis kürsüsünü hakikatlerin konuşulduğu yer olarak tanımlamıştır.

Ermeni Tehciri hakkında İlyas Sami Bey'in Meclis'te yapmış olduğu açıklamaları meselenin anlaşılması açısından çok önemlidir. Meclis'te konu hakkında bazı mebusların Hükümeti suçlayıcı ve sorumlu tutar şekilde ifadelerine tecrübeleri temelinde eleştirilerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin tehcir kararıyla Ermeni vatandaşlarına zulüm ettiği fikirlerine karşı çıkmıştır. O, tehcir sırasında yaşanan ölümleri mukatele olarak tanımlamıştır. Osmanlı Devleti'nin tehcir kararını alırken hem Balkanlar hem de Birinci Dünya Savaşı gibi zor süreçler yaşadığını, pek çok askerini kaybettiğini belirtmiştir. Memleketin savaşlar neticesinde perişan bir halde olduğuna değinmiştir. Osmanlı Devleti'nin sekiz asırdan beri beraber yaşadıkları Ermenilere sadık millet adını verdiğini hatırlatarak onlara kötü bir muamele yapma amacının olmadığını konuşmalarında vurgulamıştır.

Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nin zor dönemler geçirdiği savaş yıllarında, yabancıların da etkisiyle bağımsız olabilmek amacıyla Osmanlı vatandaşlarını öldürmeye başladığına değinmiştir. Doğu Vilayetlerinde karışıklıklara sebep olduklarını, silahlı teşkilatlar kurarak Van'a saldırdıklarını ve Türkleri öldürdüklerini anlatmıştır. Ermenilerin yapmış olduğu zulümler hakkında bazı hakkaniyetli Ermeni ve Rus komutanların raporlarından örnekler vermiştir. Ermenilerin nüfus olarak çoğunluk sağlama amacıyla Türkleri öldürdüklerini, onları buldukları yerden göç etmeye zorladıklarından bahsetmiştir. Yaşanan bu olaylar neticesinde Osmanlı Devleti'nin önlem olarak karışıkların yaşandığı bölgeleri kapsayacak bir şekilde tehcir kararı aldığını belirtmiştir. Ermeni Sevk ve İskân Kararı'nın güvenlik tedbiri açısından gerekliliğini savunmuştur. Bu kararın alınmasının sebebini Ermeni komitacılarının ayrılıkçı fikir ve terör eylemleri olduğunu söylemiştir. Tehcir sırasında göç yolları üzerinde bazı ölümlerin yaşandığını, bunun da devlet tarafından değil mağdur olan halk tarafından yapıldığını açıklamıştır. Hatta Osmanlı Devleti'nin bu olaylara karışanları cezalandırdığını ifade etmiştir.

İlyas Sami Bey'in önem verdiği diğer bir konu da muhacirlerin zor şartlar altında yaşamlarını sürdürmesidir. Bütçe görüşmelerinde konu hakkında çalışmalar yapılmasını, muhacirler için tahsisat ayrılmasını talep etmiştir. Devletin muhacirler konusunda yaptığı uygulamaları da kimi zaman eleştirmiştir. Kendisince mantıksız olan konulara değinmiş, düzeltilmesi için çaba sarf etmiştir. Muhacirlerin yaşadığı zor şartlar gibi memleketteki hapisanelerin durumlarının da vahim olduğundan bahsetmiştir. Burada tutuklu bulunan vatandaşların adeta ölüme terkedildiğini söylemiştir. Bu nedenle hapisane koşullarının iyileştirilmesini istemiştir. Hukukun ve kanunların üstünlüğüne inanan ve bu düşüncesini savunan bir mebustur.

Eğitim konusu, İlyas Sami Bey için önem arz eden konular arasındadır. Bir devletin gelişmişliğinin göstergesi olarak eğitimi görmüştür. Bu nedenle ülke ekonomisi için ayrılan bütçede eğitimin çok pay alması gerektiğine inanmıştır. Eğitimden yoksun kalan memlekette yabancıların kolayca karışıklıklar çıkartabileceğini belirtmiştir. Eğitimle alakalı üzerinde durduğu diğer önemli bir konu da öğretmen sayısının geliş güzel artırılmasıdır. Sınava tabi tutulmadan çok sayıda öğretmen alınmasının ülkenin eğitimine büyük zararlar verdiğini savunmuştur. Niteliksiz kişilerin göreve gelmesinin sadece eğitimde yaşanmadığını diğer memuriyetlerde de bu örneklerin görüldüğüne dikkat çekmiştir.

İlyas Sami Bey, ülkenin bayındır hale getirilmesini, vatandaşların yaşam seviyesinin yükseltilmesini desteklemiştir. Memleketin önemli ihtiyaçlarından biri olarak ulaşımı göstermiş ve yol yapımına önem verilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Yol yapımını medeniyetle eşdeğer tutmuştur. Anadolu'nun ücra yerlerindeki halkın hem tarım ürünlerini satmada hem de merkezi yerlere gitmedeki zorluklarına konuşmalarında sıklıkla yer vermiştir. Ülkenin dört bir yanında ulaşımın yaygınlaşmasıyla kalkınmanın da hızlanacağına inanmıştır. *“Köylü milletin efendisidir”* sözünün savunucusu olmuş, bu doğrultuda köylünün ihtiyaçlarına göre hareket edilmesini önermiştir. Ağnam ve Aşar vergilerini milletin üzerinde bir yük olarak görmüştür. Halkın fakirleştiğini, milletin Meşrutiyet, sonrasında ise Cumhuriyetin faydalarından yararlanmasını sağlayamadıklarını belirtmiştir. Ağnam ve Aşar vergilerinin hem onların sefaletine hem de ülkedeki asayişsizliğe sebep olması nedeniyle kaldırılmalarını istemiştir.

İlyas Sami Bey TBMM içerisinde Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alarak ona destek olmuştur. Mecliste Birinci Grup olarak adlandırılan grupta yer almıştır. Özellikle yapılan inkılaplar hakkında muhalefette bulunanların eleştirilerine cevaplar vermiştir. Saltanat ve Hilafetin kaldırılması, Şapka Kanunu gibi meselelerde gerek Meclis'te yapmış olduğu açıklamalar gerekse gazete ve dergilerde yayınladığı makalelerle devrimlere destek vermiştir. Mustafa Kemal Atatürk'e inanan, onu lider olarak kabul eden ve siyasi hayatında onunla beraber hareket eden bir şahsiyettir. Uzun soluklu siyaset hayatında Meşrutiyet, Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinde gerek seçim bölgesi gerekse vatanın tamamı için çok önemli katkılar yapan biri olarak tarihteki yerini almıştır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

BCA, 30, 10, 3, 15,1, 1.

BCA, 30, 10, 3, 15,1, 2.

BCA, 30, 10, 3, 15,1, 3.

BCA, 30, 10, 7, 4, 1, 1, 1.

BCA, 30, 10, 7, 4, 1, 1, 2.

BCA, 30, 10, 7, 43, 6, 3.

BCA, 30, 10, 9, 51, 41, 2.

BCA, 30, 10, 9, 51, 41, 3.

BCA, 30, 10, 9, 51, 41, 4.

BCA, 30, 10, 9, 51, 41, 5.

BCA, 30, 10, 9, 51, 41, 6.

BCA, 30, 10, 75, 494, 4, 1.

BCA, 30, 10, 75, 494, 4, 3.

BCA, 30, 10, 75, 494, 4, 5.

BOA, BEO, 4543, 340675, 3.

BOA, BEO, 4542, 340589, 3.

BOA, BEO, 4469, 335112, 1.

BOA, BEO, 4469, 335112, 3.

BOA, DH. EUM. AYŞ, 74, 65, 1.

BOA, DH. EUM. AYŞ, 74, 65, 2.

BOA, DH. İ.U.M, 89-9, 1-52, 2.

BOA, DH. ŞFR, 61, 139, 1.

BOA, DH. ŞFR, 63, 36, 1.

BOA, 30, 18, 1, 1, 1, 15, 10.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Ankara: TBMM Basımevi.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 2, Ankara: TBMM Basımevi.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Ankara: TBMM Basımevi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, Ankara: TBMM Basımevi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 2, Ankara: TBMM Basımevi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 3, Ankara: TBMM Basımevi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 5, Ankara: TBMM Basımevi.

T.B.M.M. Arşivi, İlyas Sami Bey'in II. Devre TBMM Milletvekili Özlük Dosyası, Numara 353.

T.B.M.M. Arşivi, İlyas Sami Bey'in V. Devre TBMM Milletvekili Özlük Dosyası, Sicil No 406.

Gazeteler

Cumhuriyet, 21.08.1930.

Cumhuriyet, 27.11.1930.

Cumhuriyet, 21.04.1931.

Cumhuriyet, 10.11.1936.

Cumhuriyet, 8.04.1937.

Cumhuriyet, 18.07.1937.

Milliyet, 06.02.1970.

Muş, İlyas Sami (1923), “İslam’da Hilafet”, **Hâkimiyet-i Milliye**, (19 Kânunusani 1339).

İstiklal Madalyası Kanunu, (1920), **T. C. Resmi Gazete**, 66, (04.04.1921).

Diğer Kaynaklar

Ağaoğlu, Ahmet (1994), **Serbest Fırka Hatıraları**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Akbulut, Dursun Ali (1994), **Saltanat, Hilafet ve Milli Hâkimiyet**, Samsun.

Akın, Rıdvan (2001), **TBMM Devleti (1920-1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Akşin, Sina (2014), **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, İmge Kitabevi.

Aktar, Ayhan (2010), “Osmanlı Meclisi Ermeni Meselesini Tartışıyor: Kasım-Aralık 1918”

İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Albayrak, Sadık (1980), **Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali)**, Zafer Matbaası, İstanbul.
- Alkan, Mehmet Ö. (1999), “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Seçimlerin Kısa Tarihi”, **Görüş Dergisi**, No: 48.
- Armağan, Servet (1972), **Memleketimizde İktüzükler**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (1978), “Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri”, **Kanuni Esasının 100. Yılı Armağanı**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Aşıroğlu, Gazi, (1992), **Son Halife Abdülmecid Efendi**, Burak Yayınları, İstanbul.
- Atatürk, Mustafa Kemal (1997), **Nutuk (1919-1927)**, 4. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Ateş, Nevin Yurdsever (1998), “Lütfi Fikri Bey’in Affı”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Cilt, 9, Sayı, 53, İstanbul.
- Aydemir, Şevket Süreyya (2011), **Tek Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Berkes, Niyazi (2015), **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bulut, Engin Çağdaş (2013), **Doğu Karadeniz Bölgesi’nin İdari Tarihi (1923-1950)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Çoker, Fahri **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923**, Cilt 1, 2, 3, TBMM Vakfı Yayınları, No: 6, Ankara.
- _____ **Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M. IV. Dönem (1931-1935)**, Cilt 1, TBMM Vakfı Yayınları, No: 6, Ankara.
- Devellioğlu, Ferit (1993), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara.
- Eraslan, Cezmi ve Kenan Olgun (2006), **Osmanlı Devletinde Meşrutiyet ve Parlamento**, İstanbul.
- Emrence, Cem (2006), **90 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayıncılık.
- Güneş, İhsan (1987), “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nden Halk Fırkasına Geçiş”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 8, Ankara.
- _____ (1987), “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nden Halk Fırkasına Geçiş”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 10, Ankara.
- Güneş, İhsan (1999), “Atatürk Döneminde Kamuoyunun Oluşumu: Seçimler (1920-1938)”, **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi, Bildiriler**, Cilt 2, Türkistan-Kazakistan, ATAM Yayınları, Ankara.

- Hoca Şükrü (1923), **Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi**, Ankara.
- Jaschke, Gotthard (1972), **Yeni Türkiye’de İslamlık**, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Kansu, Mazhar Müfit (2009), **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt II, Ankara.
- Karaca, Taha Niyazi (2004), **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, Türk Tarih Kurumu, Sayı 97, Ankara.
- Kılıç, Seda (2011), “1876 Meclisi Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, OTAM Yayınları, Sayı 30, Ankara.
- Kocaman, Enise (2015), “Harikzedegan Katevleri: Geçmişten Günümüze Süren Yolculuk (1919-1921)”, **İstanbul Bilgi University Faculty of Architecture, ARCH 597 Studies in Tectonics Faal 2015**, İstanbul.
- Kocaoğlu, Bünyamin, (2013), “Mütareke Meclisinde Ermeni Meselesi Tartışmaları”, **Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute**, Volume: 16, Number: 30, December.
- Koçak, Cemil (2006), **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları.
- Köse, İksan (2002), “Atatürk’ün Ankara’ya Gelişi ve TBMM’nin Açılışı”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Kutay, Cemal (1962) **Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber’de Türk Cengi**, Ercan Matbaası, İstanbul.
- _____ (1987), “Bir Devir Kapanırken Perde Arkasındaki Sahne: VI. Mehmet Vahidüddin ile Sadrazam Talat Paşa’nın Son Görüşmesi”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı 2.
- Muhammed el-Bakır, vd.; (2017), **Türklerle Omuz Omuza Arap İlim Heyeti Darülhilafe ve Çanakkale’de**, (Çev. Ali Benli), Klasik Yayınları, İstanbul.
- Nadi, Yunus (1955), **Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyancılar**, Sel Yayınları, İstanbul.
- Olgun, Kenan (1999) “Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”, **İlmi Araştırmalar**, Sa 7, İstanbul.
- _____ (2011), “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sa 79, Cilt XXVII, Ankara.
- Okyar, Ali Fethi (2017) **Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları**, Örgün Yayınları.

- Ortaylı, İlber (1978), “İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletinin Temsili”, **Kanuni Esasının 100. Yılı Armağanı**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Önal, Sami (Haz.), (2003), **Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler**, Literatür Yayınları, İstanbul.
- Özgeevren, Ahmet Süreyya (2007), **Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi**, Temel Yayınları, İstanbul.
- Özgül, Cemil (1989), **Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Öztürk, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi, (TBMM III. Dönem 1927-1931)**, Cilt 1, TBMM Vakfı Yayınları.
- Saraçoğlu, Fatih (2009) “1930-1939 Döneminde Vergi Politikası”, **Maliye Dergisi**, Sayı 157.
- Sorgun, Taylan (2017) **Mütareke Dönemi ve Beğirağa Bölüğü**, 1. Baskı, Kaynak Yayınları.
- Şemseddin Sami (1989) **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul.
- Şimşir, Bilal N. (1985), **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Tanör, Bülent (2015), **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, 25. Baskı, İstanbul.
- TBMM Albümü (1920-2010)**, (2010), TBMM Basın ve Halkla ilişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu**, (2004), İlk Meclis Anketi Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekte Bekledikleri, (Hazırlayan; Cihangir Gündoğdu), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, No, 100, Ankara.
- Temizgüney, Firdes (2014) **Emval-i Metruke Meselesi (Ermenilerden Kalan Mallar 1915-1923)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Toprak, Seydi Vakkas (2013), “İlk Osmanlı Seçimleri ve Parlamentosu”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, Sayı 26.
- Tunaya, Tarık Zafer (1959), **Hürriyetin İlanı**, Baha Matbaası, İstanbul.
- _____ (1952), **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)**, İstanbul.
- Türkgeldi, Ali Fuat (2010), **Görüp İştiklerim**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2012), **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.

Uyar, Hakkı (2012), **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayınları, İstanbul.

Üçüncü, Uğur (2012), **Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz**, Altınpost Yayıncılık, Ankara.

Yeghiayan, Vartkes (2007), **Malta Belgeleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı “Türk Savaş Suçluları” Dosyası**, Belge Yayınları, İstanbul.

Yetkin, Çetin (1982), **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yayınları, İstanbul.

EKLER

Ek 1: İlyas Sami Bey'in 19.01.1923 Tarihinde *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*'nde "İslam'da Hilafet" Adlı Başyazısı

اداره عامه
جمهوری

بازمهمبر

۱۹۲۳

HÂKİMİYETİ MİLLİYEH

بازمهمبر

۱۹۲۳

۱۹۲۳

۱۹۲۳

استانبول مخارمخزك تلغرافلری

مذاكرات قطعی دورهیه کییریه

فرانسز و ایالیانله، لوردگوز زونه قونفرانس مذاكراتی

نقطعا و فرانس ایجودیه ریه آرا و فرانس اوجا ایدیه یور

مذاكراتی اوکرده که منظره قاطعی رودیه کییریکد... رفت

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

اسلامده خلافت

اسلامده خلافت (ت.ت) — فرانس ۲۶

اسلامده خلافت (ت.ت) — فرانس ۲۶

فرانس اشغال حرکاتی دوام ایدیه یور

برلینده که متفقین قومیسونی تا سنمیفر و لر مجاورز

ایتمه و اولدیر ایمه اطریق بار اعی میکشدر

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

استانبول ۱۷ (ت.ت) — فرانس ۲۶

Ek 2: İlyas Sami Bey'in *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*'ndeki Yazısı Önemine Binaen Aşağıda Verilmiştir.

İslam'da Hilâfet

(Hilâfet) lafzının da delâleti üzere (huzûr-ı 'âmmeyi kâ'il icrâât umûru tedvîrde şâri' (Silik) niyâbet). Ya'nî fitrat ve fevziye mâni' olacak bir hükümet te'sîs etmektir. Bunun re'îsine halîfe denildiği gibi müftîye de kadıya da halîfe ve her hükümet-i meşrû'a re'îsine de halîfe denilir. İmâm, halîfe ve emîr elfâz-ı mürâdifedir. Bu lafzın ba'de'n-nebî muhaddes olmasına devlet ve kalem talebiyle bu bâbdaki irşâdât vesâyâ-yı resûl sallAllâhu 'aleyhi ve selleme Hazret-i Ömer'in (Silik) bize kâfi değil mi demiş olduğuna göre (Silik) kemmiyeten ve keyfiyeten meşrû'iyetini evvelen kânûn-i semâvî'-i dînimizde aramak zarûriyetindeyiz. Kur'ân-ı 'Azîmu's-Şân bu bâbda efrâd arasındaki hukûk ve vazâ'ifi 'adl ile rû'yet ve emânâtı ehline tevdi' etmelerini keyfiyet-i hükümete 'â'id bir şart ve şûrâ ve uluvvü'l-emr âyinleriyle de (Silik) 'â'id bir şartı nass-ı tenzîl olarak beyân ediyor. Ondan sonra ümmet-i İslamiye'nin ri'âyetine kanâ'atkâr olduğu düstûr (ehâdis ve ef'âl-i nebîden sonra) ef'âl-i ... ba'de'n-nebî olduğuna göre istidlâl edilecek ef'âl-i nebî ve sarfih ve sahîh ehâdis-i nebeviyyede bulunmadığı tesbît edildikten sonra Hazret-i Ebâ Bekir'de tecelli eden hükümet esâsâtı almak ve bir şûrâ ve re'îs müntehabınca 'ibâret olan bu 'âmmenin emniyetine mazhariyetle halîfe'-i sahîh olmasında hiç tereddüd edilmeyen bu devirdeki ef'âl-i sahâbîyi düstûr-i 'amel edebiliriz! Bunda ne görünür? Ârâ-yı 'âmmeye kemâl-i emniyetle mazhar bir re'îs ki şûrâ ile mukayyed ve şekl-i şûrâsını müsbet değilse de ârâ-yı 'âmmeye mazhariyeti daha mühim olan şûrâ-yı 'âmmeye ile benâm olduğunu gösteriyor. Hattâ te'sîs-i hükümet hakkının tamâmen milletde olduğunun en celî burhânı Hazret-i Osman vak'asıdır! Zîrâ salâhiyet ve vazâ'ifin marzî'-i 'âmmeye dâ'iresinde olmadığı his edilince bu salâhiyetin nez'ine mâddeten imkân olmadığından (Silik) neticelendiğine göre göz bebeği kadar nâzik nâmûs kadar mukaddes olan bu hukûk vazâ'if-i milliyenin tevdi' edileceği zamân, vakit, zât kolay bulunamayacağını (Silik) irâ'e ve isbât etmektedir. Hazret-i Ali halîfe'-i (Silik) ise de vak'a-i Osman'da sükûtu ve dem-i Osman'la mu'âhaz ve mu'âtab olmasını vesîle eden ezkiyâ-yı Arab'dan sâhib daha ve siyâset-i Mu'âviye yine milletle ya'nî başına ... ârâ ile te'sîs-i hükümet etmiştir. Ondan sonra hilâfeti irsî ve neslî ve intihâb ve bî'atden vâreste bir metâ' hâline koyduğu için İslam'da ilk teferrüd ve teferruka bu sûretle vaz' etmiştir ve fütûhât i'tibârıyla edvâr-ı şân âver-i İslam olan Emevî ve 'Abbâsî sultânları şûrâyı ihmâl ettiği hâlde bile mu'âsırlarından hilâf-ı meşrû' olduklarını eser-i tefevvühatda bulunmamış ve defe'an millet kendi hukûkunu ihmâl ederek itâ'at etmiş olduğundan şekl-i meşrû'iyet verilmiştir. Tavassut-ı mukaddimededen çıkan neticede herkesin ittifâk edebileceği sarfih bir kanâ'at-i 'ilmiye vardır:

O da halîfe nesebinde sâhib-i salâhiyet ve mü'essir-i hukûku olan millet ya'nî erbâb-ı hal ve 'akd-i hukûk ve vazâ'ifini tevdi' etmek maksadıyla bir halîfe intihâb ederse ve tamâmen bu emânete ehil ve lâyük bulursa pek a'lâ bilir ve meşrû' olur. Yok 'asrî tecrübelerden (Silik) ve târîhî sû'-i isti'mâllerden ve bi'l- hâssa pek karîb bir zamânda firârî halîfenin cüretinden kasnağayarak ve

mukaddesât-ı hukûkiyesini reşid ve necib bulduğu ve şûrâ-yı millîde bulundurmak arzû ederse bilâ-tereddüd (Silik) meşrû' belki eşerri' olur. Hâlbuki halife'-i (Silik) intihâbı setresinde hâkimiyet-i millîyi i'lân kabûl etmiş bir hükümet-i meşrû'aya mâlik bulunan (Silik) terk ve teczi ve ferâğ kabûl etmeyecek bir mâhiyetde vazâ'if ve hukûk-ı esâsiyesini sarîhen şûrâ-yı 'âmmede bırakmak üzere ne kadar sarîh bir karâr vermiş ise (Silik) İslamiye'yi makâm-ı hilâfetin muhâfazasında bulmuş (Silik) ve dâhil-i İslam'ın bu makâma birçok istihlâs (Silik) ümîdleriyle meşbû' olduğundan ibkâ etmiştir. (Silik) bu mesâlih-i 'âmmeyi derpîş eden şûrânın en meşrû' bir hükümet yaptığı 'ilmen câ-yı iştibâh ve tereddüd olmaması lâzım iken bu fikrin mu'arızları bu bâbdaki (Kelime yarım çıkmış) 'ilmîyi gûyâ muhtevî bir risâle bugünlerde neşr (Silik) muhtelif hatâlar yapmışlardır. Risâlenin bâlâda (Silik) ve esâsât-ı 'ilmiyeye tevâfuk eden cihetlerini birer birer ta'dâd ederken galat-ı rü'yet ve tefekkürle (Silik) ve siyâsete âlet olan cihetleri ve bi'l-hâssa (Silik) milliyenin re'y-i ferdîye iktirân ya'nî (Silik) halîfeye muhtâc olduğuna 'â'id fikrin (Silik) ne cür'etkârâne, dîne ve 'ilme vedâ' olduğuna inzâr-ı uluvvü'l-ebşâra vaz' etmeyi dînî vatanî ve ilmî sâ'iklerin te'siri altında bir vazîfe'-i nazîfe 'add eylerim. Risâle sâhibiyle hilâfetin te'sis-i hükümet olduğunda ittifâk ediyoruz. O hâlde bu hak, sadr-ı İslam'daki İslamlar'ın ve ecdâd ve eslâf-ı 'azâmımızın değil, ancak bizim nesl-i hâzırımızdır.

O hâlde bir zâta halife vasfını vermek milletin hakkıdır. O hâlde bi'l-icmâ' sâbit olduğu kabûl edilecek şeyi hükümet ve hilâfet değil de halife ise meclis bu vazîfeyi îfâ etmiştir. İkinci ittifâk ettiğimiz nokta bu halîfeye hukûk ve vazâ'ifi tevdî' de milletin hakk-ı sarîhîdir. Bunu sâhib-i risâle i'tirâf ediyor ve (Meclis ilerüde bir karâr ile şu mes'eleyi de halledecektir) diyor ve diğer bir sahîfesinde hilâfet bir ('akid)dir vekâlet kısmındadır, denince mü'ekkel vazâ'if vekîli ta'yîn etmedikçe, demek ta'yîn etmeyeceğini de kabûl ediyor. Bu iki nazariyede de bizimle berâber olduğunu sarîhen ifâde eden mu'arızdan yalnız bizim değil 'ilmin 'ulemânın hakîkatin ve her sâhib-i insâfın arttığı cihet de işte budur ki (Vazâ'if-i halife şer'in verdiği bir hakdır. Umûr- ı şer'iyede meclis ve karâr ve re'y-i millet olamaz) demiştir. Burada biraz tevakkuf idüb bu kadar açık bir tenâkuzun sâha-i 'ilmde değil belki ihtirâs ve siyâset 'illetleriyle galat-ı rü'yet ve tefekküre düşmüş bulunan hasta dimâğlarda bulunacağını söylemek bu sükûtun çirkinliğini tasvîre bilmem kâfi gelir mi? (Vazâ'ifin tevdî'i millet işidir) Hem de şer'in verdiği bir hakdır. Millet 'aksini yapamaz. Risâle sâhibinin bütün erbâb-ı iz'ândan ayrıldığı gibi ma'a'l-esef bizi de berâber alamadığı bir nazariyesi de (Mukarrerât ve müdevvenât-ı milliyenin tasdîk-i halîfeye iktirânını bir zarûret-i şer'îye telakkî etmiştir). İşte 'ilim nâmına teberrî edilmesi erbâb-ı 'ilme ve basîrete vecîbe olan ve bu 'azîm mes'ûliyeti ancak risâlenin altına bilâ-tefekkür imzâsını vaz' eden efendiye bırakılmış zarûrî olan bir keyfiyettir. (Hükümet bir şûrâ ile re'îsden tereküb ederse meşrû' olur) esâsı müttefik-i 'aleyhdır. O hâlde üç senedir devâm eden ve mühim kânûnlar ve karârlar ittihâz ve menâfi'-i milleti şahrâh-ı zafere doğru sevk ve idâre ve mahrûmiyet-i kat'iyeden pür-şân u şeref ve istiklâl çıkarıcı ve ârâ-yı kâdire'-i milleti temsil eden bu hükümet müdevvenâtına 'acabâ gayr-ı meşrû' mu diyor? Herhâlde zannen bunu ihsâs ediyor. Bunu kim diyor? Bu meclisin bir a'zâsı mı! Daha katmerli ve şâyân-ı nefret olan şey bunu dîn nâmına söylemesidir. 'Acabâ hükmü daha kat'î

vermeden bu ciheti mumâ ileyh risâle sâhibinin te'vîl ve tashîhine terk etmek (bir mahmil-i hüsn bulundukca mü'min kardaşının sözünü te'vîl) ile emr eden esere iktifâ etmek daha mı muvâfik olacaktır. Herhâlde bu gayr-ı meşrû' kelimesini kendisinin içinde bulunduğu ve re'y verdiği bir meclise ki (Re'yleriyle millet üzerinde dâ'imâ izlerini bırakacak kânûnlar da yapmışdır) ıtlâk edildiğine şimdilik kânî' olmayarak risâlenin daha başka esâslarının tahliline devâm ediyoruz.

Risâlenin açık bir mugâlata yaptığı üçüncü fıkrası da: (Diyânet-i İslamiye tevhîd esâsıyla sâ'ir edyândan temâyüzü herşeyde vahdeti istilzâm ettiğini söylemek ve bundan da hâkim-i hukûku sâni'-i vâhid olduğunu ve bir zâta ya'nî hulefâda tecellî edince işte bu vahdet-i kuvâ bu sûretle husûl bulur.) Şimdi bu mukaddimât-ı mesrûde ile netîce arasında hiçbir münâsebet olmadığı zâhir ve bâhirdir. İslam'da vahdet, vahdet-i 'akîdedir ki sâni'î birlemektir. Bununla mütenâsib vahdet-i idâre de vardır. Fakat bütün umûr ve vazâ'ifin bir zâta hasrı ve ânı tasarrufât-ı 'âmmede kâdir ve salâhiyetdâr görmekle ashâb-ı kirâm resûlün müctehid ve emniyet-i 'âmmeye cihâr-ı yâr-ı güzînin bile mazhar olmadığı bu kudret tasarrufu bir halîfeye vermekle vahdet kasd olunamaz. Belki vahdet-i idâre ihrâmî bir şekil tasavvur edilirse işte vahdet-i İslam (El-mü'min li'l-mü'min kâle'l-Pinân beşer ba'dehu ba'den) eseri me'âlinin bu misâli te'yîd ettiğine işâretidir. Milliyet, hükümet, makâm-ı hilâfet, ('Arsa'-i arz, fevâ'id-i ihrâm, zirve) gibi imtizâc ve iltisâk peydâ ederek bir cism-i mülteem hâlinde numûne'-i vahdet olarak temessül eder ve herkes kendisine mahsûs vazîfeleri îfâ ile taksîm-i i'mâlede ri'âyet etmiş olurlar.

Büyük Millet Meclisi'nde Muş Meb'ûsu Hoca İlyas Sami

Kaynak: İlyas Sami, (19.01.1923), "İslam'da Hilafet", **Hâkimiyet-i Milliye**, 19 Kânunusani 1339.

Ek 3: İlyas Sami Bey'in 1. Dönem TBMM Hal Tercümesi

نومبرو ۹۱۷

۳۵۳

توزکبا بویوک ملت مجلسه ایکنجی دورده انتخابده ایضا انتخاب اولونان دولت کرامه مخصوص مختصر ترجمه حال بورفسیدار .

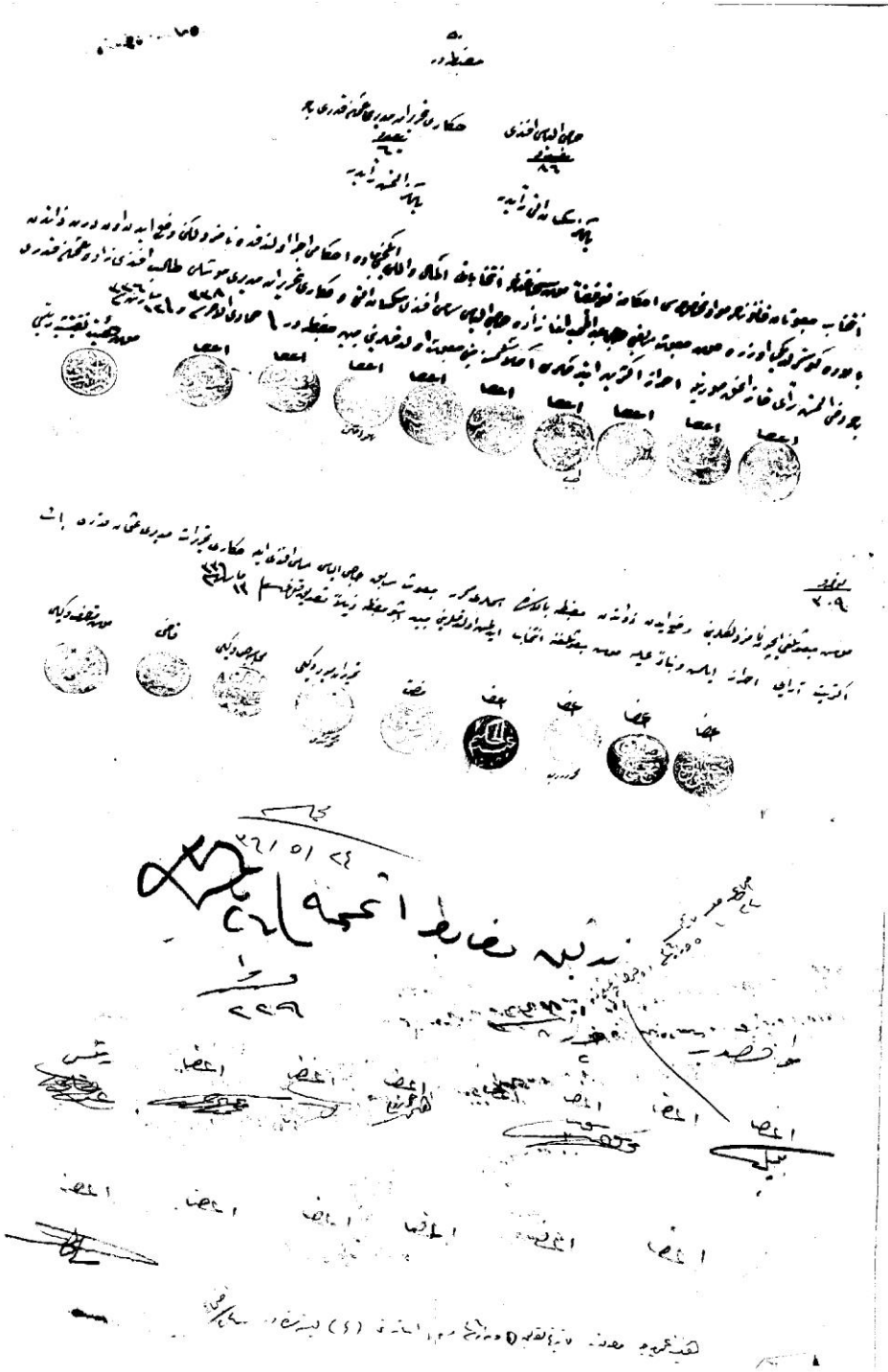
هویت :

دائرة انتخابیه	صوت	مجلسه مدتی و کارهای	انتخاب اول صوک آموزی
اسمی	الیاس سامی	او بیه سه زبر و نه ها حد مسیونیه	آوردکده ایلدن اول صوک و ضعی
پدر کاسمی	محمد علی	۵۰۰	مفیظہ انتخابه تاریخ
تاریخ تولدی	۱۸۹۵	۵۰۰	فاج رأی باله بیوت انتخاب اولدی
محل تولدی	صوت	۱۸۹۵	مفیظہ ساج مجلس مکت عمومی
مسلکی		۱۸۹۵	تاریخ تصدیق (*)
		۱۸۹۵	مجلسه تاریخ انتخاب

مختصر ترجمه مال (**)

Kaynak: T.B.M.M. Arşivi, İlyas Sami Bey'in 1. Devre TBMM Milletvekili Özlük Dosyası, Sicil No: 353.

Ek 4: İlyas Sami Bey'in 1. Dönem TBMM'deki Seçim Mazbatası

Kaynak: T.B.M.M. Arşivi, İlyas Sami Bey'in 1. Devre TBMM Milletvekili Özlük Dosyası, Sicil No: 353.

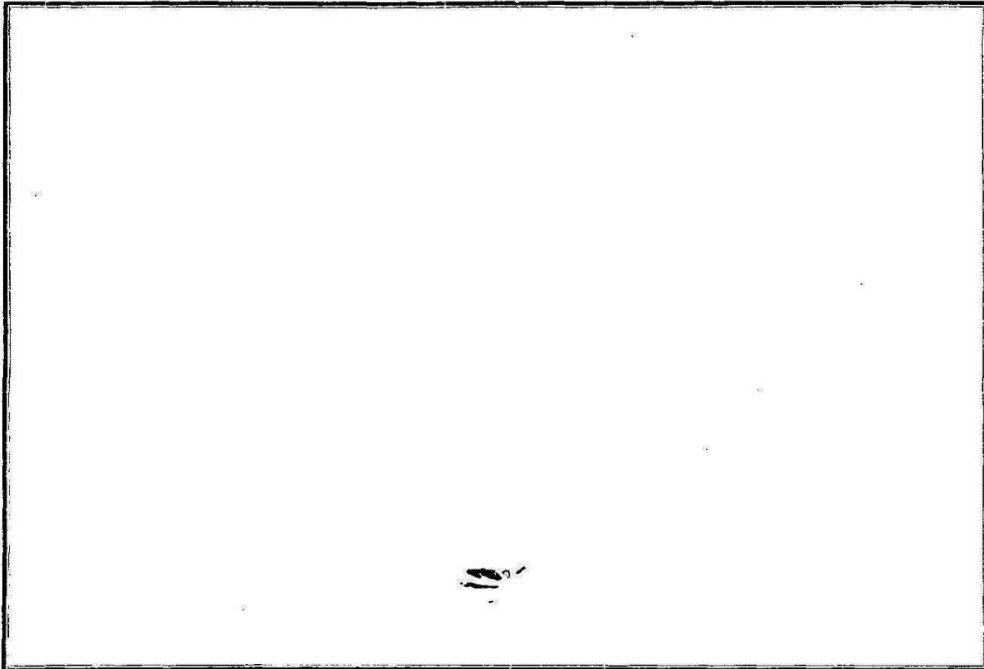
Ek 7: İlyas Sami Bey'in 3. Dönem TBMM Hal Tercümesi

تورکیه بویوک ملت مجلسنه اوچنچی دورهدده اعضا انتخاب اولتان ذوات کرامه مخصوص مختصر ترجمه حال ورقه سی

353
3

انتخاب دائره سی	بنیسی	انترلی
اسی	الیماسی	علمی رتبه لری
عائله اسی	ههین علی محمد آصف طوبیالی	مسلك و مشغولق
پایستانک و آستانک اسی	هانو کون خانم ههین علی محمد آصف	اول اولوب اولادی دواج چوچوی بولندی
دوغدی بر	موسس	انتخاب اول سوک مأموری
اولوردی بر	انفردگی اوردهن	مأموردکله انتخاب اول سوک وضعی
دوغدی نیک تاریخ	ما تخینه 297 290	انتخاب مقیله سنک تاریخی
تحصیل	عربی قاری تورکیه	فاج رای ایلدیوت انتخاب اولدی
بیله نیک دینار	تورکیه کرده انبی عجمه فایحه یغ از آنظر خه	مقیله سنک مجلس هیئت عمومی سنجه تصدیق تاریخی (*)
تده اختصاصی اولدی	عمر سرفه بیغی عجمه انوغن	مجلسه انماقی تاریخی

مختصر ترجمه حال

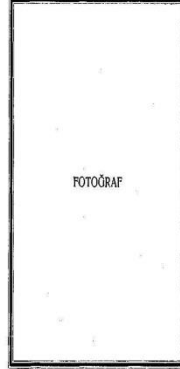

[*] بو عاقه مجلس هیئت تحریریه سنجه ایلا اولنه بقدر.

Kaynak: T.B.M.M. Arşivi, İlyas Sami Bey'in 3. Devre TBMM Milletvekili Özlük Dosyası,
Sicil No: 353.

Ek 9: İlyas Sami Bey'in 5. Dönem TBMM Hal Tercümesi

Kısa tercümei hal

A large rectangular area with horizontal lines, intended for a short biography or summary of the subject's life and career.

Seçim dairesi	Sordak	Eserleri	
Adı	İlyas Sami	İlmi rütbeleri	
Soy adı	İlhan	Meslek ve meşguliyeti	Sanatçı ve müzikçi
Babasının ve annesinin adı	Abdülhamit - Hatice	Evlü olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğuy	Evlü - 2 Çocuğu
Doğduğu yer	İstanbul	Seçimden evvelki son memuriyeti	Sanatçı
Otturduğu yer	İstanbul	Memur olduğu seçimden evvel son vaziyeti	
Doğum tarihi	1879	Seçim mahzalesinin tarihi	
Tahsili	İstanbul	Kaç reyfe sayılarına seçildiği	
Bildiği diller	Farsça - Kürtçe - Kerkükçe - Ermenice - İngilizce	Mazbatasının Meclis genel Heyetince tasdik tarihi (*)	
Nede ihtisası olduğu	Sordak İlhan	Meclise iştirak tarihi	19 - 7 - 1926

[*] Bu yer Meclis Kanunlar kaleminde doldurulacaktır.

Y.K.
14-1-1926

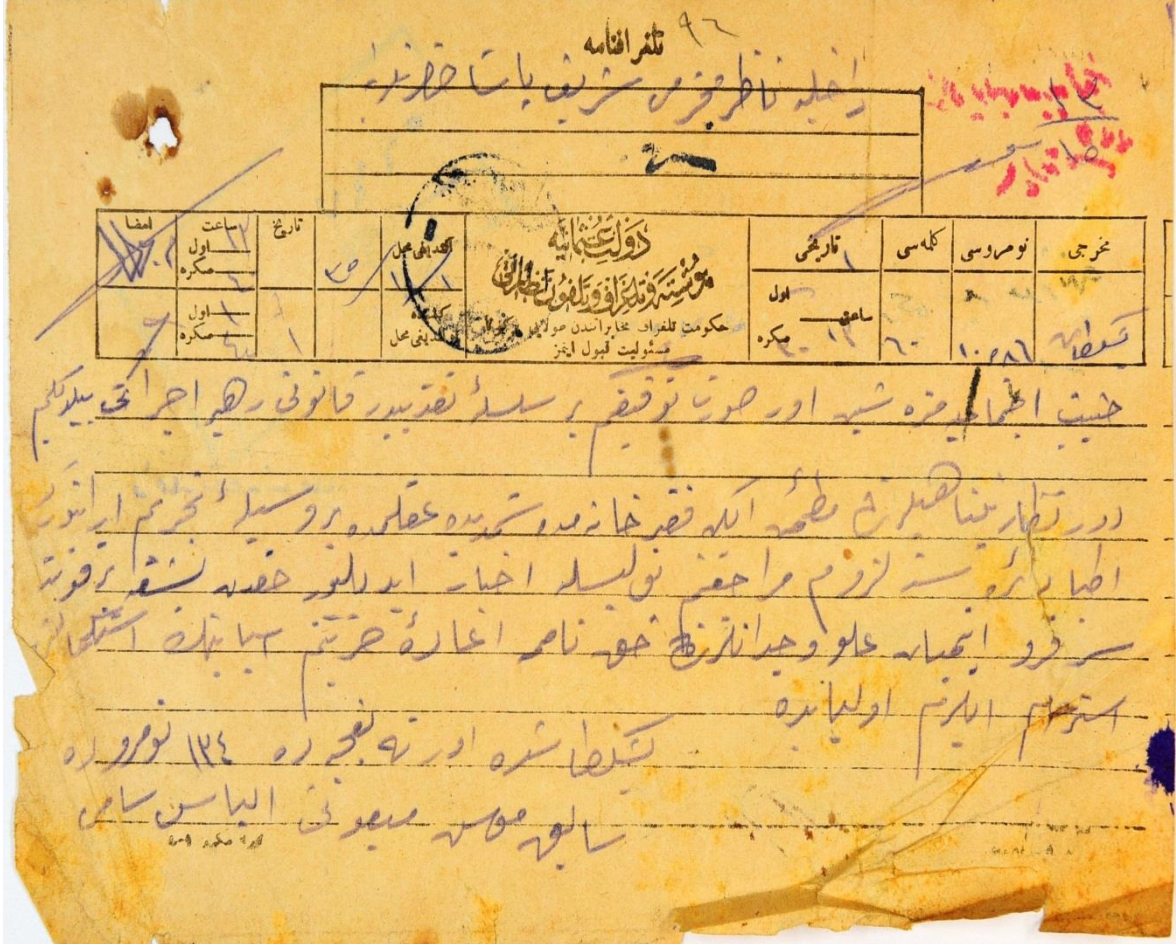
T.B.M.M. - Arşivo Mahsus
No sicli: 406
~~1926~~ Dönem 5. Devre 5
İlyas Sami - Mus - Çoruh

Kaynak: T.B.M.M. Arşivi, İlyas Sami Bey'in 5. Devre TBMM Milletvekili Özlük Dosyası, Sicil No: 406

Ek 12: İlyas Sami Bey'in Tutuklanması Hakkında Dâhiliye Nezaretine Gönderdiği Yazı

Kaynak: BOA, DH. EUM. AYŞ, 74, 65, 1.

Ek 13: Polis Müdüriyeti Umumisi Namına Mustafa Bey'in 4 Kasım 1919'da İlyas Sami Bey Hakkında Dâhiliye Nezaretine Gönderdiği Yazı

4.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ
وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

۱۹۱۹

رامنه قهت مبله -
موراجعتی قالک ری اولیجا علیہ فغونا مؤوف آبر سو - نه فیل صر سدر اولیجا
طویطکیریا مانه غرم ویرا عله تلم الی اولک موراجعتی ایجا قهتیک -
اجرای معایه سید هول عی محمد بر قسطه ایو - نیک - سال دیویدر عزم مدعی و مبلک
امه سر اولک تاریخ ۱۸۷۷ نو روزیو تکره سده اشفاقیه اولفله اولویرا معایه نیک
اجراء تلم قهت ایو - نیک اعاده عهه مدیرت اولویرا طایفه هول الی اولویرا معنده
بقدر معالده اولویرا ایویرا نیک معایه قهت فیل اولویرا معنده اولیجا اولویرا
معدت اولویرا اولویرا -

۱۹۱۹
بولیس مدیرت
۱۹۱۹

حفظ
ایستاد (ایستاد) ایستاد
۱۸۹ - ۱۹۱۹
بیت
حفظ

Ek 14: Dâhiliye Nezareti'nin Urfa'da Nakliye Müteahhidi Yusuf Harun Hakkında Bilgi Talebi Üzerine İlyas Sami Bey'in Vermiş Olduğu Cevap

۵

مجلس شورای عالی

صورت

تاریخه داوچ سنه مقدمه نوشته ارضی حریفی مکتبه مدیری اولاده قارمه نام خطه فی الواقع مشروطیتد اول
رویدده کاهه ارضی اختلاجی رفقا سیه مومعه سنجاذنه حرکات اختلایه اعضا یله اشتغال و مشروطیتد
صکده ده لمانا قوتیوه قوتیه تشکیل تک مدرامور که کبی رقاومنه اوله فعالیتیه اینکین بیلورم
و بی یکم دیل یافینده لمانی بییم وقوم قارمه ایسه موشه نقل اینکده نکره قیلمیه مکتبه مدیر بولور ایسه
یوسف کهارومه اینکین سیدنا اشید یورم بولور براسی اولدینن اولج بیلورم وقایع حبابیه یه کاهیف
موشه آق دیل اتحاد ناصیه مدیره فاجد سیه معلازم احمد قنده رفقا سنک انلاقی وقدر ایله
اعلا ده عرب نکره مومعه نظره سنه حال سکونده ارضی اختلاجیده طرفنه وقوع بولدینن بیلورم
وقوم نهار مایندده اولدینن ارادت درجه و قوقم بولور تشکیل اختلایه قومیه اولره لینه
درجه ایسه کلده قطعاً بیلورم لمانا تی بولورده جبارمه اولدینن مفروضه ارضی

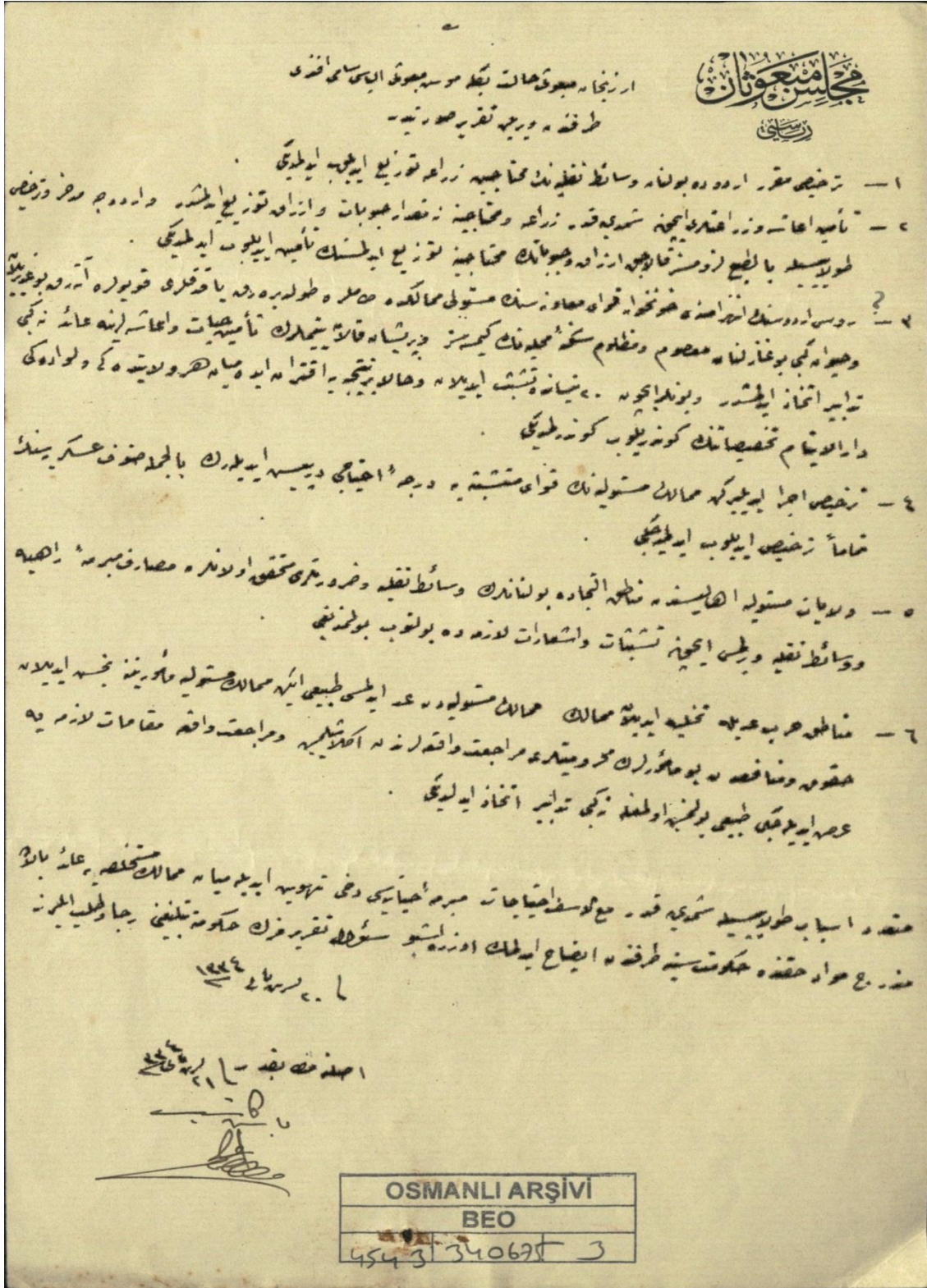
ارضیا
(سید سلیق)
البتا ایله

اصفیه مطابقت- مایه ایله

(Signature)

OSMANLI ARŞIVI		
BEQ		
4469	335112	3

Ek 15: İlyas Sami Bey'in Erzincan Mebusu Halet Beyle Verdikleri 6 Maddelik Sual Tavriri

Kaynak: BOA, BEO, 4543, 340675, 3.

Ek 16: İlyas Sami Bey'in Mebusan Meclisi Dönemindeki Resmi

موش مبعوثی حاجی الیاس - امی افندی
مجلسه التحاق تاریخی : ۳۰ تشرین ثانی ۱۳۳۸

Kaynak: TBMM, Bir Tarihiçi ile Meclis Azası Kiramının Tasvirlerini Muhtevası Albümü,
Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, Yer: 80-1029, 1920.

Ek 17: İlyas Sami Bey'in TBMM Dönemlerindeki Resimleri

TBMM BİRİNCİ DÖNEM

TBMM İKİNCİ DÖNEM

TBMM ÜÇÜNCÜ DÖNEM

TBMM BEŞİNCİ DÖNEM

Kaynak: TBMM Albümü (1920-2010), (2010), TBMM Basın ve Halkla ilişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

Cemal AYDIN, 26.10.1989 tarihinde Trabzon ili Sürmene ilçesinde doğdu. 2000 yılında Sürmene Hasan Tahsin Kıralı İlkokulunu; 2003 yılında aynı yerde ortaokulunu; 2006 yılında Sürmene Lisesini, 2012 yılında Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü onur öğrencisi olarak bitirdi. 2012 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı. 2012 – 2013 yılları arasında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Fatih Eğitim Fakültesi, Pedagojik Formasyon Eğitimini tamamladı.

AYDIN, bekar olup İngilizce bilmektedir.